

ISSN: 2149-1097

**İZMİR ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ**

**JOURNAL OF IZMIR
STUDIES**

21

İzmir-2024

İZMİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Yıl 10, Sayı: 21, 2024

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu

EDİTÖRLER: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu

İDARE MERKEZİ/CORRESPONDENCE: Gençlik Caddesi No: 21 Pembe
Köşk 35100 Bornova-İZMİR

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU

Prof. Dr. Atilla BATMAZ

Prof. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN

Prof. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

Prof. Dr. Pınar FEDAKAR

HAKEM KURULU/ REFEREE BOARD

Prof. Dr. Atilla BATMAZ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, *Milli Savunma Üniversitesi.*

Prof. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Prof. Dr. Besim ÖZCAN, *Atatürk Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cihan ÖZGÜN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cumhuriyet TANRIVER, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Cüneyt KANAT, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Eva Maria SENG, *Paderborn Üniversitesi.*

Prof. Dr. Evangelia BALTA, *National Hellenic Research Foundation.*

Prof. Dr. Fevzi ÇAKMAK, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Prof. Dr. Frank GÖTTMANN, *Paderborn Üniversitesi.*

Prof. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Hasan MERT, *Milli Savunma Üniversitesi.*

Prof. Dr. Hatice ŞİRİN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Herkül MİLLAS, *Emekli Öğretim Üyesi.*

Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, *Ege Üniversitesi. Emekli Öğretim Üyesi.*

Prof. Dr. Kemal ARI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Prof. Dr. Levent KAYAPINAR, *Ankara Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mahir AYDIN, *İstanbul Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mehmet Ali KAYA, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Mehmet ERSAN, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Necdet HAYTA, *Gazi Üniversitesi.*

Prof. Dr. Nuri KARAKAŞ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Pınar FEDAKAR, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Selami FEDAKAR, *Ege Üniversitesi.*
Prof. Dr. Ruth HAGENGRUBER, *Paderborn Üniversitesi.*

Prof. Dr. Spiridon SFETAS, *Aristotle University of Thessaloniki.*

Prof. Dr. Tanju DEMİR, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Prof. Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Prof. Dr. Xaris EXERTZOĞLOU, *University of Aegean.*

Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, *Ege Üniversitesi.*

Prof. Dr. Zuhale ÖZEL SAĞLAMTİMUR, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Ali OZAN, *Pamukkale Üniversitesi.*

Doç. Dr. Hasan UÇAR, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Kemal HAYKIRAN, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, *Ege Üniversitesi.*

Doç. Dr. Serpil ÖZMIHÇI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*

Doç. Dr. Yücel AKSAN, *Ege Üniversitesi. Emekli Öğretim Üyesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ, *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Dr. Gregory STOURNARAS, *Aristotle University of Theassaloniki.*

SEKRETERYA

Yasin ÖZDEMİR-İbrahim Hamaloğlu

YAYININ TÜRÜ: Uluslararası, Hakemli.

KISALTMASI: IAD

E-POSTA: izmiraum.ege.edu.tr / izmiraum@gmail.com

TLF: 0232 342 72 24

Yayın Tarihi: 30.12.2024

Yazılarda ileri sürülen görüşlerden yazarı / yazarları sorumludur.

Ege Üniversitesi Yayınları

Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi

Bornova - İzmir

Tel: 0 232 342 12 52

E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Link

<https://basimveyayinevi.ege.edu.tr>

<https://izmiraum.ege.edu.tr/tr-5780/yayinlarimiz.html>

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ/ ARTICLES

Bülent ÇELİK,

Aydın Sancağında Çeltik Tarımı (XVI-XVII. Yüzyıllar) 1

Lütfi BUDAK,

Osmanlı'nın Son Döneminde Çine Kazasında Asayiş Sorunları: Eşkıyalık
Vakalarının İncelenmesi 19

Adem HORAY,

Girit'in Elden Çıkış Sürecinde Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1869-
1897) 39

ÇEVİRİ /TRANSLATE

Aksekili Ahmed Hamdi, (Yay. Haz. Samet Yıldız)

Birgi ve Birgi Medreseleri, 87

AYDIN SANCAĞINDA ÇELTİK TARIMI (XVI-XVII. YÜZYILLAR)

Bülent ÇELİK*

Makale Geliş Tarihi: 5 Ağustos 2024

Makale Kabul Tarihi: 3 Ekim 2024

Öz

Su, tarih boyunca insan bedeninin en önemli ihtiyaç maddesi olmuştur. İnsan bedeninin sağlıklı çalışmasında, insan hayatının devamlılığında ve bunlara bağlı olarak geçmişte ve günümüzde çeşitli toplumlar tarafından meydana getirilen bütün gelişimler su olmadan başarılamazdı. Tarihteki tüm siyasi yapılar gibi Osmanlılar için de su çok önemliydi. Özellikle halkın sosyal hayatının geçtiği cami, hamam gibi mekânlarla, insanları yaşadığı meskenlerde suyun varlığı çok önemliydi. Osmanlı coğrafyasında çeltik tarımı, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren, giderek artan oranlarda üretim artışı göstermiş bir faaliyet haline gelmiştir. Suya mutlak surette ihtiyaç duyan bu nebat, aynı zamanda çok büyük kazançlar sağlayan bir ziraat biçimidir. Bu üretim biçimi ile ilgili olmak üzere, Osmanlı coğrafyasının en verimli tarım alanlarına sahip sancaklarından birisi olan XVI. yüzyıl Aydın Sancağına ait çeltik tarımı ile ilgili bazı veriler, çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Aydın Sancağı, XVI. yüzyıl, çeltik, su.

Paddy Farming in Aydın Sanjak (XVI-XVII. Centuries)

Abstract

Water has been the most important need of the human body throughout history. The healthy functioning of the human body, the continuity of human life and all the developments made by various societies in the past and today could not be achieved without water. Like all political structures in history, water was very important for the Ottomans. The presence of water was very important, especially in places such as mosques and baths, where people's social life took place, and in the houses where people lived. Rice cultivation in the Ottoman geography, especially in the XVIth century. This plant, which absolutely needs water, is also a form of agriculture that provides great profits. Regarding this form of production, the XVIth century was one of the sanjaks with the most productive agricultural areas of the Ottoman geography. Some data about paddy agriculture in the Aydın Sanjak constitute the main subject of our study.

Key Words: The Ottoman Empire, Sanjak Of Aydın, XVI. century, paddy, water.

* Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. bcelik@adu.edu.tr Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-3882-7877>

GİRİŞ

Tüm tarih boyunca insanlar ve diğer canlılar için su, en elzem ihtiyaç maddelerinden birisi olmuştur. Canlı olarak kalabilmek, hayatta var olabilmek için insanlar ve diğer canlılar düzenli olarak su içmek zorundadırlar. Bu da dünya üzerindeki temiz su kaynaklarının neden bu kadar önemli olduğunu bize göstermektedir. Başlangıçta sadece tüketim maddesi olarak kullanılan su, insanoğlunun hayvancılık ve tarım yapmaya başlamasıyla birlikte hayvanların sulanmasında ve tarımsal faaliyetlerde de kullanılmaya başlanmış, bu da su kaynaklarının önemini daha da arttıran bir faaliyet haline almıştır.

Ancak tebliğimizin konusu, belki de ironik olarak, temiz su kaynakları ile yapılan bir tarım çeşidinin, belli bir tarih aralığında ve yine belli bir coğrafyada görülen halini ele almak olmayacaktır. Pirinç ya da çeltik tarımı başlangıçta temiz su kaynaklarından elde edilen suyla yapılmaya başlanmasına rağmen zamanla bu suyun, durağan halde, belli bir süre kalması gerektiğinden dolayı suyun ve çevrenin kirlenmesine neden olan zorlu bir faaliyet türüdür.

Buğdaygiller familyasından olan çeltik bitkisi, buğday ve mısır gibi besleyici değeri yüksek tahıllar arasında yer alır ve özellikle Doğu Asya'da geniş ölçüde ziraatı yapılır. Dünya çeltik üretiminde ilk sırayı Çin, Hindistan, Bangladeş, Endonezya, Çin Hindi ülkeleri, Brezilya ve Amerika Birleşik Devletleri alır. Bitkinin salkımlarında birbiri üzerine binmiş bir görüntü arz eden iki kavuzla örtülü taneleri bulunur ve buna çeltik adı verilir. Çeltik taneleri uzun veya yuvarlak beyaz veya sarımtırak bir renge sahiptir. Suda yetiştirilen tek tahıl bitkisi olup gelişmesini su içinde tamamlar. Hasat yapıldıktan sonra demetleri kurutulur ve kuruyan başaklarından taneleri kolayca ayrılır. Taneler çeltik fabrikalarında işlenir, kalburdan geçirilerek kabukları çıkarılır, böylece ortaya çıkan beyaz tanelere pirinç denir¹. Osmanlılar zamanında, kabuğu ayıklanmamış hali *çeltik*, *kabuğu soyulmuş beyaz tanesi pirinç* veya Farsça *erz*, *safî erz*, *ak pirinç* adlarıyla anılan bu bitkinin ziraatına büyük önem verilerek devlet tarafından teşvik edilir, özellikle yeni fethedilen yerlerde geniş ölçüde

¹ Feridun M. Emecen, "Çeltik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 265.

ziraatı yapılırdı. Pirinç, Anadolu'nun sulamaya müsait hemen her bölgesinde yetiştirildiği gibi, özellikle Rumeli'nin fethinden sonra buralarda büyük çeltik ziraat sahaları açıldı. Yetiştirilmesi, hasadı zor olduğundan ve sürekli suya ihtiyaç gösterdiğinden pirinç çok değerli bir mahsul özelliği taşımaktaydı. Bu yüzden üretimi teşvik için devlet bir işletme düzeni ve özel bir organizasyon meydana getirmişti. Çeltik ziraatının yapıldığı yerler su kaynağına yakın, başka bir mahsulün ekilmediği boş toprak parçalarıydı ve buralara su kanalları (Osmanlı terminolojisinde "nehr-i çeltük") yönlendirilerek ziraata elverişli hale getirilirdi. Genellikle büyük haslara (padişah, şehzade, hanedan mensupları yüksek devlet görevlileri) ait yerlerde veya vakıf-mülk topraklarda geniş ölçüde ekimi yapılır ve bu ekilen yerler mukataa² yoluyla kiraya verilerek veya ortakçılık statüsü ile işletilirdi. Her mukataanın başında bir çeltik emini yer alır, özel vergi muafiyeti sağlanmış olup ziraatla uğraşan "çeltükçü reâyâ", kanalları temizleyen ve arıtan "çeltük kürekçileri" onun idaresi altında bulunurlardı. Çeltikçilik babadan oğula intikal eden daimi bir statüydü ve bunların başında bir çeltikçi reisi vardı³. Çeltik tarımı genellikle ekilen tohumun *mud*⁴ cinsinden değeriyle belirleniyor ve öyle kaydediliyordu.

Osmanlıların Balkanlara geçmesinden sonra o bölgede de yetiştirilmeye başlanan çeltik, XVI. yüzyıla gelindiğinde saray ve ordu çevresinde tüketilmeye başlanılan bir besin maddesi haline geldi. Osmanlı imparatorluğunu gezen hemen hemen bütün gezginler pirincin Osmanlı toplumunun beslenmesinde önemli bir yeri olduğunu belirtmektedirler⁵.

² Mukataa Osmanlı'da doğrudan doğruya devlete gelir getiren her türlü üretim faktörlerini içine alan işletmelere verilen genel isimdir. Bazı tarımsal üretimler, vergi toplama hakları madencilik, ziraat, esnafılık ve ticaret alanlarında birçok kuruluş ve faaliyeti ile az çok önemli fiziki sermaye gerektiren kumaş, apre tesisleri (mengene), boya ve basma atölyeleri, mum imalâthaneleri, kahve değirmenleri vb. alanlarda pek çok kuruluş birer mukataa olarak örgütlenmiş bulunuyordu. Mehmet Genç, "Mukataa", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.31 Ankara 2020, s. 129-130. Çeltik üretiminin mukataa olarak örgütlenmesi hakkında bkz. Halil İnalçık, "Rice Cultivation and the Çeltükçi-Reâyâ System in The Ottoman Empire", *Turcica*, c. XIV, 1982, Louvain-Paris-Strasbourg, s.75.

³ Emecen, a.g.e., aynı yer.

⁴ Mud: Osmanlı'da bölgeden bölgeye değişen bir hacim ölçüsüdür. Standart 1 mud=20 kile=1000 kâse=100000 habbe=513,160 kg. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, Yapı Kredi yayınları İstanbul 2003, s. 252.

⁵ Zeki Arıkan, "XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu'da Çeltik Üretimi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarih Kongresi Tebliğler (21-25 Ağustos 1989) içinde*, Ankara 1990, s. 478.

Osmanlı Devletinde çeltik üretimine büyük önem verilmiştir. Zira bu tahıl ürününün besleyiciliği çok yüksektir ve bayram geceleri, Ramazan geceleri ve Cuma geceleri gibi özel zamanlarda Devlet pişirilerek dağıtımını yapmıştır⁶. Ürünün pahalı olmasından dolayı tüketimi sınırlı düzeyde kalmıştır. Çeltik tahıl ürünleri arasında “değerli tahıl” olarak nitelendirilmektedir. Bunun nedeni çeltiğin devamlı suya ve bakıma ihtiyaç duymasıdır⁷. Bu sebeple XVII. yy ortalarına kadar pirinç, Osmanlı saray mutfağında ve varlıklı insanların özel günlerinde severek tüketilen bir yiyecek olmuştur.⁸ Osmanlı padişahlarının özel günlerde yeniçerilere verdikleri ziyafetlerde etli pilav, yeniçeriler tarafından hep çok sevilerek yenen bir yemek olmuştur⁹. Çanak yağması adı verilen bu gelenek İstanbul’da pek çok padişah tarafından yeniçerilere, ulemaya ve halka verilen ziyafetleri ifade eder. Çanak yağması geleneği, kapıkulu askerleri özellikle de yeniçeriler için uygulanan şekliyle sultan için bir ihsan sembolü olmakla birlikte yeniçeriler için bağlılık ve itaat sembolü hâline dönüşmekteydi. Yeniçerilere ulufelerinin verildiği günlerde gerçekleştirilen ve itaat sembolü olma özelliği ön plana çıkan çanak yağmaları, Osmanlı belgelerinde çorbaya seğırtme olarak da anılmaktadır¹⁰. 1784 yılında, Fransız elçisi Choiseul-Gouffier ile birlikte huzura kabul edilen Rahip Guillaume Martin yeniçerilerin çanak yağması hakkında şu bilgileri vermektedir: “Bu huzura kabul edilme günleri aynı zamanda pilav yeme günleridir. Biz huzura alınmak üzere yürürken kumandan bu pilav yeme işaretini verdi; o anda bütün yeniçeriler belli yerlerde dağıtılan pilav tabaklarına doğru koşmaya başladılar; bu pilav yeme telaşı bir hoşnutluk simgesi. Hareketsiz kalsalar yemek istemeselerdi, bu, yönetimden hoşnut olmadıkları anlamına gelecekti...”¹¹.

⁶ Hasan Abdioğlu-Baki Çakır, “Osmanlı İmparatorluğunda Çeltik Tarımı ve Muhasebe İşlemleri”, *Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 2021, s. 209.

⁷ Mehmet Karagöz, “1193/1779 senesi Rüşum Defteri’ne Göre Bazarcık-Tatarpazarı’nda Pirinç Üretimi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14, sa. 1, 2004, s. 276.

⁸ Karagöz, a.g.e., s. 275.

⁹ Dönemin minyatürlerinde etli pilav dolu tepsilere doğru koşan yeniçeriler, ziyafet verilen çeşitli zümrelere yemeklerde sunulan pilav tepsileri, minyatür sanatçıları tarafından sıklıkla çizilmişlerdir. Bkz. Esin Atıl, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Koçbank, İstanbul 1999’da. Ek I, II ve III.

¹⁰ Mustafa Can, “Osmanlı Devleti’nde Eski Bir Türk Geleneği: Çanak Yağması”, *Milli Folklor*, yıl 32, c. 16, sa. 125, 2020, s. 156.

¹¹ Aktaran Can, a.g.m.,s. 159.

Ancak pirincin üretimi sırasında ve sonrasında sıkıntılar bu yüzyılın konuları değildir. Pirinç üretimini incelediğimiz dönemde, XVI-XVII. yüzyıllarda, bu üretim sonrası durgun su nedeniyle oluşan kirliliğin sonuçları yeteri kadar anlaşılammış olmalıdır. Osmanlı bürokratları imparatorluğun merkezi bir meselesi ve en önemli tarımsal ürünlerinden biri haline gelen pirinç ve onun çevreye yaptığı olumsuz etkiler üzerine ancak XX. yüzyıl başlarında, Meclis-i Mebusan'da, tartışmaya başlayacaklardı. Chris Gratien, *Pirinç Tartışmaları:Meclis-i Mebusan'da Politik Ekoloji* adlı çalışmasında; *gerek çeltiğe karşı olanlar gerekse gerekli bir besin maddesi olduğu için onu savunanlar, çeltik tarlalarını ya kamu sağlığına olumsuz etkileri olabilecek bir kirlilik kaynağı ya da zararsız ve imparatorluğun iyiliği için desteklenmesi gereken, ekonomik açıdan kârlı alanlar olarak göstermeye çalışırken, doğa ve bilim konulu argümanlara başvurmuşlardır* der¹². Pirinç ziraatı ile sıtmanın bağının ne zaman kurulduğunu saptamak zor. Ancak XIX. yüzyıldaki sıtmaya ilişkin tıbbi keşifler bataklıkların tehlikeleri hakkında eskiden beri süregelen geleneksel bilgiyi doğrulamaktadır. Durgun su sivrisineklerin üremesine ve sıtmanın yayılmasına yardımcı oluyordu. Bataklık, nemli ıslak ve tropik doğal çevreler sivrisinek larvaları için birer cennettir¹³. Aslında genel olarak bakıldığında tarımsal faaliyetlere uygun hale getirilmesi için bataklıkların kurutulması işi, sıtmayla mücadele için de yararlı bulunmaktaydı¹⁴. Ancak pirinç üretimi bunun dışındaydı. Pirinç üretiminde buğday veya arpaya göre daha fazla suya ihtiyaç duyuluyordu. Çeltik tarlalarının bakımı, pirincin baharda ekileceği geniş, sulak toprak parçalarında suyu toplayacak olan kanalların oluşturulmasıyla sağlanıyordu¹⁵. Bu yüzden XX. yüzyıl başlarında Meclis-i Mebusan'daki tartışmalardan sonra bu tarıma dair önemli düzenlemeler gerçekleştirilecekti. 1910 tarihli Pirinç ziraatı kanunnamesi bu

¹² Chris Gratien, "Pirinç Tartışmaları: Meclis-i Mebusan'da Politik Ekoloji", *İktidar Tohumları Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine İncelemeler* içinde. Derleyenler: Onur İnal/Yavuz Köse, İletişim Yayınları İstanbul 2022, s. 262.

¹³ Mohamed Gamal-Eldin, "Foseptikle, Sivrisinekler ve Humma: İsmailiye ve Port Said'de Sıtma Tedbirlerinin Çevresel Bir Tarihi,1869-1910, *İktidar Tohumları Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine İncelemeler* içinde. Derleyenler: Onur İnal/Yavuz Köse, İletişim Yayınları İstanbul 2022, s. 236.

¹⁴ Gratien, a.g.e., s. 266.

¹⁵ Gartien, a.g.e., aynı yer.

düzenlemelerden biriydi ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarına kadar da uygulanmaya devam etmişti.

Ancak XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı görevlileri bu üretimin çevreye verdiği zararın henüz farkında değillerdi. Belki de çeltik üretimi ile ilgili resmi görevlilerin, özellikle mukataa olarak belirlenmiş ünitelerin çeltik üretim faaliyetlerinde görevli kâtiplerin, sık sık işlerini bırakmalarını, görevlerini terk etmelerini belki de bu üretimin zorluğuna yormak gerekir. Bu görev bırakmalarla ilgili Osmanlı Arşivinde pek çok kayıt bulunmaktadır. Örneğin 9 Şevval 995/12 Eylül 1587'de mukataa olarak işletilen nehr-i Burnukızıl çeltik ve zeminhanesinde yevmi 5 akçe ile kâtip olan Yusuf, terk-i hizmet ettiğinden yerine kâtip olarak Halil atanmıştı¹⁶. Burnukızıl çeltik mukataası o tarihte haremeyni'ş-şerifeyn kalemine bağlı olarak, Yusuf adında bir kişiye deruhte edilmişti. Yine 27 Cemaziyelevvel 1001/1 Mart 1593 tarihli bir başka kayıta Aydın livâsı havass-ı atika aklamından Bozdoğan çeltiği mukataasında yevmi dört akçe ile kâtip olan kimsenin işinde ihmal ve müsâlehesi olduğundan, yerine Aydın mukataa nazırı Mehmed'in önerisi ile Kalender adında bir kimse kâtip olarak atanmıştı¹⁷. Bu iki nedenden ötürü havâss-ı atikâ aklâmına bağlı nehr-i Gurgur ve nehr-i Diryanda çeltik mukataasında, haremeyni'ş-şerifeyn kalemine bağlı Aydın livâsı arabân-ı bugurcuyân mukataasında¹⁸ ve aynı kaleme bağlı nehr-i Kurşunlu çeltik mukataasında kâtip değişikliklerine gidilmişti¹⁹. Bölgedeki çeltik mukataalarının başında genellikle kul kökenli görevliler bulunmaktaydı. 10 Cemaziyelahir 1038/4 Şubat 1629 tarihli bir kayıta havâss-ı hümâyûndan Aydın sancağında bulunan çeltik-i enhâr-ı Burnukızıl mukataası hakkında önemli bazı bilgiler buluyoruz. Mukataa bu tarihten önce 170000 akçeye Hasan adlı bir kimsenin iltizamında iken, ondan alınarak emektar mülazımlardan ebnâ-yı sipahiyândan 186. bölükten İbrahim ve aynı cemaatten olup 45. bölükten yevmi 25 akçe ulufeye mutasarrıf Abdurrahman Çerkes'in iştirâken uhdelerine verilmişti. İbrahim kendi isteğiyle ayrılınca Abdurrahman tek başına, 1038 yılı şubatı evvelinden bir yıllık iltizam bedeli olarak 170000 akçeyi hazineye ödemeyi

¹⁶ TSMA.E.0951, s. 9.

¹⁷ TSMA.E.0951, s. 5.

¹⁸ TSMA.E.0951, s. 11,16.

¹⁹ TSMA.E.0892, s. 1.

taahhüd ederek mukataaya talip olmuştur²⁰. Kul kökenli eski askerler tekaüd olduktan sonra bu tür işletmelerin başına gelerek devlete hizmet etmeye devam ediyorlar veya faal hizmette oldukları sıra, karşılık olarak aldıkları ulufeden vazgeçerek, daha kârlı gördükleri bu işletmelere talip oluyorlardı. Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi bu hizmete gelme şekli ortaklık şeklinde (iştirâken) olduğu gibi bireysel de olabilmekteydi. Burnukızıl'daki çeltik üretimi uzun yıllar boyunca mukataa şeklinde işletilmiş benzemektedir. 27 Zilkade 1032/22 Eylül 1623 tarihli bir defter kaydında eski Anadolu beylerbeyi, yeni Aydın, Saruhan ve tevabihu muhassıl-ı emvâli görevine getirilen Ahmed Paşa'nın uhdesindeki mukataalardan biri de Aydın livasındaki Burnukızıl çeltik mukataasıydı. Mukataa, Haremeyn kalemine bağlı olup, Ahmed isimli bir nazırın 1623 yılı için yapmış olduğu toplam 37968 akçelik bir ödeme, deftere kaydedilmişti²¹. Yine Diryanda nehri çeltik mukataasındaki üretim 29 Zilhicce 1047/14 Mayıs 1638 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre sürmekteydi. Bu tarihte, *mukataa-i çeltik-i enhâr-ı Diryanda der kariye-i Palamud der liva-i Aydın* adıyla kaydedilen bu mukataadan gelir olarak ve üç taksitte toplam 73436 akçe, hassa bostancılarından odabaşı Hüseyin Ağa yediyle hazineye teslim edilmişti²².

Osmanlı coğrafyasında pirinç XVI. yüzyıllarda suyun bol olduğu yoğun yağış alan coğrafyalarda veya büyük nehir kenarlarında tarımı yapılan bir nebat iken-örneğin Mısır'da Nil nehri kenarlarında, Balkan coğrafyasında, Güney Marmara bölgesi ve Büyük ve Küçük Menderes nehir ve kollarının suladığı alanlarda- XX. yüzyıla gelindiğinde Dicle ve Fırat havzalarında, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Karadeniz kıyısında ve Balkanların bazı bölgelerinde yetiştiriliyordu. Esasında tüm imparatorlukta yapılan ziraat daha çok hububata dayanan kuru tarımdı (dry farming). Buğday, arpa, çavdar gibi hububat çeşitleri Osmanlı tarımının karakteristik ürünleriydi. Ekilen toprakların boş alanlara oranla az oluşu, dağlık arazilerin çokluğu, toprak örtüsünün inceliği, su noksanlığı ve yıl içindeki yağmur yağışlarındaki düzensizlik bölgeler arasında küçük çapta verim değişimleri olsa da bu hâkim tarım tipinin doğal şartlarını

²⁰ TSMA. d. 02578.0026.00.

²¹ TSMA. E.965-22, s. 78.

²² TSMA. d. 3487.

oluşturmaktadır²³. Ancak hiçbirinde pirincin sağladığı kâr marjları yoktu. Üstelik pirinç üretimi daha çok konar-göçer aşiretlerce yapılmaktaydı. Halil İnalçık, mezralarda göçebelerce yapılan pamuk ve çeltik üretiminin pazara yönelik yapıldığını belirterek, Osmanlıda yapılan tüm üretimin dörtte birini bulduğunu tahmin etmektedir²⁴. Özellikle Çukurova'da çeltik üretimi göçebelerin elindedir. İnalçık'ın belirttiğine göre, daha Doğu'da, Kınık nahiyesindeki çeltik üretimi, Memlûk döneminden kaldığı anlaşılan hayli karmaşık bir sistem çerçevesinde örgütlenmişti ve hepsi devlete ait 24 çeltik çiftliği (plantasyonu) tarafından gerçekleştiriliyordu. Halil İnalçık gerek kentli nüfus, gerekse ordunun ihtiyacı için fiyatları düşük tutmak amacıyla Fatih Sultan Mehmed'in 1470'lerden itibaren Osmanlı imparatorluğunda çeltik üretimine elverişli toprak ve su kanalı olarak ne varsa doğrudan devlet denetimine geçirmiş olduğu bilgisini verir²⁵. Bu amaçlara belki de bu tarımın oldukça kârlı oluşu ve bu yüzden devlet tekeline alındığı tahminini de eklemeliyiz. XVI. yüzyıldan itibaren bu üretime dâhil olan üst düzey Osmanlı bürokratlarını görmeye başlayacağız. Üstelik suya göbekten bağlı pirinç üretimi için gerekli yatırımlar, mimarlık ve mühendislik bilgisi, gerekli iş gücü ve malzeme büyük miktarlarda sermaye isteyen alanlardı. Özellikle yıl içinde düzensiz rejimleri olan ırmakların su kapasitelerinin azami verimle kullanılabilmesi, sadece rençberlerin başarabileceği meselelerden değildi. Suyun azaldığı zamanlarda kanallar ve setler inşa etmek gerekli iken, suyun debisinin yükseldiği dönemlerde uygun biçimde yapılmış suyolları ve su tutacak depolar gerekliydi²⁶. Bütün bu harcamaları yapabilecek düzeyde nakit para, XVI. ve XVII. yüzyıllarda büyük ölçüde yüksek rütbeli Osmanlı bürokratlarında bulunmaktaydı. Örneğin Beypazarı'nda Sakarya nehri yakınlarında dikkati çeken bir çeltik ekim alanı vezir-i azam Sokullu Mehmed Paşa ile nişancı Feridun Ahmed Bey'in ortak tasarrufunda idi.

²³ H. Ünal Nalbantoğlu, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı-Ürün ve Kent Ekonomisi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973 içinde*, Editörler: Osman Okyar-H. Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları Ankara 1975, s. 52.

²⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1, 1300-1600*, Türkçeye Çeviren Halil Bertay, Eren yayıncılık İstanbul 2000, s. 209.

²⁵ İnalçık, *a.g.e.*, aynı yer.

²⁶ Zafer Karademir, *Osmanlı Yeni Çağı'nda Tarımsal Gelişim Ziraat, Hasılat, Ticaret*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2023, s. 200.

Eskişehir kazasına bağılı Mayıslar köyü yakınlarından geçen büyük yol, Sakarya nehrinin taşması sonucu harap olmuş, aynı şekilde Göynük kazasındaki Nerdübanlı derbendinin yolu ulaşımına kapanmış, bu yolların kapanması sonucu Arap ve Acem ülkelerinden gelen tüccarlar büyük sıkıntı çekmeye başlamışlardı. Çekilen sıkıntıları gidermek için bölge çeltik tarımına açılmış, bu işle vezir-i azam ve nişancı görevlendirilmişti. İkisi 270000 akçe masraf ederek 17000 zira'lık (13-15 km.) bir ark kazdırmışlar, böylece 75 mudluk bir çeltik ekim alanı ortaya çıkarmışlardı²⁷.

XVI. yüzyıl'da Aydın sancağı günümüzün Aydın ilinden farklı coğrafi sınırlara sahiptir. İzmir, Çeşme, Ayasluğ, Tire, Birgi, Güzelhisar, Sultanhisarı, Kestel, Bozdoğan, Arpaz, Yenişehir, Alaşehir ve Sard gibi kaza merkezleri olan Aydın coğrafyası, XVII. yüzyılda da büyük ölçüde bu idari sınırlarını devam ettirmiştir. Aşağıdaki tabloda XVI. yüzyılda sancak coğrafyasında çeltik tarımı yapılan kaza ve bunlara bağılı köyleri göstermeye çalıştık²⁸.

Kaza	Karye (Köy)	Cemaat	Çift	Nim Çift	Ben nak	Mücerr ed	Hane	Mukataa	Açıklama
İzmir	-	Arabân-ı çeltük ciyân-ı şehri Diryanda	-	-		8	30		
	-	Mezkûr	-	-		-	-		Alıçlar dimekle maaruftur. Kaza-i Tire ve Birgi ve gayrıda mütebaki taifelerdir.

²⁷ İnalçık, "Rice cultivation", s. 73-74.

²⁸ Hüseyin Demir, *I. Süleyman Döneminde Aydın Sancağı'nın Demografik Yapısı*, T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.15- Aydın 2008. Tablo 1528 tarihli DFE. TD. 148 ve yine XVI. yüzyıla ait DFE. TD. 87 numaralı defterlerdeki bilgilere göre oluşturulmuştur.

	Tetîm me-i Eşen	-		45	19		64		Darıçay dimekle maaruftur. Çeltik ziraati yapılır.
		Gurbe tân-ı Çeşme	-	-	-	-	40		Mezkûr, Çeşme gurbetlerinde çeltik ekeni 50'şer, ekmeyi 30'ar akçe verirler. Defter-i cedid'de dahi mukarrer kılındı.
	Hashâ- i Diryan da	-	-	-	-	10	48/32 kürek çi		Karahalit dahi dirler. Karye-i mezkurede çeltikçi olanlar, çeltik ektikleri seneden çift başına 6'şar akçe verirler.
	Çeltik- i der nehr-i Gümül dürü	-	-	-	-	-	-		-
Ayaslu ğ ²⁹		Çeltik ciyân	-	-	-	13	27 kürek çi		Riyâset-i nehr-i mezkure ber mucab- i adet-i mukarrere ve kanun-ı mu'tebere

²⁹ TD 87 numaralı defterde Ayasluğ'a ait yukarıdaki tabloda olmayan bazı bilgilere rastladık. Kaza'da çeltik ziraati yapılan 4 farklı bölge bulunmaktadır. İlk olarak 27 hane ve 4 mücerred olarak defterde kayıtlı Kayırhan nehri çeltikçilerinden ekenler yılda 6, ekleyenler yine yılda 12 akçe vergi veriyorlardı. Bunlar ayrıca tohumu kendileri karşılıyorlar, ürünün yarısını alıyorlardı. Kaza'da ikinci çeltikçi grubu Uşakpınarı köyündeki çeltikçilerdi çeltikçi oğlu çeltikçi olarak kayıtlı olan bu grup 19 hane ve 1 mücerred olarak kayıtlıdır. Üçüncüler ise Hortuna köyündeki çeltikçilerdi. Bunlar Hortuna köyünde yaşayan çeltikçiler olup ayrıca Diryanda köyünün ırağında da çeltik ekimi yapmaktaydılar. Bu yüzden subaşına 6'şar akçe ve ektikleri ürünün hâsılının öşrünü vermekteydiler. Dördüncü grubu ise Uzun, İsalar ve Mahmudlu köylerinde çeltik üretimi yapan grup oluşturmaktadır. Bunlar Yunuc cemaatine mensup 6 hanedir. Hariçten gelip yazıldıkları için kimin toprağında oturup ziraat ve hırsaset ederlerse öşr ve rüsumlarını sahip-i arza vermektedirler.

		Çeltik ciyân	-	-	-	4	15 nefer		Nehr-i Balatcık ve nehr-i Üzümlü ki Aydın kilesi ile 45 kile tohum ziraat olunur
	Kızılhi sar	-	3	30	38	9	71		Karye-i mezkure halkından 10 nefer kimesne çeltikci olmak lazım olmuştur. Hane-i avârizdan muafdırlar
	Kurtcu tabi-i Hortu na	Çeltik ciyân	-	-	-	-	14		Karye-i mezkurenin mukarrer raiyyetleridir. Amma İzmir haslığına tabi Diryanda nam karye arığında çeltik ektikleri sebepten çeltikçi kayd oldular. Vergiden muaf olalar
		Buluç			8		8		Kadimden berü çeltikçidirler
Tire								Çeşme-i der kurb- ı Tire	Zikrolunan çeşmenin ayağında tahminen 200 dönüm yer vardır ki galat ve pirinç ziraat olunur.
	Gurgu r	Çeltik ciyân 30	1	21	11	7	33/9 kürek çi	-	-

³⁰ TD 87 numaralı defterde şehzade hassı içinde gösterilen bu cemaat 36 hane olarak ve *müteferrik evlerdir* açıklamasıyla kayıtlıdır. Demir, a.g.t., s. 187. TD 87 numaralı defterdeki TD 148 numaralı defterde karşılaşmadığımız köylerde çeltik ziraatının yapılmaya başlandığını gördük. Örneğin Aydın mirlivasına bağlı Tire kazası Hacıoğlu köyü sınırlarında yaşayan Kırkpınar kuyusu, Eymürlü ve Akçakavak oymaklarından 10 kile tohumluk çeltik alınmaktaymış. Kemağân çeltik alınması kaydı bulunmaktadır. Aynı sayfada Tire'de çeşitli pazar isimleri arasında bazar-ı pirinç adıyla bir kayıt da bulunmaktadır. TD 87 numaralı

Birgi ³¹	Nehr-i Oğuz ³² ve nehr-i Burnu kızıl	-	-	-	-	-	-	-	-
	Kızıl ürünler tabii Balyan bolu	-	-	-	30	1	30	-	Çeltikçidirler
Güzelhisar	Çeltikçi	-	-	8	13	10	21	-	İkizdere dahi derler
	Çeltikçi tabii İkizdere	-	7	21	11	21	39, 1 pir, 1 gaib	-	-
	Nehr-i İkizdere ³³	-	-	-	-	-	-	-	-

defterde Tire'de Gurgur dışında Kalıklı, Çalışlu, Gençlü, Kiliselü, Çakallı ve boş olan Çavuşlu köylerinde pirinç ekimi veya pirinç öşrü alındığına dair kayıtlar da bulunmaktadır. Kalıklı köyünde Karakuyu azmağı denilen kuyunun sınırı içinde, Karasuluk denilen ayağında 5-6 yılda bir çeltik ekildiği, Gençlü köyünde de çeltiğin 7-8 yılda bir ekildiği belirtilmiştir. Bu kadar uzun aralıklarla yapılan ekimin nedeni düzensiz yağışlar olmalıdır.

³¹ Birgi'de TD 148 numaralı defterde 66 nefer olarak kayıtlı Cemaat-i Günderesi, Kalubeylü, Uluslu, Artucuk, Ömergülü, Musacalu, Gömenos, Kızılcahavlı, Pırnazlı, Alaşehirli, Karakoyunlu, Köçeklü, Aktaş, Biçerlü, Kavak ve Bazbare cemaat ve köyleri pirinç öşrü ödeyen yerler olarak kaydedilmişlerdir. Defterde Birgi'ye ait kayıtlar içinde ayrıca iki hanedan ismi geçmektedir: Buldukoğulları ve Altunçoğulları. Üzerlerine 20 zeytin ağacının kaydedildiği belirtilen bu hanedan isimlerine bu yıllarda tesadüf etmek bizim için ilginç olmuştur.

³² TD 87 numaralı defterde Oğuz nehrinin yazılı kürekçisinden her kim çıkarsa eğer Aydın kilesiyle beylik canibinden 9 kile tohum dikilirmiş yine mukarrer kaydı düşülmüştür.

³³ TD 87 numaralı defterde İkizdere köyü ile ilgili yılda 100 kile tohum ekilirmiş şimdi 70 kile tohum ekilmiş ibaresi bulunmaktadır. Ayrıca bac-ı pazar-ı Güzelhisar gelirleri içinde pirinç satışından elde edilen gelir de dâhildir. Güzelhisar kazasında Kaynak, Çorşülü, Kılar, Germiyancık, Köstenlü, Çeltikçi, Kalburcu, Destelü, Eskihisar, Ancın ve Alangüllü köyleri pirinç öşrü ödeyen köylerdir. Ayrıca Köstenlü ve Çeltikçi köylerinden 11 kile tohum alınmaktadır.

	Kösten lü ve Çeltikçi	-	-	7	22	27	29/10 kürek çi	-	-
Sultanhisar	-	-	7	31	65	33	103	-	Hayreddin nam tasarrufunda dink dibegi vardır ki miri çeltik ol dibekde bila-ücret dövülür. Onun mukabelesinde dibek etrafında bulunan bağların ve yerlerin rüsümü şer'iyyesi alınmazmış.
Bozdoğan ³⁴	-	-	-	-	-	-	-	-	Nehr-i Ortaarık, nehr-i Hazanderesi, nehr-i Beyce, nehr-i Üçbaş.
Sard	Nehr-i Mudanya	-	-	-	-	-	-	-	Hasıl-ı der çeltik-i nehr-i mezkur ma' resm-i çeltik.

Aydın sancağında XVI. yüzyılda özellikle sancağın batısında Tire ve Birgi, doğusunda ise Sultanhisar ve Bozdoğan çeltik üretiminde ön plana çıkmış görünmektedir. 1575-76 yıllarında Tire'deki pirinç üretimi Tire nahiyesindeki toplam üretimin %3'üne tekabül etmektedir³⁵. XVI. yüzyılda Osmanlı merkezi yapısı Aydın sancağındaki çeltik ziraatını şu şekilde

³⁴ Bozdoğan kazasının tüm gelirleri diğer kazalardan farklı olarak defterde kaydedilmiş durumdadır. Bunlar arasında nehr-i çeltik ve öşr-i çeltik 3400 akçe gelikle kayıtlıdır. Bozdoğan kazasından Osmanlı idaresi toplam 33300 akçe gelir elde etmeyi hedeflemektedir. Demir, a.g.t., s. 110. Bozdoğan'da ayrıca Çeltikçi adında reayası olmayan bir köy kaydı da bulunmaktadır. Demir, a.g.t., s. 113.

³⁵ Mehmet Öz, "XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım ve Tarım Ürünleri", *Kebikeç*, sa.23, 2007, s. 119.

düzenlemişti³⁶: Aydın livasında eskiden beri padişah has gelirlerinden olan çeltik ekimi, sipahi tımarında gerçekleşse beylik hissesi gereği sipahi öşr alıp, rençber hissesinden öşr alınmazmış. Ancak kanunnamenin ilan tarihinden itibaren artık sipahi hissesinden öşr alınmayıp, rençber hissesinden öşr alınacaktı. Ancak sancakbeyi, subaşı ve tımar erbabının çeltikleri her hangi bir tımarın sınırına ekilse, hem rençber hissesinden hem tımar sahibinin hissesinden de öşr alınacaktı. Padişaha ait çeltik üretiminden öşr alınmadığı, ancak sancakbeylerinin, subaşı ve tımar erbabının bunu kendileri ile kıyas edip *öşr vermeziz* dememeleri kanunda özellikle vurgulanmaktaydı. Ayrıca çeltik üreticisi rençberlerden *resm-i tıyn* adında her kürekçi başına bazı arklardan 60, bazı arklardan 15'er akçe alınmaktaymış. Bu konu asitane-i devlete arz olduğunda rençberlerden hem öşr, hem de resm-i tıyn adında bir ödeme alınmasının haksız olacağı ve bu uygulamanın padişah emri ile kaldırıldığı sancakbeyi, subaşı ve tımar erbabına bildirilmişti.

Çeltik üretimi gerçekten zor, yoğun emek isteyen ve doğrudan suyun varlığına dayalı bir üretim biçimidir. Düzensiz yağışların görüldüğü yıllarda bu üretim biçiminde de aksamalar, buna bağlı rekolte düşüklükleri görülmektedir. Üretim azlığı doğal olarak bölgedeki çeltik mukataalarının ve onları işletenlerin gelirlerinde de düşüslere neden olmaktadır. Örneğin 5 Rebiülevvel 1082/12 Temmuz 1671 tarihli bir belgede böyle bir problem ele alınmıştır. Etrafında ve arkasındaki derkenarlarda önemli bilgiler veren bu arz'da, 1082 senesine mahsub olmak üzere amelmande olan Saruhan, Aydın ve Menteşe sancakları mukataalarından, çeltik-i enhâr-ı Çine mukataası reâyâsının üzerlerinde kimse olmadığından bunların bazıları çeltik ekip bazısı da ziraat etmemekle yine Kütahya sancağına tabi çeltik-i enhâr-ı Karaseki mukataası reâyâsı da aynı şekilde bazıları çeltik ekip bazısı da ziraat etmemekle, önceden ziraat edenlerden mahsulleri, etmeyenlerde ise rüsûmları alınagelmış iken bunlar, vermekten taallül ve muhalefet etmekle, zamanı hulul etmedi diyerek mâl-i mir'nin tahsiline mani olarak şart-ı iltizama zarar vermekteymişler. Arzuhal sahibi Mehmed Ağa bu gibi mahsulü olan reayadan mahsulü, ziraat etmeyen reayadan da

³⁶ Ömer Lütü Barkan, *XV ve XV inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Birinci cilt Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 17.

rüsımun cem ve tahsil edebilmek ve zamanı hulul etmiştir diye taallül etmemeleri için bie fermân-ı âlî istemektedir³⁷.

Anadolu insanın kullandığı, pek çoğumuzun kullandığı *dimyatta pirince giderken evdeki bulgurdan olmak* deyimi bize çok şey anlatmaktadır. Pirinç; XVI ve XVII. yüzyıllarda genellikle zengin sofralarında tüketilen, yeniçerilerin pek sevdiği bir besin iken üretimin artmasıyla XVIII. Yüzyıldan itibaren halkın da mutfağına girmeye başlayan bir besin maddesine dönüşen, üretimi zor, ancak besleyici bir nebattır. Aydın sancağı sınırları içinde özellikle Tire ve çevresi ile Sultanhisar ve Bozdoğan kazalarında yoğun olarak çeltik ziraatı yapılmaktadır.

Sancak sınırları içinde yapılan bu özel üretimi, *çeltikçi reaya* olarak defterlerde kayıtlı yine özel bir re'âyâ zümresi gerçekleştirmektedir. Üretimin zorluğu nedeniyle bazı vergilerden muaf olduğu anlaşılan bu zümre sulak alanlarda ve debisi güçlü dere kenarlarındaki köylerde açtıkları ark ve kanallar yardımıyla daimi suyun tutulduğu tarlalarda bu üretimi gerçekleştirmekte ve bundan büyük kazançlar elde etmekteydiler. Genellikle mukataa olarak kayıtlı sulak alanlarda gerçekleştirdikleri bu özel üretim biçiminden elde ettikleri kazancın yarısı mukataanın işletmecisi olan emin ya da amil olarak anılan devlet görevlisi eliyle toplanmakta ve hazineye gönderilmektedir. Bu mukataalar XVII. yüzyıl'da iltizam olarak bazı özel şahıslara devredilmişse de üretim biçimindeki devlet kontrolü ve etkisi uzun yıllar boyunca korunmuşa benzemektedir.

SONUÇ

XVI. yüzyıl'da Aydın Sancağında iki önemli coğrafyada çeltik üretimi yoğunlaşmış görünmektedir. Bunlardan ilki batı'da Ayasuluğ kazası Tire ve Birgi nahiyeleri içindeki yüksek rakımlı bölgelerde kurulmuş olan ve bol miktarda su kaynakları ile çevrili köylerde, ikincisi de yine aynı fiziki koşullara sahip sancağın doğu kesiminde, Sultanhisarı ve Bozdoğan kazaları sınırları içinde var olan çeltikçi köylerinde gerçekleşen üretimlerdir. Her iki bölgede de oldukça fazla miktarda su kaynağı mevcuttur. Bölgelerin dağlık yapısı, bu su kaynaklarından elde edilen suyun akış yönü ve debisinin kontrolüne olanak sağlarken, aynı zamanda çeltik

³⁷ AE.SMMMMD IV, 68.8043.

tarlalarının ekim ve hasat süresi boyunca ihtiyaç duydukları suyu da sağlamaktadır. Her iki bölgede de bazı köyler ve cemaatler Osmanlı tahrir defterlerinde çeltikçi re'aya olarak kaydedilmişlerdir. Bu köylerde yaşayan ve çeltik üretiminde uzmanlaşmış söz konusu köylüler, özellikle Osmanlı askeri zümresi ile kurdukları ortaklıklar sayesinde çeltik ziraatını uzun yıllar boyunca devam ettirmişlerdir. Çeltik tarımı Osmanlı ileri gelen yöneticilerinin de ilgisini çeken bir üretim biçimidir. Osmanlı yöneticileri ellerinde var olan sermayeyi bu türden üretilere yatırarak yüksek kârlar elde etmişlerdir. Üretimin sınırlı oluşu ürünü değerli hale getirmiş ve yıllar boyunca üreticilerine büyük kazançlar sağlamıştır. Çeltiğin üretilmesindeki zorluklar ve bu yüzden gerçekleşen sınırlı üretim, bu ürünün geniş halk kitlelerince çok sevilmesine rağmen, halkın çeltiğe erişiminde sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Mısır ve Balkanlar'ın Osmanlı Devletinde en çok pirinç üretilen coğrafyalar olması ve üretimlerini genellikle İstanbul'a yollamaları nedeniyle Anadolu'da yaşayan halk ancak sulak, pirinç tarımına uygun coğrafyalarda ve sınırlı miktarlarda üretilen pirinçle yetinmek zorunda kalmıştır. Ancak bu durum yıllar geçtikçe düzelmiş, üretimdeki artışlar XVI. yüzyılın bu lüks tüketim maddesinin zamanla her eve girmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

AE.SMMD IV. 68.8043

T SMA.E. 0892, 0951, 965-22.

T SMA. d. 02578.0026.00, 3487.

Tezler ve Yayımlanmış Eserler

Abdioğlu-Çakır 2021 Hasan Abdioğlu-Baki Çakır, “Osmanlı İmparatorluğunda Çeltik Tarımı ve Muhasebe İşlemleri”, Muhasebe ve Finans Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı 2021, s. 205-224.

Arıkan 1990 Zeki Arıkan, “XV-XVI. Yüzyıllarda Anadolu’da Çeltik Üretimi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarih Kongresi Tebliğler (21-25 Ağustos 1989)* içinde, Ankara 1990, s. 477-481.

Atıl 1999 Esin Atıl, *Levni ve Surname Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, Koçbank, İstanbul 1999.

Barkan 1943 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XV inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları Birinci cilt Kanunlar*, İstanbul 1943.

Can 2020 Mustafa Can, “Osmanlı Devleti’nde Eski Bir Türk Geleneği: Çanak Yağması”, *Milli Folklor*, Yıl 32, c. 16, sa. 125, 2020, s. 150-162.

Demir 2008 Hüseyin Demir, I. Süleyman Döneminde Aydın Sancağı’nın Demografik Yapısı, *T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2008.

Emecen 1993 Feridun M. Emecen, “Çeltik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul 1993, s. 265-266.

Gamal-Eldin 2022 Mohamed Gamal-Eldin, “Foseptikler, Sivrisinekler ve Humma: İsmailiye ve Port Said’de Sıtma Tedbirlerinin Çevresel Bir Tarihi 1869-1910”, *İktidar Tohumları Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine İncelemeler* içinde. Derleyenler: Onur İnal/Yavuz Köse, İletişim Yayınları İstanbul 2022, s. 229-257.

Genç 2020 Mehmet Genç, "Mukataa", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c.31 Ankara 2020, s. 129-132.

Gratien 2022 Chris Gratien, "Pirinç Tartışmaları: Meclis-i Mebusan'da Politik Ekoloji", *İktidar Tohumları Osmanlı Çevre Tarihi Üzerine İncelemeler* içinde. Derleyenler: Onur İnal/Yavuz Köse, İletişim Yayınları İstanbul 2022, s. 261-293.

İnalçık 1982 Halil İnalçık, "Rice Cultivation and the Çeltükci-Reâyâ System in The Ottoman Empire", *Turcica*, c. XIV, 1982, Louvain-Paris-Strasbourg, s. 69-141.

İnalçık 2000 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1, 1300-1600*, Türkçeye Çeviren Halil Berktaş, Eren yayıncılık İstanbul 2000.

İnalçık 2003 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çeviren: Ruşen Sezer, Yapı Kredi yayınları İstanbul 2003.

Karademir 2023 Zafer Karademir, *Osmanlı Yeni Çağı'nda Tarımsal Gelişim. Ziraat, Hasılat, Ticaret*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2023.

Karagöz 2004 Mehmet Karagöz, "1193/1779 Senesi Rûsum Defteri'ne Göre Bazarcık-Tatarpazarı'nda Pirinç Üretimi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 14 sa. 1, 2004, s. 275-299.

Nalbantoğlu 1975 H. Ünal Nalbantoğlu, "Osmanlı Toplumunda Tarım Teknolojisi, Artı-Ürün ve Kent Ekonomisi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Tartışmalar 8-10 Haziran 1973* içinde, Editörler: Osman Okyar-H. Ünal Nalbantoğlu, Hacettepe Üniversitesi Yayınları Ankara 1975, s. 33-70.

Öz 2007 Mehmet Öz, "XV-XVI. Yüzyıllar Anadolu'sunda Tarım ve Tarım Ürünleri", *Kebikeç*, sa.23, 2007, s. 111-128.

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDE ÇİNE KAZASINDA ASAYİŞ SORUNLARI: EŞKİYALIK VAKALARININ İNCELENMESİ

Lütfi BUDAK*

Makale Geliş Tarihi: 16 Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 26 Aralık 2024

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Aydın Vilayeti dahilinde yer alan Çine Kazasının güvenlik meseleleri, özellikle de eşkıyalık hareketleri üzerine yapılan bu araştırmada, arşiv kaynaklarından yararlanılarak kapsamlı bir analiz sunulmaktadır. Çalışma, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden temin edilen Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrakı (DH.EUM.), Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Asayiş Kalemî Evrakı (DH.EUM.AYŞ.), Mühimme Defterleri Kataloğu (A.{DVNSMHM.d...}), Ali Emiri Fonu Sultan I. Mahmud Evrakı (AE.SMHD.I.), Cevdet Tasnifi Zaptiye (C..ZB.), Yıldız Esas Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı (Y..EE..KP.), Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y..PRK.ASK.) belgelerinin incelenmesiyle oluşturulmuştur.

Söz konusu bölgedeki asayiş problemlerini çeşitli boyutlarıyla ele alarak, eşkıyalık vakalarının ardındaki toplumsal ve iktisadi etkenlerin irdelendiği bu araştırma sonucunda, Çine Kazasındaki eşkıyalık hareketlerinin bölgenin topografik özellikleri, nüfus yapısı ve ekonomik dinamikleriyle doğrudan bağlantılı olduğu gözlemlenmiştir. Merkezi idarenin etkinliğini yitirmesi, vergi sistemindeki düzensizlikler ve yöresel zeybek kültürünün tesiri, güvenlik sorunlarının tırmanmasında belirleyici unsurlar olarak tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Çine Kazasında yaşanan asayiş sorunları, Osmanlı taşra teşkilatlanmasının geç döneminde karşılaştığı yapısal sorunların yerel düzeydeki tezahürü olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, bahsi geçen dönemdeki eşkıyalık olaylarını devlet-toplum ilişkileri bağlamında değerlendirerek, bölgesel güvenlik sorunlarının çok katmanlı yapısına ışık tutmaktadır. Yine bu araştırma, konuyu tarihsel bağlamı içerisinde ele alarak, dönemin sosyal ve idari yapısına dair önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Aydın Vilayeti, Çine Kazası, Eşkıyalık, Asayiş.

* Arş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, e-mail: lbudak@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8313-866X>.

PUBLIC ORDER ISSUES IN ÇİNE DISTRICT IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE: INVESTIGATION OF BANDITRY CASES

Abstract

This study on the security issues, especially banditry movements, of the Çine district within the Aydın Province during the last period of the Ottoman Empire presents a comprehensive analysis by utilizing archival sources. The study is based on the documents obtained from the Prime Ministry Ottoman Archives, including the Documents of the Directorate of Security-i Umumîye of the Ministry of Internal Affairs (DH.EUM.), the Documents of the Asayiş Kalemi of the Ministry of Security-i Umumiye (DH.EUM.AYŞ.), the Catalog of Mühimme Notebooks (A.{DVNSMHH.d...}), Ali Emiri Fund Sultan Mahmud I Documents (AE.SMHD.I.), Cevdet Tasnifi Zaptiye (C.ZB.), Yıldız Esas Sadrazam Kâmil Paşa Documents (Y.EE.KP.), Yıldız Perakende Documents Military Maruzat (Y.PRK.ASK.).

As a result of this research, which examines the social and economic factors behind the banditry incidents by addressing the public order problems in the region in various dimensions, it is observed that the banditry movements in Çine district are directly related to the topographical features, population structure and economic dynamics of the region. The loss of effectiveness of the central administration, irregularities in the tax system, and the influence of the local zeybek culture were found to be the determining factors in the escalation of security problems. In conclusion, the public order problems in the district of Çine can be considered as a local manifestation of the structural problems encountered in the late Ottoman provincial organization.

This study sheds light on the multi-layered nature of regional security problems by evaluating banditry incidents in the context of state-society relations. Again, this research offers important insights into the social and administrative structure of the period by addressing the issue within its historical context.

Key Words: Ottoman Empire, Aydın Province, Çine District, Banditry, Public Order.

GİRİŞ

Toplumsal bir olgu olarak eşkıyalık, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden medeni toplumların teşekkülüne değin süregelen bir olgudur. Anadolu'nun sosyal tarihini incelediğimizde, eşkıyalık hareketlerinin asırlara dayanan bir geçmişe sahip olduğu gözlenmektedir.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sürecinde, Batı Anadolu'daki eşkıyalık hareketleri, özellikle Rum çetelerinin faaliyetleri bakımından hem sayısal hem de niteliksel olarak önemli değişimler göstermiştir. Bu durumun temel sebebi, işgal altındaki adaların Rum çeteleri için güvenli birer üs haline gelmesidir. Yine bu dönemde Yunanistan'ın Batı Anadolu'ya yönelik emelleri doğrultusunda Rum çetelerine sağladığı destek, bu grupların hızla siyasi bir

kimlik kazanmasına yol açmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler, bölgedeki asayiş sorunlarının sadece yerel bir mesele olmaktan çıkıp, uluslararası boyut kazanan bir soruna dönüşmesine sebep olmuştur. Dönemin sosyo-politik dinamikleri, eşkıyalık olgusunun geleneksel yapısının ötesinde, daha karmaşık bir hal almasına zemin hazırlamıştır¹.

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başları, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, mali ve toplumsal açıdan ciddi sınamalarla karşı karşıya kaldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde, özellikle taşra teşkilatında görülen otorite boşluğu, çeşitli asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Aydın Vilayetine bağlı Çine Kazası, coğrafi konumu ve sosyo-ekonomik yapısı itibarıyla, söz konusu asayiş sorunlarının belirgin şekilde gözlemlendiği bölgelerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Çine Kazasında yaşanan eşkıyalık olayları, arşiv belgelerinin ışığında incelenmektedir. Eşkîyalık olgusunun bölgesel dinamiklerini anlayabilmek için, öncelikle Çine Kazasının idari yapısı, demografik özellikleri ve ekonomik koşulları ele alınmalıdır. Ardından, bölgede faaliyet gösteren eşkıya grupları, bunların eylem biçimleri ve yerel halk üzerindeki etkileri değerlendirilmelidir. Literatürde, Batı Anadolu'daki eşkıyalık faaliyetlerine ilişkin çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte, Çine Kazasını merkeze alan müstakil bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve bölgesel ölçekte bir vaka analizi sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma iki bölümde temellendirilmiştir. Birinci bölümde, Çine Kazasının 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarındaki idari, demografik ve ekonomik yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde ise, bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerinin türleri, eşkıya gruplarının yapılanması ve eylem biçimleri ele alınmıştır.

19. Yüzyıl Sonlarında Çine Kazasının İdari, Demografik ve Ekonomik Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim sisteminde, bölgesel yapılanma hiyerarşik bir düzen içerisinde organize edilmiştir. Bu sistemin temeli köylerden başlayarak, yukarı doğru genişleyen bir piramit şeklinde

¹ Yaşar 2015, İ.

kurgulanmıştır. Yönetim kademeleri, en alt seviyeden başlayarak karye (köy), nahiye, kaza, liva (sancak) ve en üst birim olan eyalet şeklinde sıralanmaktadır². Her bir kademe, bir alt seviyedeki birimlerin birleşiminden meydana gelmektedir. Bu kompleks yapı içerisinde Çine, stratejik açıdan dikkat çeken bir konuma sahiptir. Çine'nin konumsal özellikleri, iki önemli sancak olan Muğla ve Aydın'ın kesişim noktasında bulunmasından kaynaklanmaktadır. Bu yerleşim, Büyük Menderes havzasına Muğla'dan ulaşımı sağlayan kritik bir geçiş noktası özelliği taşımaktadır. Çine'nin bu benzersiz coğrafi pozisyonu, idari açıdan ilginç bir durumu beraberinde getirmiştir. Yerleşim, tarihsel süreç içerisinde Muğla ve Aydın sancakları arasında çok sıklıkla el değiştirmiş, yönetsel bağlılığı sürekli değişiklik göstermiştir.

Sultan II. Murad'ın hükümdarlığı esnasında, 1426'da gerçekleşen bir harekât neticesinde Cüneyd Bey ve hanedanının tasfiyesi, Aydınoğulları Beyliği'nin tarih sahnesinden kesin olarak silinmesine yol açmıştır. Bu gelişmeyle beraber, İzmir ve Aydın bölgeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan kontrolü altına girmiş, eş zamanlı olarak Menteşe ve Hamid coğrafyasında merkezi yönetim yeniden tesis edilmiştir³. Bu yeni yapılanma sürecinde, teşkil edilen Aydın Sancağının idaresi Halil Yahşi Bey'e bırakılmıştır⁴. Batı Anadolu'daki beylikler silsilesinden olan Saruhan, Aydın ve Menteşe toprakları, başlangıçta Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiş olsa da bu bölgelerin tam anlamıyla entegrasyonu II. Murad döneminde gerçekleşmiştir. Bu süreçte dikkat çeken husus, söz konusu bölgelerin mevcut idari yapılarının muhafaza edilmesidir. 1430'lara geldiğinde Anadolu coğrafyasında 16 sancaktan oluşan bir idari yapılanma mevcutken, bu sayı II. Bayezid devrinde 17'ye yükselmiştir. Bu idari taksimat içerisinde Menteşe ve Aydın, müstakil sancaklar olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir⁵.

Sultan II. Murad'ın 1443'te saltanatı oğlu II. Mehmed'e devredip Manisa'ya inzivaya çekilmesi sürecinde, şahsi gelir kaynağı olarak Aydın,

² Halaçoğlu 2014, 85.

³ Emecen 2003, 50.

⁴ Akın 1968, 84.

⁵ Emecen 2003, 95; Akbulut 2008, 123, 129.

Saruhan ve Menteşe sancaklarının tahsisini talep etmesi⁶, bu bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'nun tam hâkimiyeti altında bulunduğunun açık bir göstergesidir⁷. Sultan II. Murad'ın vefatını müteakip, Karamanoğlu İbrahim Bey, stratejik bir hamleyle Aydın, Germiyan ve Menteşe bölgelerine diplomatik temsilciler göndererek, bu toprakların varisi olduğu iddiasını öne sürmüş ve yerel güçleri ayaklanmaya teşvik etmiştir. Ancak Sultan II. Mehmed'in şahsen düzenlediği Karaman seferi, bu girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Edirne'ye dönüş yolunda Sultan II. Mehmed, İshak Paşa'yı bölgede bırakarak Menteşe havalisinin güvenliğini teminat altına almıştır. Bu gelişmelerin ardından, Muğla merkez olmak üzere Menteşe Sancağı teşkil edilmiştir⁸.

Fatih Sultan Mehmed döneminde Gelibolu Sancakbeyliği görevinden azledilen Yunus Bey, Menteşe Sancağının idareciliğine tayin edilmiştir. Sonradan, 1478-1479 yılları arasında Şehzade Cem, Sultan II. Bayezid devrinde ise 1490'da Şehzade Şahinşah bu sancağın idaresini üstlenmiştir⁹.

Çine Kazası, coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca idari yapılanmalarda sıklıkla yer değiştirmiştir. 15. ve 16. yüzyıl tahrir kayıtları, bölgenin geniş bir idari alana sahip olan Aydın Sancağının dışında, güneydeki Menteşe Sancağı sınırları içerisinde yer aldığını göstermektedir. Ancak, Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi için Kütahya ve Aydın üzerinden Marmaris'e ulaşma güzergahında¹⁰ bulunan Çine Ovası'nda Osmanlı kara ordusunun konakladığı bilgisi¹¹, Çine Kazasının o dönemde Aydın Sancağına bağlanmış olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

16. yüzyılın ortalarından 17. yüzyılın başlarına kadar Anadolu'da geniş çaplı yerel ayaklanmalar meydana gelmiştir. Kalenderoğlu ve Karayazıcı gibi liderlerin önderliğindeki bu isyanlar, Batı Anadolu'da da etkisini göstermiştir. Aydın ve Menteşe sancaklarında yaşanan kargaşa ortamında, 1608'de Aydın Muhassılı Zor Mehmed Paşa'nın kâhyası Yusuf

⁶ Akın 1968, 84.

⁷ Wittek 1986, 103,104.

⁸ Wittek 1986, 104, 105.

⁹ Wittek 1986, 105, 106.

¹⁰ Uzunçarşılı 1999, 314.

¹¹ Gökbel-Şölen 1936, 105; Ertaş-Kılıçaslan 2017, 12, 33.

Paşa'nın Celâlilere katılması ve Cennetoğlu İsyanının patlak vermesi, bölgedeki istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir¹².

Bu isyanlar sırasında birçok sadrazam değişimi yaşanmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın sadrazamlığı döneminde isyanı bastırmak için seferberlik ilan edilmiş ve "Osmanlı tavşanı araba ile avlar¹³" deyiminde de ifade edildiği gibi, isyancıların büyük bir kısmı etkisiz hale getirilmiştir. İsyanın elebaşları olan Kalenderoğlu, Muslu Çavuş ve Aydınlu Yusuf Paşa idam edilmiştir. İsyanın bastırılmasıyla Anadolu genelinde asayiş sağlanmış olsa da Aydın Sancağında yerel ayaklanmalar zaman zaman devam etmiştir¹⁴.

16. yüzyılın ikinci yarısında, muhtemelen 1571-1573 yılları arasında, bazı kazalar Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlanarak Sığla adında yeni bir sancak oluşturulmuştur. Bu yeni sancağın idari yapısı, Aydın Sancağına bağlı İzmir, Ayasuluğ, Çeşme, Akçeşehir (Söke) Kazaları ile Mentеше Sancağına bağlı Çine ve Balat kazalarından müteşekkildi¹⁵. Ancak, Çine Kazasının Sığla Sancağı bünyesindeki varlığı, muhtemelen on yıl gibi kısa bir süreyle sınırlı kalmıştır. Zira 1517-1563 yılları arasındaki tahrir kayıtlarında Mentеше Sancağına, 1583 tarihli tahrirlerde ise Aydın Sancağına bağlı olarak kaydedilmiştir. Bunun yanında, Çine ve Balat kazalarının 1571'de Mentеше Sancağından ayrılarak Sığla Sancağına bağlandığı, fakat kısa bir süre sonra tekrar Mentеше Sancağı idaresine geçtiğini de belirtmektedir¹⁶. 1831'de Muğla Sancağına bağlı görünen Çine Kazası, 1845'ten sonra Aydın Sancağı sınırları içerisinde yer almıştır¹⁷. Bununla birlikte, bazı çalışmalarda kazanın 1850'de Aydın Livasına bağlandığı bilgisi aktarılmaktadır¹⁸.

1867 tarihli vilayet nizamnamesi ile bölgede kapsamlı idari değişiklikler gerçekleştirilmiş ve Aydın Eyaleti; İzmir, Aydın, Denizli, Saruhan ve Mentеше olmak üzere beş sancağa bölünmüştür. Yeni kurulan Aydın Sancağı; Aydın, Nazilli, Çine, Bozdoğan, Söke Kazaları ile bunlara bağlı

¹² Gökbel-Şölen 1936, 105.

¹³"Bir işi kurnazca ve kendini yormayan farklı yöntemlerle başarmak", <https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/O-16/Atasozu/osmanli-tavsani-arabayla-avlar/>.

¹⁴ Gökbel-Şölen 1936, 106.

¹⁵ Emecen 1991, 236; Baykara 1988, 179, 180.

¹⁶ Mete 2004, 151.

¹⁷ Pullukçuoğlu Yapucu 2007, 41.

¹⁸ Gökbel-Şölen 1936, 111; Baykara 1988, 237.

19 nahiyeden oluşmaktaydı¹⁹. 1867'deki düzenleme ile Çine, Aydın merkez kazasına bağlı bir nahiye statüsüne indirgenmiş, 1882'de ise tekrar kaza statüsüne yükseltilmiştir²⁰. Aydın Vilayet Salnameleri incelendiğinde, 1878-1881 arasında Çine'nin nahiye olarak kaydedildiği, 1881'de ise Kaza statüsüne getirildiği ve kaymakam olarak Hüsnü Bey'in atandığı anlaşılmaktadır. Kazadaki ilk belediye teşkilatı da aynı yıl kurulmuş ve başkanlığına Sadık Bey getirilmiştir²¹.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun kayıt sisteminde meydana gelen değişim neticesinde, 1831'de ilk nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda Çine Kazasında 3 Ermeni, 54 Reaya ve 3.951 Müslüman olmak üzere toplam 4.008 erkek nüfus tespit edilmiştir²². Aynı dönemde tutulan bir başka nüfus defterinde Müslüman nüfusu 3.931 olarak kaydedilmiştir. 1841'de kazada bulunan aşiretler de kayıtlara geçirilmiş, ancak nüfus 3.615'e düşmüştür²³. 1844-1845 yıllarında tutulan temettuat defterinde ise nüfus 4.445 olarak kaydedilmiştir²⁴. 1881-1893 arasında gerçekleştirilen sayımların verileri, Çine nüfusunda önemli bir artış yaşandığını ve nüfusun 25.542'ye yükseldiğini ortaya koymaktadır²⁵. Nüfustaki bu kayda değer artışın temel nedeni, kadınların da sayımlarda birey olarak kabul edilip kayıtlara geçirilmiş olmasıdır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Balkanlardan Anadolu'ya yoğun göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu göçmenlerin önemli bir bölümü Çine Nahiyesi'ne yerleştirilerek Şevketiye adında yeni bir mahalle kurulmuştur²⁶. Göçmenlerin iskânıyla nüfusu artan Kiroba, Hamitabad ve Şevketiye adında iki mahalleye bölünmüş ve 1882'de kaza statüsüne yükseltilmiştir. Bu dönem, II. Abdülhamid'in saltanatına denk geldiğinden, Kiroba'nın ismi Hamitabad olarak değiştirilmiştir²⁷.

¹⁹ Emecen 1991, 237.

²⁰ Gökbel-Şölen 1936, 111.

²¹ Avcı 2017, 44.

²² Karal 1997, 208.

²³ Avcı 2017, 68.

²⁴ Budak 2018, 1.

²⁵ Karpat 2010, 261.

²⁶ Ressamoğlu 1952, 70.

²⁷ Gökbel-Şölen 1936, 262.

Çine Kazasında belediye teşkilatının kurulmasından bir yıl sonra, belediye meclisine Kostanti Efendi adında gayrimüslim bir üyenin katıldığı görülmektedir. Rum kökenli olduğu anlaşılan bu üye, kazadaki azınlık nüfusa sahip gayrimüslim toplumun temsilcisi olmuştur. Kazanın nüfusuna dair salnâmelerdeki ilk veriler, 1883'e ait olup, 252 Ermeni, 280 Rum ve 21.976 Müslüman olmak üzere toplam 22.508 kişilik bir nüfusa işaret etmektedir²⁸.

19. yüzyılın son çeyreğinden 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Çine'nin nüfusu artış eğilimi gösterse de genel itibarla istikrarlı bir seyir izlemiştir. 1884'te 25.209, 1890'da 25.542, 1893'te 30.333, 1894'te 30.266, 1897'de 30.109, 1898'de 29.729, 1899'da 29.730, 1902'de 31.555, 1905'te 30.145 olan nüfus, 1908'de 36.804'e ulaşmıştır²⁹.

1884-1885 yıllarında Çine Kazasına bağlı Hamidabad Karyesinde bir okul mevcuttur. Zamanla eğitim kurumlarının ve öğrenci sayısının arttığı, 1908-1909'da bir Rüştüye ve bir İbtidaiye Mektebi olmak üzere toplam 195 öğrencinin eğitim gördüğü kayıtlara geçmiştir. Ayrıca Rüştüye'de bir, İbtidaiye'de dört olmak üzere toplam beş öğretmen görev yapmakta, İbtidaiye Mektebi'ndeki öğretmenlerden biri kadın (muallime) olarak belirtilmektedir. Kazadaki ilk askeri tabur ise Nazilli Alayı'na bağlı olarak 1893-1894'te dört bölük halinde teşkilatlanmıştır³⁰.

II. Abdülhamid, Selanik ve Manastır civarında rejime karşı başlayan hareketlenmeler üzerine, Anadolu'daki redif taburlarının Selanik'e sevk edilmesine izin vermiş; Aydın, Çine, Nazilli, Karacasu ve Kuşadası redif taburları silahaltına çağırılmıştır. Redif taburları önce İzmir'e, oradan da Selanik'e gönderilmiştir. Ancak, bu askerlerin bir kısmı İzmir'den, bir kısmı ise Selanik'ten geri dönmeye başlamış, zira II. Abdülhamid'in saltanatı sona ermiş ve Meşrutiyet ilan edilmiştir³¹.

II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini takiben Bosna, Hersek ve Girit'in Osmanlı idaresinden ayrılması aleyhine geniş çaplı gösteriler

²⁸ Avcı 2017, 44, 76, 81.

²⁹ Avcı 2017, 77, 78, 81, 82.

³⁰ Avcı 2017, 44,45.

³¹ Gökbel-Şölen 1936, 123.

düzenleyen Çine halkı, Büyük Kabine³² nin iktidara gelmesiyle basın özgürlüğünün getirdiği imkanları kullanarak Hürriyet ve İtilaf Fırkasını eleştiren yayınlar yapmıştır. Meşrutiyet'in sağladığı serbest ortam, Çinelilerin ekonomik faaliyetlerini geliştirmelerine ve belirgin bir iktisadi kalkınmaya imkân tanımıştır³³.

Kısa bir süre sonra patlak veren Balkan Savaşı sebebiyle seferberlik ilan edilmiş, Aydın'dan bir tabur asker trenle İzmir'e doğru yola çıkmıştır. Ancak, trenin Aziziye-Selçuk istasyonları arasında raydan çıkarak devrilmesi sonucu taburun önemli bir kısmı hayatını kaybetmiştir³⁴.

Tasavvufi yaşamın da hayli canlı olduğu anlaşılan Çine Kazasında çok sayıda tekke ve zaviyenin varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, dönemin önemli eğitim merkezlerinden biri haline gelen Çine'de, Baba Sultan, Ahmed Gazi, Ahi Bayramlı, Ahi İsmail, Hoca Durmuş, Kuş Baba, Hamza Bey, Halifet Baba, Ahi Yunus, Ahi Debbağ gibi tekke ve zaviyeler öne çıkmaktadır³⁵.

Çine Bölgesindeki Eşkîyalık Faaliyetlerinin Türleri, Eşkîya Gruplarının Yapılanması ve Eylem Biçimleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ortaya çıkmış olan otorite boşluğu, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, özellikle Menteşe Bölgesi'nde, asayiş sorunlarının ortaya çıkmasının da nedenini oluşturmuştur. Bu dönemde merkezi otoritenin zayıflaması, bölgede çeşitli suç eylemlerinin artmasına zemin hazırlamıştır. Hapishanelerden kaçan bazı mahkumların silahlı gruplar oluşturması, bölgedeki güvenlik sorunlarını derinleştirmiştir. Bu grupların gerçekleştirdiği soygun, gasp ve şiddet eylemleri, özellikle Batı Anadolu'da ciddi bir güvenlik sorunu teşkil etmiştir. Dikkat çekici bir şekilde, bu eşkıya gruplarının bir kısmı, sonraki süreçte Millî Mücadele hareketine katılarak işgal kuvvetlerine karşı mücadeleye destek vermiştir.

³²"22 Temmuz 1912'de iş başına gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazamlık görevini üstlendiği, Kâmil Paşa'nın Şura-yı Devlet Reisi olarak görev aldığı Büyük kabine, meşrutiyetin döneminin en büyük kabinelerinden biridir", Tavukçu 2012.

³³ Gökbel-Şölen 1936, 263.

³⁴ Gökbel-Şölen 1936, 263.

³⁵ Barkan 2020, 238, 229; Yiğit 2009, 75; Haykıran 2019, 45,54; Avcı 2017, 45.

Batı Anadolu'nun önemli bir bölgesi olan Çine havzasında dönemin sosyal, ekonomik ve siyasi koşulların etkisiyle şekillenen eşkıyalık faaliyetleri, bölgenin güvenlik yapısına ve toplumsal dokusuna derinden tesir etmiştir. 19. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan süreçte, Çine Kazasındaki eşkıyalık hareketleri, geleneksel çete yapılanmalarından organize suç örgütlerine kadar uzanan geniş bir yelpazede kendisini göstermiştir.

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne yönelik sistematik bir tehdit unsuru ortaya çıkmıştır. Yunan devleti, Avrupa'nın önde gelen güçlerinden aldığı çok yönlü destekle, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleme politikası izlemiştir. Bu süreçte bölgede yaşayan Türk nüfusa karşı birçok şiddet eylemi gerçekleştirilmiş, bu şekilde yerel halkın can ve mal güvenliği ciddi tehdit altında kalmıştır. Megali İdea doktrini çerçevesinde şekillenen bu yayılcı politika sonucunda, Rum örgütlerinin Batı Anadolu'daki faaliyetleri, bölgesel güvenliği tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır. Bu faaliyetler içerisinde istihbarat çalışmaları ve çete organizasyonları önemli yer tutmuştur. 20. yüzyılın başlarında Aydın Vilayetinin çeşitli bölgelerinde, özellikle Söke ve Çine Kazalarında, bu faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. 1905'te Menteşe sancağında yaşanan fideye olayı, bu dönemdeki güvenlik sorunlarının çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Altı kişilik bir Rum çetesinin yerel bir ileri geleni kaçırması ve yüksek miktarda fideye talep etmesi, bölgedeki asayiş sorunlarının boyutunu göstermektedir. Bu olay, güvenlik güçleriyle yaşanan silahlı çatışmayla sonuçlanmıştır. 1909'a gelindiğinde, özellikle Söke ve Çine kazalarındaki Rum faaliyetlerinin yarattığı güvenlik endişesi, bölgede askeri önlemlerin artırılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bölgelerin stratejik önemi ve yerel Rum nüfusun Yunanistan yanlısı eğilimleri, güvenlik tedbirlerinin güçlendirilmesini gerekli kılmıştır. Osmanlı hükümeti, artan güvenlik tehditlerine karşı Divan-ı Harpleri devreye sokarak hukuki ve askeri tedbirler alma yoluna gitmiştir. Bu önlemler, bölgedeki asayiş sorunlarıyla mücadelede önemli bir adım teşkil etmiştir³⁶.

³⁶ Sarı 2015, 183.

1919 Nisan'ında Milas ve çevresinde yaşanan olaylar, bölgedeki asayiş sorunlarının somut örneklerini teşkil etmektedir. 2 Nisan'da Selimiye Nahiyesi'ne bağlı Çukurköy'de meydana gelen cinayet vakası, 14 Nisan'da Aydın-Çine ve Yatağan-Kayırlı Karakolu arasında gerçekleşen soygun olayı ve diğer şiddet vakaları, bölgedeki güvenlik sorunlarının ciddiyetini göstermektedir. Bu olaylarda farklı etnik ve dini gruplardan tüccarların hedef alınması, suç eylemlerinin geniş bir toplumsal kesimi etkilediğini ortaya koymaktadır. Jandarma teşkilatının bu suç eylemleriyle mücadelede gösterdiği çabalar, kimi zaman başarıyla sonuçlansa da bazı vakalarda failerin yakalanması mümkün olmamıştır. 17 Nisan'da bir eşkıyanın etkisiz hale getirilmesi başarılı bir operasyon örneği iken, 24 Nisan'da gerçekleşen ev baskını vakasında failin yakalanamaması, güvenlik güçlerinin karşılaştığı zorlukları göstermektedir³⁷.

Çine Kazasında yaşanan eşkıyalık faaliyetlerinin türleri, bu eşkıya topluluklarının yapılanması ve gerçekleştirdikleri eylemler ile alakalı bilgi edindiğimiz arşiv belgelerinden bazıları şöyledir: Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitim sisteminde temel yapı taşlarından biri olan medreseler, toplumun entelektüel ve sosyo-kültürel hayatında merkezi bir konuma sahipti. Bu kurumlarda eğitim gören suhte veya softa olarak adlandırılan öğrenciler, dönemin ilmi ve kültürel hayatının önemli aktörleri arasında yer almaktaydı. Bilhassa taşra bölgelerindeki medreselerde meydana gelen birtakım kurumsal ve yapısal problemler, eğitim maksadıyla medreselerde bulunan hakiki talebelerin haricinde, medrese öğrencisi kisvesi altında toplumsal düzeni bozucu çeşitli faaliyetlerde bulunan grupların varlığını daha dikkat çekici bir hale getirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman zaman görülen ve özellikle medrese öğrencisi kılığına girerek suç işleyen kişilerin yarattığı asayiş sorunlarına işaret edilmektedir. Dönemin yöneticileri bu tür olaylarla mücadele etmek için çeşitli önlemler almış ve yerel yöneticilere talimatlar göndermiştir. Bununla ilgili bir arşiv belgesinde, Çine Kazasında talebelerin ve talebe kıyafeti giyerek eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan kişilerin takibat neticesinde yakalandıkları ifade edilmektedir³⁸.

³⁷ Temel 2010, 408, 410.

³⁸ BOA, A.{DVNSMHM.d...,3/1029 (H. 27/07/967).

Bunun yanında Çine Kazasında yaşanan güvenlik sorunlarının kaynaklarından birisi de "Yataklık" suçudur. "Yataklık", Osmanlı hukuk sisteminde eşkıyalık faaliyetlerine destek verme, eşkıyaları saklama veya onlara yardım etme anlamına gelmektedir ve ciddi bir suç olarak değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenlik yapılanmasında önemli bir sorun teşkil eden ve "yataklık" olarak kavramsallaştırılan bu illegal faaliyet biçimi, bilhassa eyalet sisteminde eşkıyalık hareketlerinin devamlılığına imkân sağlayan başat unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hukuki terminoloji çerçevesinde ele alındığında yataklık kavramı, asayiş ihlal eden şahıs yahut zümrelere barınak temin etme, temel ihtiyaçlarını karşılama ve istihbari destek sağlama gibi faaliyetleri kapsayan ve dolaylı suç iştirakçiliği olarak değerlendirilen bir cürüm biçimi şeklinde tanımlanmaktadır. Konu ile alakalı olarak Çine kadısı ve Hamza Çelebi'ye yazılan bir belgede, eşkıyaya yataklık eden Deli Mehmed hakkında tahkikat yapılması ve sonucunun üst makama bildirilmesi istenmiştir³⁹. Bahsi geçen hadisede, Deli Mehmed namıyla bilinen şahsın eşkıya gruplarına sağladığı muhtelif destekler mahalli, adli ve idari otoritelerin tetkik sahasına girmiş ve resmi tahkikata konu olmuştur.

Yine Çine Kazasında meydana gelen bir başka güvenlik sorununa değinecek olursak; Çine Kazasının kırsal bir yerleşimi olan Kürddere karyesinden Süleyman oğlu Hüseyin ile Koca Ali oğlu Halil'in zevcesi Ulufe ve Gürcü oğlu Mehmed Ali'nin hanelerini basarak, onlara ait olan para ve değerli eşyaları alıp kaçan eşkıyanın yakalanarak Adliyeye teslim edildikleri bilgisi verilmektedir⁴⁰. Bu belge bize devlet otoritesinin kırsal kesimde de işlerliğini göstermesi bakımından önemlidir. Kazada meydana gelen bir başka gasp olayında ise eşkıyalar, zulmettikleri hane halkının kıymetli eşyalarını çalmakla kalmayıp, onların evlerini de yakacak kadar ileriye gitmişlerdir. Bahsi geçen belge şudur: Çine Kazasına tabi Kubbetaş'ta Çelenk zade Seyyid Mustafa adındaki kişinin Karpuzlu Kazasında bulunan hanesine Milas sakinlerinden olan Abdülaziz Ağa oğlu Mehmed Ağa ve arkadaşları tarafından zorla girilerek, burada bulunan yirmi beş bin kuruş ile kıymetli eşyayı gasp eden ve daha da ileriye gidip soydukları evi ateşe veren

³⁹ BOA, A.{DVNSMHHM.d...}, 3/1030 (H. 27/07/967).

⁴⁰ BOA, DH.EUM.AYŞ., 6/38 (26/07/1337).

eşkîyanın yakalanmaları talep edilmiştir⁴¹. Çine Kazasında yaşanmış olan bir başka gasp olayın ise arşiv kayıtlarında şöyle geçmektedir: Çine Kazasında bazı evlerden para ve kıymetli eşya gasp eden eşkıyaların devletin güvenlik güçleri sayesinde yakalandığı, bunun yanında Aydın ili çevresinde şekavette (eşkîyalık faaliyetlerinde) bulunan Atçalı Kırılı Mehmed Çavuş'un takibat neticesinde cesedinin ele geçirildiği ve Bazırlılı Habib oğlu Ali Çetesi mensuplarından olan Yörük Hasan oğlu Mehmed'in de güvenlik güçlerine teslim olduğu bildirilmiştir⁴².

Bunların yanında, Çine Kazasında görülen eşkıyalık türlerinden birisi de asker kaçaklarının sebep olduğu güvenlik sorunlarıdır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Çine Kazasında yaşanan asker kaçaklığı sorunu, bölgenin güvenlik yapısını ciddi ölçüde etkileyen faktörlerin başında gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sürecinde yoğunlaşan asker kaçaklığı, bölgede asayiş sorunlarının artmasına ve sosyal düzenin bozulmasına neden olmuştur. Çine kazasındaki asker kaçakları, genellikle dağlık arazilerde saklanmayı tercih etmiş, yerel halkın desteğini alarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Arşiv belgelerinden elde edilen verilere göre, bu kaçakların bir kısmı zamanla küçük çeteler oluşturarak eşkıyalık faaliyetlerine yönelmiştir. Özellikle Madran Dağı ve çevresi, asker kaçaklarının sığınma alanı haline gelmiş, bu durum bölgedeki güvenlik sorunlarının kronikleşmesine yol açmıştır. Bu kaçaklar, bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan çetelerle birlikte hareket ederek halkın huzurunu kaçırmışlardır. 23 Ekim 1916 tarihli belgede, Aydın ile Çine taraflarında firari yedi askerlerden oluşan eşkıyanın da takip edilmekte olduğu bilgisi verilmektedir⁴³. Yine Çine Kazasında asker kaçaklarının neden olduğu asayiş sorunlarını işaret eden başka bir arşiv belgesinde durum şöyle anlatılmıştır: Aydın'ın Çine, Karacasu ve Akhisar kazalarında bazı asker firarisi eşkıyanın yakalandığı bilgisi verilen belgenin özelinde, Çine Kazası havalisinde icra-yi şekavet (eşkîyalık yapan) Çal karyesinden Tupacı oğlu Hüseyin, Ekiz oğlu Koca Mehmed ve Ali oğlu İsmail'in silahlarıyla beraber askerken firar

⁴¹ BOA, C..ZB., 22/1068 (H. 13/01/1172).

⁴² BOA, DH.EUM.6.Şb., 48/19 (H. 17/04/1337).

⁴³ BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/92 (H. 25/12/1334).

ettikleri ve bunun sonucunda bölge halkına zulmettikleri anlaşıldığından bunların yakalanmaları talep edilmiştir⁴⁴.

Çine Kazası ile ilgili yukarıda bahsi geçen asayiş olaylarıyla ilgili çıkan haberlerin bazılarının sahte olduğu da görülmüştür: 3 Nisan 1900 tarihli belgede, Söke ve Çine kasabaları civarında iki yüz kadar eşkıyanın görüldüğü ve Yörük karyelerine saldırdığına dair haberin asılsız olduğu ifade edilmiştir⁴⁵. Tabi ki her şikâyetin de sahte olmadığı bir gerçektir. Mesela, Aydın'ın Suğla sancağına tabi Çine Kazasının sakinlerinden eşkıya başı Veli Efendi oğlu Mustafa'nın ahaliye zulmettiği ile alakalı şikayetler neticesinde, bu eşkıya başının halka yaptığı eziyetlerin engellenmesi gerektiği ifade edilmiştir⁴⁶.

Tüm bunların yanında, Çine Kazasında yaşanan eşkıyalık olaylarında bazen, eşkıya çetesinin yakalanması için nasıl bir yol izlenmesi gerektiği Padişah'a sorulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun taşra yönetiminde, özellikle 19. yüzyılın sonlarında, asayiş sorunlarının çözümünde merkezi otoritenin doğrudan müdahalesine başvurulması dikkat çekici bir yönetim pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Çine Kazasında faaliyet gösteren eşkıya çetelerinin yakalanması sürecinde, yerel yönetimin zaman zaman Padişah'ın doğrudan görüşüne başvurduğu, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Aydın Valisi Kâmil Paşa'nın Sadrazam Said Paşa'ya gönderdiği 24 Mart 1906 tarihli belge bununla ilgilidir. Bu belgede Aydın, Çine ve Nazilli dolaylarında faaliyet gösteren eşkıyanın takibi konusunda nasıl hareket edileceğine dair padişah görüşünün ve izninin istediği görülmektedir⁴⁷.

Özellikle Osmanlı arşivinde yer alan bunun gibi belgeler incelendiğinde, Çine Kazası yöneticilerinin, eşkıya çetelerinin yakalanması için izlenecek stratejiler konusunda genellikle Padişah'ın görüşüne başvurdukları durumlar tespit edilmektedir. Bu durum, bir yandan merkezi otoritenin taşra üzerindeki denetimini gösterirken, diğer yandan da yerel

⁴⁴ BOA, DH.EUM.6.Şb., 32/43 (H. 23/05/1336).

⁴⁵ BOA, Y..PRK.ASK., 160/7 (H. 02/12/1337).

⁴⁶ BOA, AE.SMHD.I., 18/1072 (27/08/1168); BOA, AE.SMHD.I., 18/1073 (29/08/1168).

⁴⁷ BOA, Y..EE..KP., 28/2731 (28/01/1324).

güvenlik sorunlarının çözümünde hiyerarşik yapının işleyişini ortaya koymaktadır.

Padişah görüşüne başvurularak ve doğal olarak da yerel yöneticilerin gayretleri sonucunda yakalanan eşkıya çetelerini adalete teslim eden bu yerel idarecilerin, bu başarılarından ötürü taltif edildikleri (ödüllendirildikleri) de görülmektedir. 21 Kasım 1854 tarihli belgede, Çine'deki eşkıyayı defeden Aydın Kaymakamı Kani Paşa'ya ve Divan Kâtibi Şefkati Efendi'ye Mecidiye nişanının verilmesi teklif edilmiştir⁴⁸.

SONUÇ

Eşkîyalık, tarih boyunca devlet otoritesine karşı önemli bir tehdit unsuru olmuştur. Hukukun üstünlüğünü baltalayan, ekonomik istikrarı bozan ve toplumsal düzeni tehdit eden bu olguya karşı devletler, çeşitli yöntemler kullanarak mücadele vermişlerdir. Bu mücadelenin yöntemleri ve sonuçları, coğrafi, siyasi ve sosyo-ekonomik koşullara göre farklılık göstermekle birlikte, bazı genel eğilimler ve kalıplar gözlemlenebilir.

Yerel yöneticiler ve güvenlik güçleri, eşkıyalık faaliyetlerini engellemek için çeşitli önlemler almışlarsa da bu girişimler genellikle kalıcı bir çözüm üretememiştir. Bölgedeki nüfus hareketliliği, aşiret yapılanmaları ve silah kullanımının yaygınlığı gibi faktörler, eşkıyalıkla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan siyasi, ekonomik ve sosyal sıkıntılar, Çine Kazasında da hissedilmiş ve bu durum asayiş sorunlarının derinleşmesine neden olmuştur.

Devletlerin eşkıyalıkla mücadelede kullandığı yöntemler, genellikle baskıcı ve uzlaştırıcı olmak üzere iki ana kategoriye ayrılabilir. Baskıcı yöntemler, askeri operasyonlar, sıkıyönetim ilanı, idari sürgünler ve ağır cezalar gibi uygulamaları içerir. Bu yöntemlerin temel amacı, eşkıyalığı şiddet yoluyla bastırmak ve caydırıcılık sağlamaktır.

Uzlaştırıcı yöntemler ise, eşkıya gruplarına af ilan etme, sosyal ve ekonomik reformlar uygulama, eğitim ve istihdam imkanları sağlama gibi politikaları içerir. Bu yöntemlerin amacı, eşkıyalığın altında yatan sosyo-

⁴⁸ BOA, A.}MKT.MHM., 62/49 (29/02/1271).

ekonomik nedenleri ortadan kaldırmak ve eşkıyaları topluma kazandırmaktır.

Eşkıyalıkla mücadelenin sonuçları, kullanılan yöntemlerin etkinliği ve uygulanma şekli kadar, eşkıyalığın kök nedenleri, toplumsal yapının özellikleri ve devlet otoritesinin gücü gibi faktörlere de bağlıdır. Baskıcı yöntemler, kısa vadede eşkıyalık faaliyetlerini azaltabilir, ancak uzun vadede toplumsal huzursuzluğu artırabilir ve eşkıyalığın yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir. Uzlaştıracı yöntemler ise, uzun vadede daha etkili olabilir, ancak uygulanması zaman ve kaynak gerektirir ve her zaman başarılı olma garantisi vermez. Ayrıca, bazı durumlarda, baskıcı ve uzlaştıracı yöntemlerin bir arada kullanılması daha etkili sonuçlar verebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Çine Kazasında asayişin sağlanması konusu, bölgesel ve yerel düzeyde dikkate değer bir sorun teşkil etmiştir. Eşkıyalık vakalarının sıklığı, kaza genelinde güvenlik endişelerinin artmasına ve sosyo-ekonomik dengelerin bozulmasına yol açmıştır. Bu çalışmanın bulgularına göre, eşkıyalık olayları çoğunlukla yol kesimleri, gasp ve soygun şeklinde gerçekleşmiş, zaman zaman can kayıplarına da sebebiyet vermiştir.

Arşiv kayıtları incelendiğinde, Çine Kazasında eşkıyalık faaliyetlerinin 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren belirgin bir artış gösterdiği tespit edilmiştir. Sosyal, ekonomik ve siyasi sebeplerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan bu asayiş sorunları, kazanın kırsal kesimlerinde daha yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Topoğrafik yapının engebeli olması, eşkıyaların bölgede rahat hareket etmelerine ve saklanmalarına olanak tanımıştır.

Bu ifadeyi özele indirgeyecek olursak, Aydın Vilayetinin önemli kazalarından biri olan Çine'de, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında eşkıyalık faaliyetleri, bölgenin sosyo-ekonomik yapısını derinden etkilemiştir. Menderes Havzası'nın verimli topraklarına sahip olan Çine'de, coğrafi yapının dağlık ve engebeli olması, eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaşmasında önemli bir etken olmuştur. Bölgedeki eşkıya faaliyetlerini engellemek amacıyla özellikle Karpuzlu ve Akçaova'ya karakollar kurulmuş, Madran Dağının eteklerinde güvenlik noktası tesis edilmiştir. Bunun yanında zeybekler devlet hizmetine alınmış, yerel yöneticiler

değiştirilmiştir. Tüm bu adımlar sayesinde Çine Kazasında kısa süreli de olsa ticaret yolları güvenli hale getirilmiş, tarımsal üretimde istikrar sağlanmış ve bu sayede karye (köy) lerin güvenliği temin edilmiştir. Tüm bu adımlar sayesinde bölgede devlet otoritesinin pekişmesini sağlamış ve toplumsal düzen yeniden tesis edilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Çine Kazasındaki eşkıyalık vakaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan genel sıkıntıların yerel bir yansıması niteliğindedir. Bölgesel ve yerel düzeyde alınan önlemlerin yetersiz kalması, sorunun kalıcı bir şekilde çözülememesine yol açmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin zayıflamasının ve yapısal sorunların bölgesel ölçekte de etkilerini gösterdiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, A.}DVNSMHM.d...,3/1029, 3/1030.

BOA, DH.EUM.AYŞ., 6/38.

BOA, DH.EUM.3.Şb., 15/92.

BOA, AE.SMHD.I., 18/1072.

BOA, C..ZB., 22/1068.

BOA, Y..EE..KP., 28/2731.

BOA, DH.EUM.6.Şb., 48/12, 32/43.

BOA, A.}MKT.MHM., 62/49.

BOA, Y..PRK.ASK., 160/7.

Tezler ve Yayımlanmış Eserler

Akbulut 2008 Osman Nuri Akbulut, Evliya Çelebiye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla: 2008.

Akın 1968 Himmet Akın, Aydınoğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

Avcı 2017 Uğur Avcı, XIX. Yüzyılda Çine Kazasının Demografik Yapısı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın: 2017.

Barkan 2020 Barkan, Ö. L. (2020). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler". İstılâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri [Nüfus ve İskân Meselelerine Dair Toplu Çalışmalar], Haz. Yahya Kemal Taştan, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 147-337.

- Budak 2018 Lütfi Budak, XIX. Yüzyıl Ortalarında Çine Kazası, Aydın: Aydın Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018.
- Eke 1987 Beğlü Eke, "Bir Sosyal Sınıf Belirleyicisi Olarak Meslek Faktörü", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası (Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan), C. 43, (1987), 377-401.
- Emecen 1991 Feridun Emecen, "Aydın". C. 4, DİA, İstanbul, 1991, 235-237.
- Emecen 2003 Feridun Emecen, İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Ertaş-Kılıçaslan 2017 Mehmet Yaşar Ertaş, ve Hacer Kılıçaslan, "Rodos'un Fetih Günlüğü Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi". Akademik İncelemeler Dergisi, C. 12, S. 1 (2017), 1-36.
- Gökbel-Şölen 1936 Asaf Gökbel, ve Hikmet Şölen, Aydın İli Tarihi, İstanbul: Ahmed İhsan Basımevi, 1936.
- Halaçoğlu 2014 Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Haykıran 2019 Kemal Ramazan Haykıran, "Aydın'da Bir Ahîlik Merkezi Olarak Eski Çine ve Ahmed Gazi Külliyesi". YeniFikir, Y. 10, S. 22 (Temmuz 2019), 45-54.
- Karal 1997 Enver Ziya Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1997.
- Karpat 2010 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu, 1830-1914. Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Mete 2004 Zekai Mete, "Menteşe". C. 29, DİA, Ankara, 2004, 150-152.
- Pullukçuoğlu Yapucu 2013 Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, "Hayatın Değiştiği Yerde Bakkallık", Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol. 8/7 (Summer 2013), 519-535.
- Ressamoğlu 1952 Lütfi E. Ressamoğlu, Ege Rehberi Aydın İli. İzmir: İhsan Gümüşayak Matbaası, 1952.

Sarı 2015 Muhammed Sarı, Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Anadolu'da Rusların Casusluk ve Çetecilik Faaliyetleri, History Studies, Vol. 7 (1), 2015, 175-189.

Tavukçu 2012 İbrahim Tavukçu, İstanbul Basınında Büyük Kabine (21 Temmuz 1912-23 Ocak 1913), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: 2012.

Temel 2010 Mehmet Temel, "Kuvayı Millîye Döneminde Milas-Bodrum'da Eşkîyalık ve Çetecilik", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S. 27, 2010, 403-421.

Uzunçarşılı 1999 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Büyük Osmanlı Tarihi. C. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

Yaşar 2015 Hakan Yaşar, II. Meşrutiyet'in İlanından Yunan İşgaline Batı Anadolu'da Eşkîyalık (1908-1913), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: 2015.

Yiğit 2009 Ahmet Yiğit, XVI. Yüzyıl Mentеше Livası Vakıfları (338 Numaralı Mufassal Evkâf Defteri H. 970/M. 1562), Ankara: Barış Platin Kitabevi.

Wittek 1986 Paul Wittek, Mentеше Beyliği 13-15 inci Asırda Garbî Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.

Elektronik Kaynaklar

<https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/O-16/Atasozu/osmanli-tavsani-arabayla-avlar/>

GİRİT'İN ELDEN ÇIKIŞ SÜRECİNDE OSMANLI DEVLETİ VE BÜYÜK GÜÇLER (1869-1897)*

Adem HORAY**

Makale Geliş Tarihi: 15 Aralık 2024

Makale Kabul Tarihi: 27 Aralık 2024

Öz

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran konulardan biri Girit Adası'nın geleceği olmuştur. Devletin çözülmesinin önemli sorunlarından birini oluşturan bu sorunlu ada XIX. yüzyıl boyunca dış yardım ve tahriklerle devleti yüzyıl boyunca uğraştırmıştır. 1897 tarihinde resmen özerklik idaresi verilen Girit Adası'nın ayrılıkçı kesiminin mücadelesini neredeyse yüzyıl boyunca diri tutan en önemli etmenlerden birisi şüphesiz düvel-i muazzama denilen devrin büyük güçlerinin ve ayrılıkçıların hamisi Yunan Krallığı'nın süreçte izledikleri dinamik politikalar olmuştur. Bu politikalar neredeyse yüzyıl boyunca ortaya çıkan isyanların gerek olgunlaşmasında gerek bastırılmasında önemli etmenlerden olmuştur. Devletlerin ortaya koyduğu politikalar masada kendini gösterdiği gibi sahada da göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Girit, Diplomasi, Avrupa, İsyân, Krallık.

THE OTTOMAN EMPIRE AND THE GREAT POWERS IN THE PROCESS OF ABANDONING CRETE (1869-1897)

Abstract

One of the issues that preoccupied the Ottoman Empire the most throughout the 19th century was the future of the island of Crete. This problematic island, which constituted one of the important problems of the state's dissolution, kept the state busy with foreign aid and provocations throughout the 19th century. One of the most important factors that kept the struggle of the separatist section of the island of Crete, which was officially granted autonomous administration in 1897, alive for almost a century was undoubtedly the dynamic policies pursued by the great Powers of the era called the Great Powers and the Greek Kingdom, the patron of the separatists. These policies were important factors in both the maturation and the suppression of the rebellions that emerged throughout almost a century. The policies put forward by the states showed themselves on the table as well as in the field.

Key Words: Crete, Diplomacy, Europe, Revolt, Kingdom.

* Bu çalışma Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2023 yılında tamamlanan "Girit'in Elden Çıkış Sürecinde Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1869-1897)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, mail: ademhoray@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2196-7347.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Ege egemenliği için alınması hayati önem taşıyan Girit Adası'nın kuşatması uzun mücadelenin ardından 1669 tarihinde imzalanan Paliocastro Antlaşması ile son bulmuş ve Suda, İşperlanka ve Granbosa'nın dışında kalan topraklar Osmanlı Devleti tarafından alınmıştır. 1715 tarihinde Damat Ali Paşa'nın Mora Seferi ile bu kaleler de Osmanlı topraklarına katılarak adanın fethi tamamlanmıştır.¹ Bu sonuç ile İstendil Adası hariç Ege Denizi Osmanlı Devleti'nin iç denizi olmuştur.²

Osmanlı yönetimi adaya gerek stratejik gerek etnik gerekse tarihi durumundan dolayı büyük önem ve konfor sahası vermiştir. Fethedildiği günden itibaren ayrıcalıklı bir yapıya sahip olan Girit Adası'nda ekonomik açıdan halk rahat bırakılmış, devletin çeşitli yerlerinde alınan İşpence, Tapu, Otlak, Kışlak Tuz gibi vergiler Girit adasından alınmamıştır. Adanın durumu ile ilgili ünlü Osmanlı vakanüvisti Ahmet Lütfi Efendi de şu bilgileri vermektedir.

“Girit, Osmanlı topraklarının en batısında, havası hoş ve çok verimli bir yerdir. Adanın ne denli bayındır olduğunu, ancak burayı görenler bilir. Sıkça yaşanan göçlere karşın nüfusun artması, buna kanıttır. Girit'te alınan vergi ise, öbür eyaletlerin dörtte biri kadardır. Ve kişi başına, hiçbir zaman 40 kuruşu aşmamıştır. Bu denli az vergi bile, Girit için ayrıcalık sayılır. Herkes din ve inancını serbestçe uygular, ekonomik bakımından dengeli bir dağılım vardır.”³

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Girit adasında huzursuzluklar baş göstermeye ve milliyetçilik olgusu filizlenmeye başlamıştır. Gerileme sürecine giren Osmanlı Devleti özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile beraber önemli bir kırılma noktası yaşamış, savaş sürecinde Ruslar, Rumlar arasında milliyetçilik fikirlerini oluşturmaya başlamıştır. Bunun yanında

*Bu çalışma Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2023 yılında tamamlanan “Girit'in Elden Çıkış Sürecinde Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1869-1897)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, mail: ademhoray@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2196-7347.

¹ Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 43.

² Başeren, 2006, 18.

³ Aydın, 2008, 12.

Rönesans ile Antik Yunan kültürüne yönelim ve hayranlık artmış ve Yunan halkı, Avrupalılar tarafından “*eski Yunanlıların torunları*” olarak görülmeye başlanmıştır.⁴ Fransız aydınlarından Voltaire ve Andre Cheier, İngiliz Byron Yunan edebiyatının hayranları olarak ön plana çıkmıştır.⁵ Filhelenler olarak da adlandırabileceğimiz bu kesimin Yunan entelektüelleri ile temasları sonucunda Yunan kimliğinin oluşumunda önemli rol üstlenmişler ve modern Yunanlıların barbarlıktan arındırılmasına vurgu yapmışlardı.⁶ Yine XVIII. yüzyıl ile birlikte Rum burjuvazisinin ortaya çıkmaya başlaması ve Rumların Avrupa ile kurdukları köprülerle Rum milliyetçiliği uyanmaya başlamış Montesquieu, Racine gibi düşünürlerin eserleri tercüme edilerek Rum halkı arasında Kozma, Rigas, Korais gibi yazarlar ortaya çıkmıştır.⁷

Adadaki ilk isyan Rus Çarlığı'nın etkisi ile yaşanmıştır. Bu isyan Girit adasının yaklaşık 150 yıl sürecek olan gerilim dönemini başlatan olay olmuştur. Bizans'ı tekrar canlandırma hedefi ile hareket eden Rus Çarice Katherina ajanlarını Mora yarımadasına göndererek Yunan halkını Türklere karşı harekete geçirmekle görevlendirmiştir, bu ajanlardan birisi de İsfakiya'da, bölgenin ileri gelenlerinden Daskaloyiannis ile irtibata geçmiş ve ajanın kışkırtması ile adada ilk isyanın fitili ateşlenmişti. Çıkan isyan zayıf kalmış bunun sonucunda isyanın lideri Daskaloyiannis öldürülmüştür. Yaşanan süreç şüphesiz adada yaşayan Rumlar üzerinde az da olsa milliyetçi duyguların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Öyle ki ayaklanmanın başlama yılı olan 1770 Yunanlı tarihçiler tarafından Yunan milli duygularının başladığı dönem olarak kabul edilmiştir.⁸

XIX. yüzyıl ile birlikte Fransız İhtilali'nin getirdiği ayrılıkçı fikirler, devletin işleyemez duruma gelen mekanizması, ekonomik ve askeri sıkıntılar, gittikçe güçlenen Yunan burjuvazi ve entelektüel sınıfının yanına Filiki Eteryası cemiyetinin de eklenmesi ve bu cemiyet ile birlikte bağımsızlık isteklerinin sistematik temeller üzerine oturtulması ile durum devlet için içinden çıkılmaz bir durum haline almıştır. Bunun yanında Rum burjuva aileleri çocuklarının Avrupa'nın çeşitli yerlerinde aldıkları eğitim ve

⁴ Tuncer, 2017, 103.

⁵ Tuncer, 2017, 103.

⁶ Şenışık, 2014, 37.

⁷ Ünsal, 2009, 18.

⁸ Etensel İldem, 2000, 44.

öğrendikleri fikirlerde Rum milliyetçiliğine doğrudan katkı vermişti. Bu dönemde batılı aristokrat gezginlerde de Filhelenizm'e olan ilgi giderek büyümüştü. Batı Avrupa'daki Filhelenizm düşüncesiyle; *"İslam dininin ilerlemeye engel olduğu", Yunanlı anneden çocuğunu yeniçeri yapmak üzere kopartan barbar Türk efendi", Asyalı barbarlar olarak kalmakta direnen Türkler"* gibi imajlar savunulmuştu.⁹

1821 İsyanı ve Girit

Yunan Krallığının kurulmasını sağlayan 1821 isyanı başlarda doğrudan Girit Adası'nı ilgilendirmese de, ada sonraları isyanın ana noktalarından biri olarak yerini almıştır. 1821 isyanı ve ardından Yunan Krallığı'nın kurulması, Girit Adasını bağımsızlığa götürecek olaylar silsilesinin dönüm noktası olması nedeniyle önem arz etmektedir.

1820 yılına kadar geçen dönem Rumlar için yapılanma evresi olmuştur. Silah ve para temin edilmiş, çeteler kurulmuş, halkın bağımsızlık duygularının üzerine gidilmiş, Mora ahalisi isyana hazır hale getirilmişti.¹⁰ XIX. yüzyılda gelişen olaylar ve Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum, hızlı bir şekilde filizlenen Filiki Eteryaya örgütünün megali idea için ilk adımı atmasına neden olmuştur. 1820 yılı ile birlikte devletin önde gelen valilerinden Tepedelenli Ali Paşa'nın isyan etmesi, Rum isyanının da başlamasına zemin hazırlamıştır. II. Mahmud'un danışmanı olup Fenerliler mektebinden yetişen¹¹ Halet Efendi'nin Tepedelenli Ali Paşa'ya karşı muhalefeti ile bütün dikkatleri Filiki Eteryadan ziyade Tepedelenli'ye karşı mücadeleye verilmesini sağlamasından¹² Filiki Eteryanın öncülüğünde başlayan Mora merkezli isyan zamanla Girit'in Hanya, İskakiye ve Apokorono'na bağlı dağ köylerinde yaşayan Rumların da isyanına sebep olmuş ve Türklerin yaşadığı yerlere saldırılar başlamıştı. Devletin bu sırada diğer Ege adalarında ve Mora'da çıkan isyanlarla uğraşması ve denizlerde süren mücadeleler neticesinde Girit halkının dünya ile bağlantısı kopmuş bu durum isyanın adada hızla yayılmasına sebebiyet vermişti. Devlet olaylar karşısında Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dan yardım istemiş, Mısır birliklerinin Girit'e çıkması ile isyanın gidişatı da değişmeye

⁹ Erdem, 2019, 80.

¹⁰ Küçükler, 2005, 2.

¹¹ Ahmet Cevdet Paşa, 2008, II, 328.

¹² Shaw, 1977, 18.

başlamıştı. 1824 tarihinin Mart ve Nisan aylarındaki harekât ile isyancılar teslim olmaya başlamıştı.¹³ 1824 tarihi sona ermeden Girit'teki isyan askerler tarafından bastırılmıştı.

Yeni Oyuncu: Yunan Krallığı ve Girit

1821 isyanı sonucunda isyancıların arzu ettiği gibi olmasa da Avrupalı büyük devletlerin yardımı ile Yunan Krallığı kurulmuştur. Yunanlılara göre kendilerine verilen topraklar kalkınma için yetersizdi, Girit gibi limanlarıyla, verimli toprak yapısıyla önemli ekonomik yerler Osmanlı'da kalmıştı. Bu durum megali idea ülküsü ile de birleşince Yunan devletinin ilk hedeflerinden birisi Girit olmuştu. Bu amaçla Filiki Eterya örgütü önderliğinde, bu kez Girit'in Yunan Krallığına katılması için çalışmalar başlamıştı. Para yardımı, cephane ve silah yardımının yanında çeteler adaya gönderilmiş ve ada halkı Osmanlı'ya karşı isyana teşvik edilmişti. Bu durum 1830 isyanını ortaya çıkarmıştı. Osmanlı-Rus harbinin ardından yapılan Edirne Antlaşması ve 1830 tarihli Londra Antlaşması ile bağımsız olan Yunan Krallığı ile birleşemeyen Girit Rumları ayaklanmışlar bunun üzerine isyanı bastırma görevi Mehmed Ali Paşa'ya verilmişti, bu yardımın karşılığında Mehmed Ali Paşa, kendisine daha önce vadedilmiş olan Girit, Trablus-Şam ve Suriye valiliklerini istediye de Rus savaşında devleti yalnız bırakmış olduğundan dolayı padişah II. Mahmud tarafından Girit valiliği verilmekle yetinmişti.¹⁴ Adada olumsuzlukların devam etmesi Mehmed Ali Paşa'nın Girit adasından vazgeçmesine neden olmuştur.¹⁵ 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Antlaşması ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa Girit adasından çekilmiş ve ada tekrar Osmanlı yönetimine girmişti.

1841-1852 yılları arasında çeşitli ayaklanmalar olduysa da bu ayaklanmalar Osmanlı yönetimi tarafından bastırılmıştı. 1858 yılında yine Yunan hükümetinin propagandaları ile adada Müslüman ve gayrimüslimler arasında çatışma çıkmış, Rumlar, vali Mustafa Paşa'ya karşı harekete geçmişlerdi. Bâb-ı Âli'nin verdiği tavizler ve yatıştırıcı tutumu sonucunda isyan belli oranda yatıştırıldıysa da, bir Rum'un Türk bakkalı öldürmesi haberi ile Türk halkı ayaklanmış ve katilin kendilerine teslimini

¹³ Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 203.

¹⁴ Karal, 2007, V, 129.

¹⁵ Menekşe, 2018, 42.

istemişlerdi, olayın yatıştırılması için bir mahkeme kurulmuş ve katil idama mahkûm edilmişti. Katilin idamı sonucunda ise bu kez Rumlar ayaklanıp, dağlara çıkmışlardı¹⁶ 1858 senesinde yayınlanan fermanla, Girit Hıristiyanlarının ekonomik, sosyal ve siyasal hayatlarında sağlanan iyileştirmelerden kısa zaman sonra, Osmanlı idaresi, fermanda belirtilen hakların uygulanmasını engellemekle kalmamış, bu fermanda verilen sözlerle uyuşmayan yeni vergi uygulamalarını yürürlüğe koymaya başlamıştır.¹⁷ Yaşanan süreçte isyancıların hamisi olan Yunan Krallığı'ndaki siyasi karışıklıklar da önemliydi. Bu karışıklıklar şüphesiz isyanın daha hızlı bastırılmasını sağlamıştır.

Kırılma: 1866 İsyanı

1866 isyanının ortaya çıkmasını hazırlayan iç ve dış bazı faktörler karşımıza çıkmaktadır. İç faktörlerden ilki kuşkusuz 1858 fermanını uygulamayan üstüne yeni vergiler getiren Osmanlı Devleti'nin tutumundan dolayı 1863 yılında İsfakiye'de meydana gelen huzursuzluklardır, bu durum Osmanlı tarafından bastırılrsa da aynı yıl meydana gelen diğer bir huzursuzluk,¹⁸ isyanın habercisi olmuştu. Yine İmparatorluğun bir başka bölgesinde, Lübnan'da yaşanan 1860-1861 Cebel-i Lübnan isyanı Osmanlı Devleti'ni bir süre uğraştırmıştır. Sonuçta İstanbul'da yapılan uzun tartışmalar sonucu beş Avrupa devleti (Fransa, İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya temsilcileri) ile Osmanlı Devleti arasında "*Lübnan Nizamnâmesi*" adı verilen bir yönetim bir de protokol 9 Haziran 1861'de imzalanmıştır.¹⁹ Lübnan krizinde yaşanan süreç 1866 Girit isyanına da bir örnek teşkil etmiştir.

Dış faktörlere bakıldığında ise karşımıza, 1864 yılında İngiltere'nin Yunan Krallığı'na hediye ettiği Yedi Ada çıkmaktadır. İngiltere'nin bu tutumu Yunan Krallığı'nda farklı algılanmıştır. Bu durum Rumlar arasında Osmanlı Devleti'ne karşı girişilecek bir isyan hareketinde dönemin süper gücü İngiltere'nin kendi yanlarında olacağı ya da karşılarında olmayacağı algısına neden olmuştur.

¹⁶ Aksoy, 2006, 28.

¹⁷ Yavuz, 2017, 149.

¹⁸ Yavuz, 2017, 149.

¹⁹ Özkaya Duman, 2006, 9.

Bu durumlardan cesaret alan ve iç meselelerini halleden Yunan Krallığı harekete geçmiş, Yunan Krallığı'nın adaya gönderdiği din ve eğitim misyonerleri adada huzursuzluğun artmasına yol açmıştı.²⁰ Krallık bu süreçte bir taraftan adaya mühimmat ve erzak gönderirken diğer taraftan Avrupa gazeteleri yoluyla kamuoyu yaratmaya çalışmaktaydı. Bu süreçte isyancılar ayaklanmanın ortaya çıkmasında önemli bir desteği de Rusya'nın Hanya konsolosundan görmüşlerdi.

Adadaki Rumlar isyanın başlaması için bir bahaneye ihtiyaç duymuşlar ve bahane olarak da nahiyelerden gelen temsilciler Epitropia'da toplanarak padişahın sözü verilen ıslahatların yapılmasına yönelik bir dilekçe hazırlamışlardı. Osmanlı hükümetinin bu istekler karşısındaki olumsuz tavır göstermesi sonucunda Epitropia'da toplanan isyancılar, isteklerinin kabul edilmemiş olmasını da fırsat bilerek, silaha sarılacaklarını ve adadaki gelişmeleri konsoloslara bildirmiş ayrıca Bâb-ı Âli'nin kendilerine verdiği cevabı da vermişlerdi.²¹ Kısaca isyancılar, kendileri için vaat edilen iyileştirmelerin yapılmasını ve Osmanlı idaresinin koyduğu ağır vergileri bahane ederek isyan etmişlerdi.²² İsyancılar daha da ileri giderek bir hükümet kurup 2 Eylül 1866 tarihinde adanın Yunanistan'a bağlandığını da belirtmişlerdi.

Yeni vali Mustafa Naili Paşa ise barışçıl bir yol izleyerek isyanın önüne geçmek için bir beyanname yayımlamış ve ayaklanmanın sonlandırılması halinde isyancıların affedileceğini belirtmişse de dönüş alamamıştı. Bunun üzerine harekete geçen Naili Paşa, adanın yollarını kontrol altına alıp, adaya mühimmat ile Fransız, İngiliz, Amerikan, Macar, Polonyalı, Alman ve İtalyan Garibaldiçi gönüllüleri taşıyan gemileri engellemek için deniz ablukası uygulatmış,²³ Paşa'nın politikası ile ayaklanma adeta gerilla savaşı şeklini almıştı.

Bâb-ı Âli ise olaya ılımlı yaklaşmaktaydı, adada yeni bir idare şekliyle ayaklanmanın sonlanacağını düşünmekteydi bundan dolayı yeni idare şeklinin tespiti için adanın çeşitli yerlerinden ikişer Müslüman ve ikişer Hıristiyan'dan meydana gelen bir seçim kurulu başkente gidip,

²⁰ Tural, 2005, 69.

²¹ Karal, 2003, VII, 20.

²² Cengiz, 1999, 77.

²³ Yavuz, 2017, 163.

adanın durumunu görüşmek üzere 35 temsilci seçilmiş²⁴ ancak beklenen sonuç çıkmamıştı. Osmanlı yönetimi bu sonuçla isyana yönelik daha sert bir tutum göstermek amacıyla Mustafa Naili Paşa İstanbul'a çağrılıp yerine gayr-ı nizami savaşı da iyi bilen Ömer Lütfi Paşa adaya gönderilmişti. ²⁵ Ömer Lütfi Paşa'nın adaya gelişi, süreci devlet lehine değiştirmiş, paşanın başarılı harekâtıyla birlikte dağılan isyancılar dağlık bölgelere çekilmişti, şehir ve kasabalı Rumlar da sahillere gidip buralarda buldukları yabancı gemilerle Yunanistan'a göç etmeye başlamışlardı. Öte yandan Avrupa kamuoyunun isyancılar lehinde olmasıyla birlikte gönüllü teşkilatların kurulup adadaki Rumlara yardım yapılmasına olanak sağlanmıştı. Ayaklanma ile birlikte Osmanlı devletinin eksiklikleri görülmüş ve devlet uluslararası ilişkilerde prestij kaybına uğramıştır. Bu dönemde filizlenen muhalif bir hareket olan Genç Osmanlılarda, devletin isyancılar karşısındaki başarısızlığını eleştirmiştir.

Sadrızam Âli Paşa 1866 isyanıyla başlayan sürecin Osmanlı aleyhine sonuçlanmasından, yabancı devletlerin iç mesele olan bu olaya müdahale etmesinden kuşkusuz endişelenmişti. St. Petersburg'dan gelen "*Rum nüfusun çoğunlukta olduğu adalar için yeni bir yönetim şeklinin belirlenmesi amacıyla plebisit yapılması*" teklifi ile İngiltere ve Avusturya'nın bölgeye müfettiş gönderme talepleri karşısında Âli Paşa harekete²⁶ geçmek zorunda kalmıştı. 1867 yılının ilk günlerinde ise bu kez Fransız Hariciye Nazırı Moustier İngiliz Hariciye Nazırı Stanley ile görüşmüş, 8 Ocak 1867 tarihinde de Londra'daki Fransız sefiri Prens de la Tour d'Auvergne'in Girit'e muhtariyet verilmesi için Osmanlı'ya baskı yapılmasını teklif etmesiyle ilk adımını atmıştı. Ardından ise 24 Ocak'ta Paris'teki İngiliz maslahatgüzarı Julian Fane'e İstanbul'a muhtariyet için ısrar ettiğini ancak bunun bir çare olmayacağını belirtip en iyi yolun adanın Yunan Krallığı'na verilmesi olduğunu belirtmişti.²⁷ Sonunda büyük güçlerin müdahale ihtimalini önlemek için Âli Paşa Girit'e gönderilmişti.

²⁴ Karal, 2003, VII, 25.

²⁵ Türkmen, 2001, 233.

²⁶ Tural, 2005, 70.

²⁷ Bourne, 1963, 258.

Âli Paşa, Girit'e yeni bir idare götürüyor ve bununla hem âsileri kazanmayı hem de büyük devletlerin muhtemel müdahalelerini önlemeyi ümit ediyordu.²⁸ Paşa'nın amacı adada Osmanlı'nın ve diğer devletlerin kabul edeceği bir reform yapmak, bu şekilde hem dış müdahaleyi önlemek hem de bağımsızlık çalışmalarının engellenmesiydi. Diğer taraftan adada yaşananlardan dolayı teftiş-i müşterek meselesi gündeme gelmişti. Fransa maslahatgüzarı Mösyö Outre Osmanlı'ya 29 Ağustos 1867 tarihinde bir takrir vermiş, bu takrirden adadaki askerî harekât protesto edilirken, Ömer Paşa'nın geri çağırılması istenmişti. Outre ayrıca talep edilen teftiş-i müşterek teklifinin kabul edilip yaşanan sıkıntılara da son verilmesini istemekteydi.²⁹ Öte yandan Fuad Paşa, Âli Paşa'nın adada uygulayacağı reformlarla ilgili olarak da büyük devletleri bilgilendirmişti. Sultan Abdülaziz de, Paşa'nın adada yapacağı görevlere dair 30 Eylül 1867 tarihli bir ferman yayınlanmış ve ada halkının daha fazla zarar görmesini engellemek içinde 1 Ekim 1867 tarihinde genel af ilan etmişti.³⁰

Âli Paşa duruma hâkim olduktan sonra adadaki olayları sona erdirip huzurun sağlanması ve büyük güçlerin olaya daha fazla müdahil olmaması için, adaya bir nevi muhtar bir yönetim anlayışını getirecek bazı düzenlemelerle Girit Vilayet Nizamnamesini yürürlüğe koymuştu. Âli Paşa öncelikle ada halkına verilen imtiyazları ilan etmiş ve 15 gün içinde Girit nahiyelerinden, halkın güvenini kazanmış 4'er Müslüman ve 4'er Hıristiyan temsilcinin seçilerek gönderilmelerini istemişti. Bu kararlar adanın her tarafına bildirilmişti. Nizamnameye baktığımızda, Girit devlet içinde devlet haline gelmişti. Oluşturulan meclis-i umumi ile yılda bir kere, her kazadan iki temsilci yılda bir kere gelip toplanacak ve bayındırlık, eğitim ve ziraat gibi konular görüşülecekti. Meclisin, alınan kararları Bâb-ı Âli'ye sunma şartı vardı, öte yandan nüfusun çoğunluğunu oluşturan Rumlar, mecliste de çoğunlukta oldukları için adanın Yunanistan'a katılması için yapılan siyasi çalışmalarda da meclis kullanılmıştır. Bundan dolayı zaman zaman meclisi toplamayan valiler hem Rum halkından hem de Avrupa devletlerinden baskı görmüşlerdir.³¹ Diğer taraftan, adada Rum nüfusunun aldığı yeni haklar Türklerin de hoşuna gitmemiş, çatışmalar devam etmişti. Fransız ve

²⁸ Türkgeldi, 1987.

²⁹ Cengiz, 1999, 44.

³⁰ Menekşe, 2018, 49.

³¹ Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 25.

Rus konsolosluklarının yardımıyla Yunanistan'a giden mültecilerin karşılaştıkları kötü şartlar onları hayal kırıklığına sürüklemiş ve adaya geri dönmeyi düşündürmüştü. Bu durum Avrupa kamuoyunda da tepkilere neden olmuş, yaşanan durum isyanın da önüne geçmiştir. Yaşanan süreç sonucunda Avrupa kamuoyunun giderek Yunan aleyhtarı bir tavır takınması Osmanlı Devleti'nin isyan karşısındaki elini güçlendirmiştir.

1868 yılının ikinci yarısıyla beraber durum Osmanlı'nın istediği gibi gelişmeye başlamıştı. İngiliz-Fransız yakınlaşması, Rusya'nın ise İngiliz baskısı karşısında sessiz kalması ile Yunanlıların "*son ümitlerini*" İngiltere'ye bağlamaktan başka çare bırakmamıştı.³² 1868 Eylül ayının ortalarına gelindiğinde mültecilerin durumu iyice kötüleşmiş, Bâb-ı Âli bunu bir koz olarak Avrupa devletleri nezdinde kullanarak Yunanistan'a karşı sert tedbirler almaya başlamıştı.³³ Gerginleşen Türk-Yunan ilişkileri sonucunda 11 Aralık 1868 tarihinde Yunan hükümetine ultimatoma verilmiştir. Zor durumda kalan Yunan hükümeti devletler aracılığıyla Osmanlı Devleti ile görüşmelere başlamak zorunda kalmıştı. İkili ilişkilerin gerginleşmesi Avrupa'da da büyük heyecan uyandırmış, devletler harekete geçerek sorunun 1856 Paris Antlaşmasını imzalayan devletlerin katılımıyla yine Paris'te bir konferansta ele alınmasını kararlaştırmışlardı.³⁴

Yeni Dönem: Paris Kongresi

Paris konferansı ile birlikte Girit meselesi uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Bu konferans adayı muhtariyete götüren süreçte önemli bir dönüm noktası olmuştur. Prusya'nın teklifi, Fransa kralı III. Napolyon'un daveti üzerine toplanan konferans ile olası bir çatışmanın önlenmesine çaba harcanmıştır. Fransa, Rusya, İngiltere, İtalya, Prusya, Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan Paris konferansı ile Osmanlı Devleti'nin haklılığı belirtilip Yunanistan'a şiddetli bir nota verilmiştir.³⁵ Yunanistan 1856 antlaşmasında olmadığından konferansa gözlemci olarak çağrılmış, Yunan tarafı, Osmanlı hükümeti ile aynı pozisyonda görülmek

³² Bourne, 1963, 269.

³³ Cengiz, 1999, 51.

³⁴ Karal, 2003, VII, 36.

³⁵ Türkmen, 2001, 242.

istediğini belirtmişse³⁶ de bu reddedilmiştir. Bu konferans sonucunda Girit meselesi Avrupalı devletlerin garantisine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl tarihine bakıldığında Paris konferansı devletin masada ender kazandığı olaylardan birini teşkil etmektedir.

Devletlerin Politikaları

1857-1859'da Hindistan'da ortaya çıkan isyan ve İrlanda'da devam etmekte olan sorunlardan dolayı İngilizlerin isteyeceği son şey milliyetçilik zeminine oturan ve merkezi bir güce karşı bağımsızlık hedefinin olduğu bir isyan ile uğraşmaktı.³⁷ İngilizler, isyanın geneli itibarıyla Osmanlı toprak bütünlüğünü koruyucu bir politika takip etmişti. Bu durum Rumlar için hiç şüphesiz büyük bir hayal kırıklığına sebebiyet vermişti. İngiliz elçi Lyons, Âli Paşa'ya Girit'teki huzursuzluğu sona erdirmesi için şikâyetleri dikkate alması hususunda sürekli tavsiyelerde bulunmaktaydı.³⁸ Adada yeni bir isyan çıkacağına dair haberler 1866 yılının ilkbaharından itibaren İngiliz Hariciye Nazırı Lord Clarendon'a gelmeye başlamıştı. Lord Clarendon bu durum üzerine İngiltere devletinin resmi politikasını yazılı olarak açıklama gereğini hissetmişti. Bu sırada, İngiltere'nin Girit konsolosu Charles Dickson'da Londra'ya gönderdiği raporlarda; Girit Rumlarının vergi adaletsizliği ve idari sistemin işlemeyişinden şikâyetçi olduklarını bildiriyordu.³⁹ Bir başka açıdan bakıldığında ise, İngiltere dolaylı bir şekilde de olsa isyanın ortaya çıkmasının başat aktörü olarak telakki edilebilir, 1864 yılında Yedi Ada'nın Yunan Krallığı'na, yeni Yunan kralı şerefine hediye edilmesiyle beraber 1866 isyanının da ilk kıvılcımı yakılmıştı.

1856 Paris antlaşması ile yönünü doğuya çevirmiş olan Rusya, Girit'teki isyana sessiz kalmamış ve isyancılara yardım etme yolunu seçmişti. Ruslar, zamanla Osmanlı'dan aldığı avantajlı sözleşmelerle, devletin her yerinde yaşayan Hıristiyan tebaa ile ilgili yeni düzenlemelerin yapılmasını isteyerek zaten Osmanlı iç işlerine müdahil olan bir devletti. İsyancıların güç aldığı kişilerden birisi, Rusların Hanya konsolosu olan Danderino olmuştur. Rus konsolos Rusya'nın politikasını yönlendiren ve isyancılara açıkça destek sağlayan en önemli kişi durumundaydı. Konsolos,

³⁶ Karal, 2003, VII, 36.

³⁷ Moorey, 2019, 193.

³⁸ Yavuz, 2017, 160.

³⁹ Bourne, 1963, 251.

isyan için elinden geleni yapıyor, asilere hem maddi hem de manevi desteğini açıktan açığa vermekten kaçınmıyordu, Rusya’da adaya sürekli silah yardımı yaparak isyancıları silahlandırıyordu.⁴⁰ Konsolosun isyancıları kışkırtmasından da anlaşılacağı üzere Rusların isteği adada bir karışıklığın çıkması idi. Anlaşılacağı üzere Ruslar ulusal çıkarları gereği 1866 isyan hareketinde Giritli Rumları destekleme yoluna gitmiş, XIX. yüzyılın genelinde olduğu gibi Ruslar Osmanlı’ya karşı yürütülen mücadelede yine karşı tarafta olmayı seçmişlerdi. Rusya bu süreçte isyancıların bir numaralı hamisi olan Yunanistan ile yakın bir politika sergilemiş ve Avrupa’da Sadowa Savaşı süreciyle de yalnızlaşan ve müttefik arayan Fransa ile yakınlaşmıştı. Diğer taraftan ise, Rusya’da durum gergindi. Çar II. Alexander’e yapılan suikast girişimi bunun yanında ekonomik olarak Rusların kötü durumda olması dış politikaya da yansımaktaydı. Rus hükümeti Girit işine büyük devletlerle birlikte girişmekten yanaydı. Bundan dolayı Hariciye Nazırı Gorçakof Fransa ve İngiltere’ye, isyana birlikte müdahale edilmesi yönünde düşüncesini iletmişti. Öte yandan Gorçakof Osmanlı’ya yönelik düşüncelerini Osmanlı elçisine yöneltmekten de geri durmamıştır. Gorçakof elçiye; *“Girit adası sizin için kaybolmuştur... Muhafaza edemeyeceğiniz bu Girit adasını Yunanlılara bırakınız. Zaten önceden de Girit’i Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa’ya vermekten çekinmemiştiniz”*⁴¹ diyerek tutumunu gözler önüne sermişti.

Ayaklanmanın başlamasından öncede Ruslar adaya yönelik hesaplar içindeydi, buna örnek olarak I. George’nun evliliği gösterilebilir, Ruslar Yunanistan ve İngiltere’ye karşı politik bir hamle olarak da algılanabilecek bir durumla, İngiliz tesiri ile Yunan tahtına geçen I. George’u kendi yanlarına çekebilmek için Çar II. Aleksandr’ın yeğeni olan Grandüşe Olga ile evlendirmişlerdi. Bu evlilik ile bir söylenti ortaya çıkmış, evlilik ile birlikte Girit’in Rusya’ya çeyiz şeklinde verileceği gündeme gelmişti.

Genel itibariyle Rusya’nın isyan karşısındaki tutumunu, 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa’dan bir anlamda tecrit edildiğinden de dolayı, Avrupa devletlerini karşısına almamak ve sorunu uluslararası bir mesele haline getirmek olarak belirtebiliriz.

⁴⁰ Aksoy, 2006, 35.

⁴¹ Armaoğlu, 1997, 281.

Fransa, Girit'teki isyancıların Yunanistan ile birleşmek arzularına muhalefet etmemiş, bu konuda genel itibariyle Rus-Yunan görüşleri doğrultusunda hareket etmiştir. Bu dönemde Fransa, Belçika'nın kendisine ilhakını arzulamış ve bu yüzden İngiltere ile karşı karşıya geleceği için Rusya'yı gücendirmek istememişti. Öte yandan Fransa tıpkı Rusya gibi isyanı ilk dönemlerde desteklese de süreç içinde bu politikasından vazgeçmişti. Bu durum ile isyanın seyri değişmeye başlamıştır.⁴²

Fransa'nın başında bu dönemde, milliyetçi ideolojileri de destekleyen III. Napolyon bulunmaktaydı. Napolyon Osmanlı Devleti hakkında pekiyi düşünceler beslememekteydi, Osmanlıyı çağdaşlaşmamış, geri kalmış bir devlet olarak gören Napolyon Girit konusunda da aktif bir politika takip etmekteydi. Napolyon bu politikasını uluslararası siyasette de dile getirmekten geri durmamıştı. Girit isyanının ilk evrelerinde Fransa'ya giden Yunan kralının Fransa'dan ayrılışı sırasında Napolyon, Yunan kralına *"Allahaismarladık aziz kardeşim iyi seyahatler temenni ederim. Unutmayınız ki Girit sizin için çantada keklik demektir"* diyerek kralı uğurlamıştı.⁴³ Girit'in Yunan Krallığına verilmesine yönelik bir politika takip eden Napolyon *"hal ve durum gerektirirse Suriye hıristiyanları için yaptıklarını Girit Hıristiyanları içinde yapacağını"* söylemekten de geri durmamıştı.⁴⁴ Öte yandan III. Napolyon Sultan Abdülaziz'in Paris'i ziyaret ettiği günlerde Abdülaziz'e, Girit meselesini açmak istemiş padişahıta *"Girit ceziresi ecdad-ı izamın kanbedelidir"* diyerek konuyu kapatmıştı, Napolyon bu kez Abdülaziz'in yanında bulunan Hariciye Nazırı Fuad Paşa ile konuşmasında Girit ile ilgili yardımlarını bekleyerek, Osmanlının zor durumda olduğunu da bilinciyle sorduğu *"sayısız adanız var, şu Girit adasını satmaz mısınız?"* sorusuna Fuad Paşa; *"Hay hay memnuniyetle satarız"*, cevabını verince ümitlenen Napolyon *"kaçı satarınız"* deyince Fuad Paşa *"aldığımız fiyata satarız, acaba talibi var mı?"* cevabını vermiştir.⁴⁵

Yunan Krallığı adada çıkan isyanların geneline bakıldığında, isyanlar karşısında en aktif rol oynayan devlet durumundaydı. Megali idea ülküsünü gerçekleştirmek isteyen Yunan Krallığı için Girit önemli bir

⁴² Özgün, 2019, 11.

⁴³ Karal, 2003, VII, 20.

⁴⁴ Aydın, 2005, 25.

⁴⁵ Cengiz, 1999, 34.

sıçrama tahtası niteliği taşımaktaydı. İsyanın başından itibaren aktif bir politika takip eden Yunan Krallığı, adaya gönderdiği öğretmen ve papazlar ile ayaklanmayı başlatan aktör olmuştur. Krallık adadaki isyancılara mühimmat, para ve gönüllüler olmak üzere yardımlarda bulunmuş, Enosis isimli gemide isyancılara yardım için ayrılmış, oluşturulan komiteler isyancılara desteklerde bulunmuştu. Başbakan Cumandoros isyancılara mümkün olan yardımı yapmaya çalışmış, Yunan komutan Corneos'u isyancıların başına geçmesi için adaya göndermişti. Yunan halkının da isyancılara ciddi desteği mevcuttu. Atina'da adadaki isyancılara destek için 50 kuruş karşılığında gönüllüler kayıt edilmekteydi. Yunan basını da olayları körüklemek noktasında boş durmamaktaydı ve Avrupa kamuoyunu harekete geçirmek, para ve gönüllü yardımı almak için yayınlar yapmakta ve bunun karşılığını da almaktaydı.⁴⁶

İtalya bu dönemde birliğini yeni kazanmış bir devletti ve isyancılara yakın bir tutum sergilemişti. İtalya isyancılar için örnek teşkil etmekteydi. Milli birliğini tamamlama sürecinde İtalya'nın Venedik'i ele geçirme hadisesi isyancılar için önemli bir örnek olmuştur. Bunun yanında İtalyan lider Garibaldi isyancılara yazdığı mektupta "*Eğer bacaklarım izin verseydi, yiğit Giritlilerin kaderini paylaşmak için şüphesiz yanınızda olurum. Mamafih, onlar için elimden geleni yapacağım*"⁴⁷ diyerek isyan karşısındaki tutumunu açıkça dile getirmişti. İtalya ile Prusya bu dönemde yeni güçler olarak filizlenmeye başlayan iki güçtü ve ulusal birliklerini tamamlamayı ulusçuluk düşüncesinin yayılması ile mümkün gördüklerinden, Girit isyanında Fransa imparatoru III. Napolyon'un görüşlerini paylaşmaktaydı.⁴⁸

Avusturya geçmişten gelen politikaları gereği Osmanlı toprak bütünlüğüne yönelik tutumunu bu süreçte de devam ettirmişti. Genel olarak isyanın bastırılması ve sorunun çözümü sürecinde Avusturya'nın da İngiltere gibi Osmanlı tezlerini desteklediği görülmektedir. Avusturya hükümeti isyanın gündemden düşmesinin ardından açıkça Osmanlı

⁴⁶ Gümüş, 2016, 30.

⁴⁷ Ünsal, 2009, 42.

⁴⁸ Tuncer, 2017, 200.

bütünlüğünü tehdit edecek her türlü hareketin karşısında olduğunu da belirtmişti.⁴⁹

Halepa'ya Giden Süreç

İsyanın 1869 yılında çözümlenmesinin ardından yaklaşık 10 yıl Girit adasında büyük çaplı bir olay meydana gelmemiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi) gerek Girit adasını gerek Osmanlı Devleti'ni derinden etkileyen bir savaş olmuştur. Savaş öncesi Balkanlarda ortaya çıkan Bulgar ve Bosna-Hersek isyanı ile de imparatorluk sıkıntılı günler geçirmiştir. Bu dönemde Yunan Krallığı Rusların yanında savaşa katılmak isteğinde bulunduydu da İngiliz baskısı göz önüne alınarak bu istek geri çevrilmiştir. Savaşı fırsat olarak gören Yunan Krallığı, Girit'te ayaklanma için 28 milyon drahmilik maddi destekte bulunmuş, isyancıların eğitimini vermek üzere adaya subaylar dahi yollamıştı. Sonuçta büyük bir felakete sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ve ardından imzalanan 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması Osmanlı tarihi açısından utanç verici bir durum olmuştur. Antlaşmanın 15. maddesine göre Osmanlı Girit adasında ıslahat çalışmalarına girişecek ve yapılacak bu faaliyetleri Rusya'ya bildirip danışacaktı. Rusya'nın kazandığı bu imtiyaz İngiltere açısından kabul edilemez bir durumdu. İngiltere bu nedenle olaya müdahil olup, ağırlığını koyarak Berlin Kongresinin toplanmasını sağlamış ayrıca Yunan Hariciye Nazırı Deligiannis'in de bu kongrede konuşmasını sağlamıştı, Deligiannis ise kongrede genel itibarıyla Rumların bulunduğu yerlerin Yunan topraklarına katılmasını istemişti. Bu durum ile "*Megali İdea*" ilk kez uluslararası bir kongrede dile getirilmiş oluyordu. Deligiannis mevcut şartları göz önüne alarak ilk olarak Girit, Epir, Teselya'yı istemişse de⁵⁰ bu isteğin Balkanlarda bunalıma sebep olabileceğini ve bunun da Rusya'ya yarayacağını düşünen Avrupalı devletler Yunan Krallığını çeşitli vaatlerle bu hedefinden vazgeçirmişlerdi.⁵¹ Kongre genel olarak Yunan hükümeti ve Girit'teki isyancılar için olumlu geçmiş, Berlin Antlaşması ve bu antlaşmanın 23. Maddesi ile Ayastefanos'un 15. Maddesi kaldırılarak 23. Madde şu şekilde belirtilmiştir:

⁴⁹ Pınar, 2008, 7.

⁵⁰ Küçükler, 2005, 43.

⁵¹ Örenç, 2006, 168; Miller, 1923, 380.

Devlet-i Aliyye Girit ceziresinin bin sekiz yüz altmış sekiz senesi nizamname-i dâhilîsini haklı haklı görünecek tadilatı idhal iderek tamamıyla icra etmekliği taahhüd eder. Bu muahadede kendüler için teşkilat-ı mahsusa tayin olunmamış olan sair Rumeli eyalet-i şahanesinde dahi Girit'e vergice ita olunan muafiyet müstesna olmak üzere âna mümasil ve ihtiyacat-ı mahalliyeye muvafık nizamât yapılacaktır. Bâb-ı âli her eyalette iş bu nizamât-ı cedidnin teferruatını bilmüzakere tertib etmek ve ekseri azası yerli ahaliden mürekkeb olmak üzere mahsus komisyonlar teşkil edecektir. Mezkûr komisyonların netice-i müzakeratı olarak tanzim edilecek teşkilat layihaları Bâb-ı âli'nin nazar-ı tedkikine arz olunacak ve Bâb-ı âli dahi bunları mevki-i icraya vaz için emr-i âli ve ferman gibi iktiza eden evrakı neşretmezden evvel Rumeli-i Şarki için teşkil olunan Avrupa komisyonu ile istişare edecektir.

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nden Girit adasında 1868 Nizamnamesi esaslarına göre ıslahat yapılması ve Avrupa devletlerine konu hakkında bilgi verilmesi maddesi belirtilmişti.⁵² Bu durum devleti Halepa Fermanına götürmüştü.

Berlin Antlaşması sürecinde Türk-İngiliz ilişkilerinde de eksen değişikliği yaşanmıştır. İngiltere Osmanlı Devleti'nin özellikle XIX. yüzyılda önde gelen müttefiki konumundaydı ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruyan bir politika gütmekteydi ancak 93 Harbi'nin Osmanlı için başarısızlıkla sonuçlanması ile İngilizler uzun yıllardır sürdürdükleri Osmanlı toprak bütünlüğüne bağlılık politikasından vazgeçmeye başlamıştı, İngilizler bu doğrultuda Kıbrıs adasına yerleşmiş hatta Girit adasına yerleşmeyi dahi planlamışlardı. Hariciye Nazırı Lord Salisbury'e göre Osmanlı hanedanını koruma yoluyla İngiliz çıkarlarını savunma politikası artık uygulanabilir bir politika olmaktan çıkmıştı. Lord Derby de Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana kişilerdendi.⁵³ İktidardaki Muhafazakâr Parti bu süreçte Osmanlı'nın durumunu görmüş ve politikaları gereği büyük Osmanlı topraklarından ziyade Rus yayılcılığına karşı farklı tedbirler alma yoluna gitmişti.

⁵² Uçarol, 2006, 353.

⁵³ Armaoğlu, 1997, 529.

Berlin ile beraber Osmanlı toprak bütünlüğünü savunan bir başka devlet olan Avusturya İmparatorluğu da Osmanlı'nın sonunu görmeye başlamış ve Kont Andrassy önderliğinde politika değişikliğine gitmişti,⁵⁴ aslında Avusturya Hariciye Nazırı Andrassy, Osmanlı Devleti'nin yıkılması için henüz zamanın gelmediği konusunda Rus Başbakan Gorçakov'la anlaşmıştı.⁵⁵ Avusturya hükümeti bunun yanında ileri gitmekten de geri durmayacak, Balkanlarda Osmanlı aleyhine genişleyerek Rusya'nın stratejik hedefi olan Balkan coğrafyasında genişleyip Panislavizm'in önünü almaya çalışacaktı.

Rus Çarlığı ise verdiği mücadeleden sonra Osmanlı'ya imzalattığı Ayastefanos ile çok büyük çıkarımlar sağlasa da üstün İngiliz siyasi ve askeri gücü karşısında Berlin'de masaya tekrar otur(tul)muş, Panislavizm politikasını temel dış siyaset hedefi olarak gören Ruslar istediğini alamamıştı öyle ki Rus Başbakan Gorçakov da Berlin Kongresini kariyerinin en karanlık sayfası olarak nitelemiştir.⁵⁶

Muhtariyet'e Giden Süreç: Halepa Fermanı

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hanya yakınlarındaki Halepa'da, İngiliz Konsolosunun da katılımıyla isyancılarla görüşmüş ve büyük devletlerin konsoloslarının kontrolünde, isyancılarla 23 Ekim 1878'de Halepa Sözleşmesi imzalanmıştır.⁵⁷

Sözleşme Osmanlı için hiç şüphesiz çok ağırdı, isyancılar tarafından baktığımızda ise birçok ayrıcalık elde ettikleri görülebilir. Meclisteki üye sayısının çoğunluğunun Rumlara geçmesi, Mecliste Rumca konuşma hakkı, bir Rum'un vali olabilmesi ve ada gelirinin ada için kullanılması gibi önemli haklar verilmiştir. İsyancılar Halepa Sözleşmesini yetersiz bulsalar da Avrupa devletlerin baskısı ile bu kararları kabul etmiş ve adada bir süre daha iç huzur sağlanmıştır. Bu kararname ile basın alanında da ortaya çıkan özgürlükle ilk Türkçe gazete olan İntibah⁵⁸ gazetesi yayın hayatına 6 Şubat 1881 tarihinde girmişti. Halepa ile birlikte adanın âşar geliri adanın

⁵⁴ Armaoğlu, 1997, 531.

⁵⁵ Tuncer, 2017, 243.

⁵⁶ Armaoğlu, 1997, 531.

⁵⁷ Uçarol, 2006, 363.

⁵⁸ Adıyeke ve Adıyeke, 2021, 287.

bütçesine bırakılmış, âşar ile birlikte toplanan maarif vergisi de ada bütçesine katılmıştı, yine Genel Meclis'in kararı ile bu tahsisat adadaki nüfus oranına göre her iki cemaat arasında eğitim hizmetleri için paylaşılacaktı.⁵⁹

1885 İsyanı

İsyana giden etmenlerden biri olarak Osmanlı-Yunan sınır sorunu ön plana çıkmaktadır. Berlin'den kalan sınır düzenlemeleri Yunan Krallığının gündemindeydi. Bu dönemde Yunan bürokrasisi Osmanlı'ya karşı yapılabilecek savaşta ısrar etmemişti, Kral George gibi yeni Başbakan da büyük güçlerin Osmanlı'ya karşı baskı yapacağını düşünmekteydi.⁶⁰ Yunan bürokrasisi 1880 yılında, Berlin Antlaşması'nın 24. Maddesinde yer alan Teselya ve Epir sınırlarında yapılması belirtilen düzenlemelerin yapılmasına yönelik teklifte bulunmuştu ancak Yunan Krallığına toprak verilmesine karşı olan padişah II. Abdülhamid bunu istememekteydi, devlet adamlarının çoğu ise Epir ve Teselya olmazsa Girit'in Yunanistan'a verilmesini söylemişlerdi.⁶¹ Bazı devlet adamları ise Girit'in verilmesini uygun görmeyerek, adanın verilmesinin vatana ihanet olacağı düşüncesini taşımaktaydı.⁶² Yunanistan daha ileri giderek istediği yerleri işgal etmeye kalkışsa da başarılı olamamıştır. Bu durum karşısında araya giren büyük devletlerin vasıtasıyla tekrar görüşmeler başlamış ve 24 Mayıs 1881 tarihli İstanbul Görüşmeleri neticesinde Teselya ile Epir'in Narda kazası Yunanistan'a bırakılmıştır.⁶³ Bu sonuçla, Berlin kongresi kararlarına göre Girit adası dışında 13.500 kilometrekare Osmanlı toprağı Yunanistan'a verilmiştir.⁶⁴ Adanın uluslararası bir mesele haline gelmesinden dolayı devletler de gelişen olayları takip etmekteydi, büyük güçler bu yıllardan itibaren Balkan devletlerinin kendi aralarında ve Osmanlı ile olan sorunlarına müdahale ederek sorunları kendi istedikleri gibi

⁵⁹ Adıyeke ve Adıyeke, 2021, 278.

⁶⁰ Dakin, 1972, 136.

⁶¹ Salâhî, 1967, 20; Ünsal, 2009, 52.

⁶² Örenç, 2006, 172.

⁶³ Örenç, 2006, 174.

⁶⁴ Eren, 2019, 82.

şekillendirmeye çalışmışlar, bu yolda bazen Osmanlı ile müttefik gibi görünseler de bazen tehditkâr ve baskı politikası yürütmüşlerdi.⁶⁵

Görüldüğü üzere gerek Osmanlı-Yunan sınır sorunu gerek adada Halepa Fermanı'ndan memnun olmayan kesimin durumu, adayı yeni bir isyana götürmekteydi. Bu sorunlara 1885 tarihinde Balkanlarda ortaya çıkan Bulgaristan tehlikesi ve bu tehlikeden dolayı Yunan Krallığı'nın megalı idea hedefine sarılması da eklenince adadaki isyanın da fitili ateşlenmişti. 18 Eylül 1885'te Filibe'de patlak veren ayaklanmanın ardından Doğu Rumeli ile Bulgaristan Prensiği'nin birleşmesi ve bu gelişmenin ardından gerçekleşen Sırp-Bulgar Savaşı Balkanlarda büyük bir gerilime yol açmıştı, bu olayla birlikte Helen milliyetçiliğinde, Bulgar düşmanlığı giderek artan bir önem kazanmış ve Makedonya için girişilen mücadeleyi şiddetlendirmişti.⁶⁶ Yunanlıların Bulgar yayılmacılığına karşı megalı idea'yı ön plana çıkarmaları ile Girit'teki isyancılar için de yeni bir bahane olmuş adada yeni bir isyanın da yolu açılmıştı. 1885 tarihinde Bulgaristan ile Şarkî Rumeli'nin birleşmesi öne sürülerek ayaklanan Rumlar adanın Yunan krallığı ile birleşmesini istemişler, birleşmenin olmamasından dolayı isyancılar bu kez Halepa'da bulunan muhtariyet hükümlerinin genişletilmesini istemeye başlamışlardı.⁶⁷ 1885 isyanı sürecinde Bâb-ı Âli isyancılarla anlaşma yolunu tercih etmiş 24 Temmuz 1887 tarihli ferman ile Girit adası halkına daha geniş imtiyazlar tanınarak sükûnet sağlanmıştı.

Devletlerin Politikaları

İngilizler hiç şüphesiz Osmanlı devletinin çökmesinin Avrupa için çok büyük tehdit oluşturacağını farkındaydı bundan dolayı en azından şartlar olgunlaşınca kadar Osmanlı devletinin ayakta tutulmasından yanaydı. İngilizlerin Girit üzerine tutumlarında değişiklikler meydana gelmişti, bu yönde Girit Meclisi'nde bulunan Müslümanlar da merkeze gönderdikleri telgraflarda, İngilizlerin tahriklerinden söz edip adada prenslik kurarak adanın Yunan krallığına bağlanması düşüncesinde

⁶⁵ Yazıcı, 2017, 12.

⁶⁶ Yavuz, 2017, 228.

⁶⁷ Karal, 2007, VIII, 121.

olundugunu belirtmişlerdi.⁶⁸ İngilizler bu dönemde Ruslarla da uzlaşma geliştirmeye başlayacaklardı. İngiltere Başbakanı Gladstone bu yeni politik tutumu şöyle özetlemektedir: “*Biz Osmanlıların dostu değiliz, biz Rusya'nın da dostu değiliz. Başlangıçtan beri savunduğumuz dava ne Osmanlı Devleti'nin ne de Rusya'nın davası olmuştur. Bizim savunageldiğimiz, bağlı (tâbi) toplulukların davası olmuştur.*”⁶⁹ Fransa bu dönemde pastadan pay almak için uğraşmaktaydı. Ekonomik olarak bağımsızlığını kaybetmiş olan Tunus'u gözüne kestiren Fransa, İtalyanların da Afrika emellerinden dolayı Tunus üzerinde koruyuculuğunu ilan etmişti.⁷⁰ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise bu dönemde Osmanlı'nın hayata döndürülmesinin imkânsız olduğu kanaatiyle birlikte bir taraftan Osmanlı aleyhinde Balkan coğrafyasında hâkimiyet kurma, diğer taraftan Selanik körfezine doğru yayılma ve Arnavutluk üzerinden hâkimiyet kurma amaçlarından dolayı Rusya ve İtalya ile karşı karşıya gelmekteydi.⁷¹ Avrupa'nın yeni gücü olarak tarih sahnesine çıkan Almanya, Osmanlı'nın tersine bir politika izlemekten kaçınmıştır. 1878 Osmanlı-Rus harbine kadar İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya arasında denge siyasetine dayalı harici politika yürüten Osmanlı Devleti, her ne kadar Berlin Kongresinde Alman Başbakan Bismarck tarafından aleyhte bir tutuma maruz kalsa da 1880'li yıllarla beraber Almanya ile yakınlaşma yoluna gitmişti. Osmanlı ile ortaklık Alman dış siyaseti içinde uygundu. Bu dönemde Almanya için en büyük tehdit kuşkusuz Fransa idi. Fransa'nın ittifaklar kurmasını Almanya istememekteydi. Bunun sebebi kurulacak ittifak sonucunda Almanya'ya açılacak olası savaş senaryosuydu. Yunan Krallığı'nın dış politikasında ise Osmanlı ile yaşanan sınır düzenleme krizi, ardından Bulgaristan tehlikesi ile uğraşılması gibi sorunlar yaşanırken iç siyasette de hareketli zamanlar yaşanmaktaydı. Yunan siyasetinde iki lider bu yıllarda ön plana çıkmaktaydı bunlar, Aleksandros Koumoundouros ve Charilaos Trikoupis. Trikoupis ile Yunan devletinde önemli değişiklikler olmuştu. Trikoupis, iyi bir altyapı sayesinde yabancı yatırımcıların ülkeye geleceği düşüncesinde idi. Yol yapımı, demiryolları için Fransa ve İsviçre gibi ülkelerden

⁶⁸ BOA. Y. EE. 114/30 Fi 09.07.1299 H – 27 Mayıs 1882 M.; Toprak, 2012, 132.

⁶⁹ Tuncer, 2017, 255; Özcan, 2011, 136.

⁷⁰ Özcan, 2011, 137.

⁷¹ Yazıcı, 2017, 12.

mühendisler getirtmiş,⁷² ordu ve donanma oluşturma, limanlar yapma işlerine girişmişti. Uygulamaya çalıştığı reformların maliyetli olmasından dolayı ülke, ekonomik olarak sıkıntılı süreç içerisine girecek ve bu durum devletin Girit gibi dış sorunlarda pasif kalmasına neden olacaktı.

1889 İsyanı ve Halepa Sözleşmesi'nin Kısıtlanması

Halepa ile başlayan yeni dönemde siyasi partiler etkin birer güç olarak ortaya çıkmıştı. Rum çeteleri, kurulmaya başlanan partilerle daha teşkilatlı ve resmi bir hal almıştı.⁷³ Adada farklı dinlere mensup insanlar arasında cinayetler artmış bunun yanında farklı partilere mensup insanlar arasında da cinayetler mevcuttu. Özellikle partiler arasındaki mücadeleler isyanın ana sebebi olmuştur. Yine Bulgaristan-Yunanistan çekişmesi ve megali idea hedefi isyanın sebeplerinden olmuştur. Sonuç olarak artık dağlar Hıristiyanlara limanlar ve şehirler ise Müslümanlara ev sahipliği yapmaya başlamıştı.⁷⁴ Zamanla Şakir Paşa'nın iradesi ve aldığı tedbirler sayesinde adada işler yoluna girmeye başlamıştı. Şakir Paşa ile beraber adada Müslüman valiler döneminin başladığı da görülmektedir, bu durum aynı zamanda merkezi yönetimin Hıristiyan valilere güvenmediğinin kanıtı olmuştur. Sonuçta Osmanlı Devleti tarafından isyanın bastırılmasında başarı sağlanınca 26 Ekim 1889 tarihinde yayınlanan bir ferman ile adaya verilen ayrıcalıklara sınırlamalar getirilmişti. Devlet belki de ilk defa isyancılara karşı taviz verme anlayışını terk ederek hem büyük güçler hem de isyancılar için beklenmeyecek bir karar vermişti.

Devletlerin Politikaları

Bu dönemde uluslararası konjonktür genel itibarıyla Osmanlı'dan yanaydı. Osmanlı Devleti'ne verilen bu rahatlık devletinde sorunları çözmeye yardımcı olduysa da Halepa Fermanının yürürlükten kaldırılması Büyük Güçleri hayal kırıklığına uğratan bir gelişme olmuştu.⁷⁵

⁷² Dakin, 1972, 146.

⁷³ Yavuz, 2017, 238.

⁷⁴ Karal, 2007, VIII, 122.

⁷⁵ BOA. Y. PRK. HR. 18/50 Fi 02.08.1311 H – 8 Şubat 1894 M.

İsyanın ortaya çıkmasına İngilizler tarafından sebebiyet verildiğine dair kuvvetli bir inanış vardı diğer taraftan ise, olayın başlangıcında İngiliz elçisi, hadisenin sona erdirilmesi için İngiliz devletinin Osmanlı'ya yardım etmekten geri durmayacağını da bildirmişti.⁷⁶ Genel itibarıyla İngilizler bu dönemde Osmanlı lehine tutarlı bir politika izlemişti. İngiltere'de Lord Salisbury kendisine sunulan, adada asayişin sağlanması için Osmanlı'nın aldığı kararlardan memnundu.⁷⁷ İngiltere, Yunan krallığının müdahalesine imkânsız bir hareket bakışıyla baktığını Yunan hükümetine bildirmişti.⁷⁸ İngiliz hükümeti bu dönemde Yunanistan'ın Girit'e müdahaleye hakkı olmadığı yönünde Lord Salisbury tarafından Trikopi'ye verilmek üzere Yunanistan'ın Londra elçisine cevap verilmiş, Lord Salisbury'nin bu cevabı vermesi üzerine de Trikopi'nin üzüldüğü ve hayıflandığının haber alındığı belirtilmişti.⁷⁹ Padişahın isteği üzerine Londra sefiri Rüstem Paşa, Girit meselesinde Osmanlı Devleti karşısında duran İngiliz bürokratları Gladstone ve Lord Rozbery ile yaptığı görüşmede, Girit meselesinden dolayı Yunanlıların güçlükler çıkartmasının önündeki şeyin İngiltere'nin Yunan notasına ve Yunanlıların zorluk çıkarmasına karşı kesin⁸⁰ tutumu olarak belirtilmişti.

Almanya Girit'te menfaatleri olmadığını ve Girit'e Osmanlı'nın mülki bakışıyla baktığını belirtmişti. Alman devletinin resmi yayın organı *Neueste Mitteilungen*'in 13 Ağustos 1889 tarihli nüshası, Helen hükümetinin, adadaki olaylara son vermek amacıyla müdahale edeceği tehdidini içeren bir nota verdiğini ancak İngiltere ve Üçlü İttifak'ın (Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya) bu notaya olumsuz cevap verdiklerini ve Osmanlı'nın bir iç sorunu olan Girit meselesine, yabancı güçlerin müdahale etmesinin karşısında olduklarını bildirmiş, yine aynı gazetenin 16 Ağustos 1889 nüshasının bildirdiğine göre, İngiltere ile Üçlü İttifak, adada sükunet ve düzenin, Osmanlı Devleti tarafından en kısa zamanda sağlanmasını ve bu sağlandıktan sonra bazı kaçınılmaz reformların Osmanlı tarafından kesinlikle ele alınmasını dilediklerini belirtmişti.⁸¹

⁷⁶ BOA. Y. PRK. BŞK 11/80 Fi 01.11.1304 H - 22 Temmuz 1887 M.

⁷⁷ BOA. Y. PRK. EŞA 9/101 Fi 15.12.1306 H - 12 Ağustos 1889 M.

⁷⁸ BOA. Y. A. HUS 228/69 Fi 14.12.1306 H - 29 Temmuz 1889 M.

⁷⁹ BOA. Y. A. HUS 228/65 Fi 13.12.1306 H - 10 Ağustos 1889 M.

⁸⁰ BOA. Y. PRK. EŞA 10/42 Fi 05.05.1307 H - 28 Aralık 1889 M.

⁸¹ Yavuz, 2017, 256.

Fransa ve Avusturya'da adaya yabancı devletlerin müdahalesinin ya da Yunan krallığının hareketlerinin zarara sebebiyet verebileceğinden Girit'teki karışıklıklara Osmanlı'nın bir an önce son vermesinin çok gerekli olduğuna yönelik bir tutum vardı.⁸² Avusturya'da İngilizler ve diğer devletler gibi bir tutum içindeydi. Viyana'dan Avusturya sefaretine yazılan yazıda Girit'e Yunan krallığının müdahaleye hakkı olmadığı bu noktada Almanya, İtalya ve İngiltere'nin de aynı fikirde olduğu belirtilmekteydi. Avusturya elçisi baş tercümanı tarafından hariciye nezaretine verilen belgede bu düşünceye dayanan Almanya, İngiltere ile Avusturya hükümetinin hareketine katılmakla ve diğer taraftan İtalya devleti de Yunanistan'ın iddialarını tamamen geçersiz görmekteydi.⁸³

1889 İhtilali döneminde, Yunan toplumu, bir süreden beri Trikoupis'in uyguladığı kapsamlı modernizasyon programı ve beraberinde getirdiği keskinleşen sosyal sorunlarla boğuştuğundan dolayı, kamuoyu Girit meselesine dair ancak ölçülü denilebilecek bir tepki göstermekle yetinmişti.⁸⁴ İsyanın ortadan kaldırılması ile Yunanistan'da siyasi karışıklıklar meydana gelmiş ve hükümet değişikliği olmuştu, kamuoyu ise boş durmayarak adada isyan çıkarmak için komiteler kurma çalışmalarına başlamıştı.⁸⁵

1895-1896 İsyamları

Girit adasında parlamenter sistemin sona erdirilmesi ve ada halkının yönetime katılmasını engellemek için⁸⁶ çok çabalayan Girit valisi Mahmud Celaledin Paşa, Hıristiyan kesim tarafından sevilmeyen bir kişiydi.⁸⁷ Paşa bir gece evinde oturduğu sırada bir kişi tarafından kendisine suikast girişiminde bulunulmuş, bu olay da adada iki toplum arasındaki iplerin gerilmesine yol açmıştı.⁸⁸ Yine bu dönemdeki bir başka gelişme de İhtilâl Cemiyeti'nin (Epitropi) kurulması olmuştur, örgüt kendi gibi yeni

⁸² BOA. Y. A. HUS 228/54 Fi 11.12.1306 H - 8 Ağustos 1889 M.

⁸³ BOA. Y. A. HUS 228/69 Fi 14.12.1306 H - 11 Ağustos 1889 M.

⁸⁴ Yavuz, 2017, 255-256.

⁸⁵ Küçükler, 2005, 48.

⁸⁶ Yavuz, 2017, 266.

⁸⁷ Yavuz, 2017, 260; Türkgeldi, 1987, 51.

⁸⁸ Cengiz, 1999, 88.

kurulan Yunan Krallığı merkezli bir örgüt olan Etnik-i Eteryaya ile işbirliği yapmaya⁸⁹ başlayarak Eteryaya'dan para ve silah almıştı.

Olaylar sonucunda kaynama noktasına gelen adada, 1895 tarihiyle birlikte isyanın başladığı görülmektedir. Bu durum karşısında, ada halkına karşı sert tutum içinde olan ve suçlunun kendisi olduğunu öne süren vali Mahmud Celaleddin Paşa istifa edip yerine Turhan Paşa atanmıştır. Bu tarihlerde devletin Ermeni olaylarıyla uğraştığını gören Epitropi Cemiyeti Yunan konsolosunun da teşvikiyle isyana bahane olarak geniş haklar istediklerini bildirmişti.⁹⁰ İsyanın bastırılmasında ise baş aktör Abdullah Paşa olmuştur. Turhan Paşa ile göreve başlayan Abdullah Paşa'nın isteği ile adadaki asker varlığı 16 taburdan 30 tabura çıkartılmış ve onun taktikleri ile isyan bastırılmıştı.

İlk isyan girişiminin bastırılmasının ardından meclis seçimlerinin ertelenmesi ve asayişin korunmasına yönelik alınan kanunun süresinin bitmesi, isyancıları tekrar harekete geçirmişti. İsyanın durma noktasına geldiği sırada ise devreye Yunan krallığı girerek isyanı yeniden körüklemiş, 27 Mayıs 1896'da Yunan krallığından çok sayıda asker "Mian" adı verilen gemiyle Girit'e gitmişti.⁹¹ Bu süreçte daha aktif bir rol oynayan büyük güçler ise adaya elçilerini yollamışlardır, İngiliz, Rus, İtalyan, Alman ve Fransız elçiler ada halkına, adada bulunuş sebeplerinin asayişi sağlamak olduğunu bildirmişlerdi.⁹² Büyük Güçler bu dönemde Epitropi Cemiyeti'nin ve yaptığı ayrılıkçı çalışmaların Girit için tehlikeli olduğunu görmüş, diğer taraftan da Halepa hükümlerinin güncellenip tekrar yürürlüğe konmasını isteyip⁹³ bu yönde teminat almışlardı.

Büyük Güçler Osmanlı'nın yanında, süreç ile ilgili olarak Yunan Krallığı ile de görüşmekteydi. Yunan hükümetinden de bazı taleplerde bulunarak adaya destek verilmemesini istemişlerdi. Yunan kralı ise bu süreçte Osmanlı'nın adaya takviye göndermesinden dolayı "Türkler Girit'e beş tabur asker gönderiyorlar. Eğer adada şimdiki durum değişecek olursa

⁸⁹ Hülagü, 2001, 23; Ünsal, 2009, 58.

⁹⁰ Yavuz, 2017, 269; Detorakis, 1922, 360.

⁹¹ Yavuz, 2017, 277.

⁹² BOA. Y. A. HUS 355/85 Fi 14.02.1314 H - 25 Temmuz 1896 M.

⁹³ Türkgeldi, 1987, 58; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 152-153; Ünsal, 2009, 66-67.

ben de sessiz kalamam"⁹⁴ şeklinde bir açıklamada bulunmuştu. Ayrıca bu süreçte Osmanlı ile karara bağlanacak düzenlemeleri adadaki isyancılara kabul ettirmek ve Epitropi Cemiyeti'nin Osmanlı'nın izin vermesiyle davet edilmesi ve bu şekilde Yunan krallığında bulunan Girit Genel Meclisi üyelerinin adaya gelerek meclis çalışmalarını sağlamak için Yunan bürokrasisi ile görüşmede bulunulmuştu.⁹⁵ Bu süreçte uluslararası ilişkilerde olayın yatıştırılması için rol oynayan başat aktör Avusturya Hariciye Nazırı Kont Goluchowski olmuştur. 24 Temmuz'da diğer güçlere bir bildiri göndererek:

Ancak Hellen devleti, Girit'teki ayaklanmayı desteklenmeye devam ederse, Avrupa barışının her koşulda korunması amacıyla bu destek engellenmek zorundadır. Ben büyük güçlerin şu andan itibaren mesele üzerine amaca uygun olarak kafa yormaları gerektiğini düşünüyorum. Eğer Hellen hükümeti, büyük güçlerin isteklerini yerine getirmeyeceğini açıklar ve büyük güçlerin, Bâb-ı Âli'nin rızasını alarak yürürlüğe koymayı planladığı ablukaya uymaz ise bu devletlerin Atina'daki temsilcileri tarafından Hellen hükümetine bir nota daha vermek yerinde olacaktır. Tabii ki, böyle bir tedbirin söz konusu olabilmesi, bütün imzacı devletler azimli olmaları ve bu devletlerin Ada'daki olayları bitirmeye dönük girişimi hem Atina'da hem de Konstantinopol'de büyük bir oy birliği ile yürürlüğe koymalarıyla...⁹⁶

diyerek diğer devletleri uyarılmıştı. Bu öneri İtalya, Fransa, Rusya ve Almanya hükümetleri tarafından onaylanmışsa da Lord Salisbury'yi bu öneriye uzaktı. Salisbury'un endişesi, Osmanlı ile kombine bir tarzda gerçekleştirilecek uluslararası bir girişimin Hıristiyan Girit halkının şiddet yoluyla baskı altına alınmasına yol açabileceğiydi.⁹⁷ Goluchowski tarafından İngiliz hükümetine yeni bir teklifle gidildiyse de Lord Salisbury buna yanaşmamıştı.

İngiltere'nin desteği alınamayınca adanın ablukaya alınması düşüncesi gerçekleşmemişti. İngiltere'nin adada uygulanması düşünülen ablukaya katılmaması, büyük güçlerin adadan çekilmesine engel olmamıştı. Bu kez büyük güçlerin konsolosları, Lord Salisbury'in teklifi üzerine, adada

⁹⁴ BOA. Y. A. HUS 354/68 Fi 28.01.1314 H - 9 Temmuz 1896 M.

⁹⁵ BOA. Y. A. HUS 345/96 Fi 27.08.1313 H - 12 Şubat 1896 ---; Ünsal, 2009, 67.

⁹⁶ Yavuz, 2017, 280-281.

⁹⁷ Yavuz, 2017, 281.

devam etmekte olan karışıklıklara bir çözüm bulmak üzere tekrar çalışmaya başlamıştı, İngiliz inisiyatifi büyük güçler ve sultan arasında, Girit'in gelecekteki anayasal konumunu belirleyecek bir çerçevenin belirlenmesini amaçlamaktaydı. Bunun hazırlanması amacıyla İstanbul'da altı ülkenin elçilerinin katıldığı bir konferans toplanmıştı.

İngiltere parlamentosunda 1896 yılının Temmuz ayında İngiltere Hariciye Müsteşarı Lord Curzon yaptığı konuşmasında Berlin antlaşması gereği Girit durumunun devletlerarası bir sorun haline geldiğini ve bu sorunun çözümü için Osmanlı'nın dikkatinin çekilmesi gerektiğini bildirmişti.⁹⁸ Diğer yandan İngiltere hükümeti Girit meselesinde diğer büyük güçler ile beraber hareket ettiğinden, bu hususta teşebbüslerde bulunmaya kendisini serbest görmemiştir.⁹⁹ Bu süreçte adaya bakıldığında, Temmuz 1896 da yapılan Girit Genel Meclisi toplantısında meclisin Hıristiyan üyeleri istedikleri reformları konsoloslara ve Osmanlı yönetimine bildirmişlerdi.¹⁰⁰ Bu istekler maiyeti itibariyle Osmanlı devletinin kabul edebileceği şeyler değildi. Bu reformların kabul edilmesi halinde ada üzerinde Osmanlı hâkimiyetinin sadece ismi kalacaktı. Bundan dolayı devletlerin İstanbul'daki temsilcileri Osmanlı Devleti'nin beklentilerini de görerek yeni bir taslak hazırlamışlardı.

Bu düzenleme ile birlikte, isyancılar tarafından da istenmeyen Abdullah Paşa merkeze geri çağırılmıştı ancak bu yeni bir isyanı da başlatan bir durum olmuştur.¹⁰¹ Devletlerin elçileri de adadaki karışıklığın giderilmesi ve adanın sükuneti için yapılması istenilen şeyleri Osmanlı yönetiminden istemişlerdi, bu isteklere bakıldığında Halepa Sözleşmesinin yürürlüğe girmesi, valinin Hıristiyan olması, devletlerin onayı ile seçilmiş olması, askeri kuvvetlerin sayısının sınırlı tutulması şeklinde maddeleri içermektedir.¹⁰² Bu teklif karşısında Osmanlı yönetimi, istenilen şeylerin yapılmasına rağmen Girit'te bir türlü sükunet ortamının sağlanamamasından dolayı kaygılıydı. Sonuç olarak II. Abdülhamid, talepleri kabul etmiş ve İstanbul'da yapılan görüşmeler sonucunda Tefvik

⁹⁸ Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 231.

⁹⁹ BOA. Y. PRK. BŞK 46/110 Fi 11.02.1314 H - 22 Temmuz 1896 M.

¹⁰⁰ Ünsal, 2009, 67.

¹⁰¹ Ünsal, 2009, 69.

¹⁰² BOA. İ. MTZ. GR 30/1136 Fi 12.06.1312 R - 24 Ağustos 1896 M.; Ünsal, 2009, 69.

Paşa ve devletlerin konsolosları tarafından “*Tadilat Layihası*” imzalanmıştı. Devlet artık adada yapılacak işlerde Avrupa devletleri ile görüşmede bulunuyordu. Örnek olarak, adadaki komisyon jandarma teşkilatına dış ülkelerden de alımın olmasını istemiş Osmanlı ise bu durumu Yunanlı olmaması, jandarma komutanı ve bazılarının yabancı olması kaydı ile kabul etmişti.¹⁰³

Adada huzurun tesis edilmeye başlandığı 1896 yılının son günlerine gelindiğinde ise güçlü bir iç aktör olan Epitropi Cemiyetinin önderliğinde Rumlar Osmanlıya karşı tekrar ayaklanmışlardı. İsyân kısa süre de bütün adaya yayılmıştı.¹⁰⁴ 25 Ocak 1897 tarihine gelindiğinde Epitropi Cemiyeti büyük devletlere gönderilen bildiri ile adanın Yunan krallığına katıldığını belirtmişti. İsyancılar, Osmanlı birliklerinin çatışmaların şiddetlendiği Hanya şehrini sarması ile zor durumda kalmış ve Yunan krallığından yardım istemeye başlamışlardı. Bu durum karşısında hareketlenen Yunan kamuoyu, Yunan kralı Yorgi'yi korkutmuştu. Kamuoyunun karşısında durmak istemeyen Kral Yorgi, oğlu Yorgi (Prens Georges) komutasında birliği adaya yollamıştı. 13 Şubat 1897 tarihinde Yunan Albay Vassos komutasında 2000 kişilik bir kuvvet Girit'e giderek adanın Yunan krallığına katılması için işgale başlamış¹⁰⁵ ve fiili olarak Yunan krallığı çatışmaya girerek, Osmanlı toprağını işgale başlamıştı. Albay Vassos adayı Yunan kralı adına işgal ettiğini belirtmişti. Yunan krallığının bu baskın ve hızlı kararı, Osmanlı'nın ve Avrupa'nın harekete geçmesine de neden olmuştu. Kendi toprağına yabancı bir ülkenin bu şekilde müdahale de bulunması ve işgal girişimi sonrası Osmanlı Devleti Avrupa ülkelerine nota vererek, bu devletler gözündeki uzlaşmacı tavrını koruma taraftarıydı ancak toprak bütünlüğünü korumaktan geri durmayacağını da bu nota ile belirtmekteydi. Büyük Güçler ise Yunan birliklerinin karaya çıkmasına karşıydı bu görüşte de başı Fransa çekmekteydi. Fransa, diğer güçleri Yunan krallığına müdahale etmek için ikna etmeye uğraşmış diğer taraftan da Osmanlıyı adaya güç göndermemesi noktasında uyarmıştı. İngilizler ise aynı düşünceleri paylaşarak, Yunan hükümetine yapılacak nasihatlerle sorunun aşılacağı noktasında Osmanlıya güvence vermişti. Almanlar bu

¹⁰³ BOA. İ. MTZ. GR 31/1168 Fi 09.08.1314 H - 13 Ocak 1897 M.

¹⁰⁴ Ünsal, 2009, 62.

¹⁰⁵ Armaoğlu, 1997, 561.

noktada oldukça katıydı, Almanlar tek çözümün, Yunan krallığına gemilerini Girit sularından geri çekmesini kabul ettirmek olduğu düşüncesindeydi.¹⁰⁶ Ruslar ise Yunan gemilerinin adaya gitmesi ve sevkiyat yapmasının, kral ve hükümetin bu durumu engelleyemediğinden ortaya çıktığını iddia ederek devletlerin bu durumu engellemek için tüm önlemleri aldığını belirtmekteydi.¹⁰⁷ İtalyanlara bakıldığında, bu olay karşısındaki en sert tepkiyi İtalyanlar vermiştir denilebilir, İtalyanlara göre olayların başından beri tek sorumlu Osmanlı yönetimi idi. Adada yapılması gereken ıslahatların Osmanlı hükümetine bildirildiği halde bunların, zorluklar çıkarılarak zamanında gerçekleştirilmediği ve bu nedenle olayların tırmandığı, İtalyanlar tarafından öne sürülmekteydi.¹⁰⁸ Diğer yandan İtalyan bakanlardan oluşan olağanüstü meclis Girit adasına yabancıların yavaşmalarını engellemek üzere donanma kumandanına doğu sularına hareketini emretmişti.¹⁰⁹ Genel olarak Büyük Güçler ileride daha büyük bir olay halini almasından çekindikleri Girit meselesinde, adayı abluka altına alıp Yunan güçlerinin adaya yönelik tutumlarının engellenmesi taraftarıydı. Bu işin nasıl olacağı noktasında İngiltere, büyük güçler adına bu hareketin Fransa ya da İtalya tarafından yapılmasını önermiş, Rusya bu duruma olumlu yaklaşırsa da Fransa kabul etmemişti.¹¹⁰ Devletlerin ortak müdahalesi konusunda İstanbul'da bulunan elçileri de devletlerine şu telgrafı göndermişlerdi: *“Ada'nın stratejik önem taşıyan noktalarına devletlerin deniz güçleri tarafından asker çıkarılmalıdır. Bu eylem Girit'teki insan haklarına ve devletlerarası hukuk kurallarına aykırı tutumları önleme amacına yönelik olacaktır. Aynı zamanda amaç sorunun çözümü için zaman kazanmaktır. Durum Osmanlı Hükümeti ve Yunan krallığına bildirilmelidir.”*¹¹¹

Büyük Güçler olaylar karşısında çift taraflı bir tutum sergilemekteydi, bir taraftan Osmanlının yanında Yunan krallığını kınayan bildiriler yayınlanırken diğer taraftan Yunan kralına *“kutlama telgrafları”*

¹⁰⁶ Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 166.

¹⁰⁷ BOA. Y. A. HUS 366/81 Fi 02.12.1314 H – 14 Şubat 1897 M.; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 167.

¹⁰⁸ BOA. Y. A. HUS 366/75 Fi 12.09.1314 H – 14 Şubat 1897 M.; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 167.

¹⁰⁹ BOA. Y. PRK. PT 10/98 Fi 09.09.1314 H – 11 Şubat 1897 M.

¹¹⁰ Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 172.

¹¹¹ Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 172.

gönderilmekteydi. Batının bu iki yüzlü tutumundan yararlanan Yunan kralı ise halkının gözünde değerini yükseltmek için olacak ki istenildiği takdirde Osmanlı'yı yeryüzünden silecek bir ordusunun olduğunu söylemekteydi. Bu tarihlerde İngiltere, Rusya ve Fransa 1896 düzenlemeleri ile ilgili Osmanlı'ya şu notayı vermişlerdi.

Büyük devletler huzur ve barışı sağlamak için ve Osmanlı hükümlerinin haklarının korunduğunu görmek arzusunda olduklarından Girit'e silahlı olarak müdahalelerini gerektiren isyanı yatıştırmak ve Yunan kuvvetlerinin Girit'ten gitmelerini sağlamak için gerekli araçları kullanmışlardır. 13/25 Ağustos 1896 tarihinde ilan edilmiş olan düzenlemede ortaya konan maddelerin uygulamasında meydana gelen aksamalar nedeniyle bu düzenlemenin artık günün koşullarına yeterli olmadığı onaylanarak aşağıdaki noktaları kararlaştırmışlardır:

1. Girit adası şimdiki durumda asla Yunanistan'a ilhak edilmeyecektir.

2. Ada için devletler tarafından muhtariyet yönetimi düzenlenecektir.¹¹²

Bu durum adaya resmi olarak, uluslararası sisteminde baskısıyla muhtariyetin verilmesi demektir. Kuşkusuz Osmanlı yönetiminin atabileceği çok fazla adım da yoktu. Osmanlı devleti bu isteklere rağmen yine de Avrupa devletlerine kendi isteklerini bildirip şart koştuktan da geri durmamıştı. Osmanlı Devleti'nin bu karşı teklifi üzerine Avrupa devletlerinin İstanbul elçileri ile İstanbul'da yapılan görüşmelerde adanın muhtariyeti için devletler antlaşma yoluna gitmişlerdi. Osmanlı ile antlaşma sağlansa da Yunan hükümeti bu duruma razı olmamış adaya çıkan Yunan güçleri isyancılarla beraber köylere saldırıp, insanları dahi katletmişti. Yunan krallığının adayı işgaline karşın İngiliz, Fransız, Rus, İtalyan, Avusturya ve Alman askerlerinden oluşan müttefik kuvvetler 15 Şubat tarihinde Hanya, Resmo ve Kandiye'ye asker çıkartarak kıyı bölgelerini ele geçirmiş bunun üzerine Yunan birlikleri de iç bölgelere doğru ilerlemişlerdi.¹¹³

¹¹² Ünsal, 2009, 63-64; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 175-176.

¹¹³ Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 177.

Büyük güçlerin elçileri bu dönemde hem Yunan hem de Türk hükümetine nota verileceğini bildirmişti.¹¹⁴ Olaylar karşısında İngilizlerin ve Fransızların birbirine oldukça yakın politikalarına diğer devletlerde onay verince 2 Mart 1897 tarihinde Yunan krallığına nota verilip muhtariyetin genişletileceği belirtilerek, Yunan askerlerinin adadan çekilmesi istenmiş¹¹⁵ ve hiçbir şekilde adanın Yunan krallığına verilmeyeceği belirtilmişti.¹¹⁶ Öte yandan Lord Salisbury ile yapılan konuşmada Lord, Yunan krallığının genel tutumunu kınamakla beraber Yunan hükümetinin işin sonunda alttan alacağını karar ve inancındaydı, kendisi Girit ablukasının başlayacağını da ima etmişti.¹¹⁷ Büyük Güçler elçileri vasıtasıyla Yunan kuvvetlerinin altı gün içinde adadan çekilmesi yönünde taleplerini de bildirmişlerdi.¹¹⁸ Buna karşın, eğer Yunan hükümeti büyük güçlere meydan okumak isterse bu durumda ortaya çıkacak sonuçlara katlanması gerekecekti.¹¹⁹ Bu süreçte Yunan hükümeti Girit'in asayışı hususunda devletlerle birlikte hareket etme talebinde bulundursa da bu teşebbüsü hükümetler tarafından önem verilip, itibara dahi alınmamıştı.¹²⁰ Diğer dönemde Almanya, Rusya ve Avusturya hükümetleri Girit Adası'nın abluka altına alınması ve gerekirse bu ablukanın bütün Yunan kıyılarına genişlemesini teklif etmişti, bu teklife Fransa ve İngiltere de yakındı.¹²¹ Atina'da bulunan büyük güçlerin elçileri de ayın yirmi birinci günü olan Pazar gününden itibaren Girit'in müttefik donanmaları tarafından abluka altına alınmasının amiraller tarafından kararlaştırılmış olduğunu Yunan hükümetine bildirmişti.¹²²

16 Mart 1897 tarihinde Fransa Hariciye Nazırı Hanotaux beyanatında Girit'in muhtariyet idaresinin amiraller tarafından resmen ilan edildiğini¹²³ belirtmişti. Muhtariyet idaresini Osmanlı devletinin kabul etmesine ve büyük güçlerin tepkilerine rağmen Yunan hükümeti adada

¹¹⁴ BOA. Y. PRK. EŞA 26/46 Fi 02.10.1314 H - 6 Mart 1897 M.

¹¹⁵ Armaoğlu, 1997, 561.

¹¹⁶ BOA. Y. A. HUS 367/129 Fi 28.09.1314 H - 2 Mart 1897 M.

¹¹⁷ BOA. Y. PRK. HR 23/70 Fi 06.10.1314 H - 10 Mart 1897 M.

¹¹⁸ BOA. Y. MTV 151/182 Fi 29.09.1314 H - 3 Mart 1897 M.

¹¹⁹ BOA. Y. A. HUS 368/3 Fi 01.10.1314 H - 5 Mart 1897 M.

¹²⁰ BOA. Y. PRK. HR 23/79 Fi 24.06.1315 H - 20 Kasım 1897 M.

¹²¹ BOA. Y. A. HUS 369/23 Fi 12.10.1314 H - 16 Mart 1897 M.

¹²² BOA. Y. A. HUS 369/53 Fi 15.10.1314 H - 19 Mart 1897 M.

¹²³ BOA. Y. PRK. EŞA 26/78 Fi 13.10.1314 H - 17 Mart 1897 M.

sükûnet sağlanma işinin kendisine verilmesi ve adanın geleceği hakkında kendi görüşünün de alınmasını öne sürerek askerlerini adadan çekmeyeceğini belirtmişti.¹²⁴ Yunanlıların adadan çekilmemesi adeta dolan bardağı taşırması ve Avrupa devletleri Yunan krallığının ada üzerindeki faaliyetlerini önlemek amacıyla 21 Mart 1897 tarihinde adayı kuşatma altına almışlardı. Bu durum ile ilgili olarak Paris'ten gelen 10 Mart 1897 tarihli telgrafname'de Fransız meclisinde ada ile ilgili soruya karşılık, Fransız Hariciye Nazırı adadaki duruma binaen Girit'te Osmanlı hukuk-u hükümransı altında devletlerin notası ile bazı ıslahatların yapılacağı, devletlerin adaya çıkardığı asker sayısının beş yüzden altı yüze takviye edileceği, adaya çıkmış olan Miralay Vassos kumandasındaki Yunan askerinin adadan çekileceği, çekilmediği takdirde adanın muhasara edileceği, hatta Yunan sahillerinin dahi abluka edileceğini dile getirmişti.¹²⁵ Yunan hükümeti ise, büyük güçlerin adayı abluka altına almalarından doğan sorumluluğun sonuçlarının kendilerine ait olacağını protestonâme ile¹²⁶ bildirmişti.

Devletler adanın ablukaya alınmasının ardından ihtilal komitesinin eylemlerine son vermek için silahların toplanmasına karar verseler de bu durumda Müslümanların da silahları alınıp savunmasız pozisyona düşeceklerinden, Bâb-ı Âli tarafından bu durum Avrupa devletlerine bildirilmiş, bu durum karşısında her devlet Osmanlıya farklı cevap vermişti. Alman hükümeti çıkabilecek çatışmaya karşı silahların toplandığını bildirmiş, İtalyan hükümeti ise Osmanlı askerlerinin düzensiz bir şekilde taarruza kalkıştığı için silahların toplandığını bildirmişti.¹²⁷

Devletlerin Politikaları

Girit meselesi 1890'lı yıllarda İngiltere kamuoyunda unutulmaya yüz tutmuş durumdaydı.¹²⁸ Diğer yandan 1890'lı yıllarla beraber Osmanlı Devleti, İngiliz bürokrasisinde oldukça geniş yer kaplamaya başlamıştı. 1895'te adada ortaya çıkan karışıklıklar, Avrupa'nın diğer yerlerinde olduğu gibi İngiltere'de de duyulmuştu. Bu dönemde İngiliz politikalarının

¹²⁴ BOA. Y. PRK. EŞA 26/108 Fi 23.10.1314 H - 27 Mart 1897 M.

¹²⁵ Karan, 2006, 73.

¹²⁶ BOA. Y. PRK. HR 23/100 Fi 24.10.1314 H - 28 Mart 1897 M.

¹²⁷ BOA. İ. MTZ. GR 31/1205 Fi 07.11.1314 H - 9 Nisan 1897 M; Cengiz, 1999, 123.

¹²⁸ BOA. Y. A. HUS 240/70 Fi 22.03.1308 H - 5 Kasım 1890 M.

başında ise başbakanlık makamına yeni gelen Salisbury vardı. Salisbury, Osmanlı Devleti'nde reformların yapılmaması durumunda devletin bölüneceği kaygısını taşımaktaydı. Bu durumun olması halinde ise Rusya'nın boğazları ve Anadolu'yu ele geçirebileceğini, bu nedenle İngiltere'nin Rusya ile antlaşma yolunu aramasını öneriyordu.¹²⁹ Diğer yandan Salisbury, Girit adasında karışıklıkların tekrar görülmesinden dolayı da üzgündü.¹³⁰ Bu süreçte aktif bir politika izleyen Salisbury'in, Girit hakkında büyük güçlere yaptığı teklifine göre, adada muhtariyet tesis edilmeli, adanın işgali sona erdirilmeli, ada Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmalı ve bu durum büyük güçler tarafından hem Osmanlıya hem de Yunan krallığına bildirilmeliydi.¹³¹ Salisbury, adaya Sisam gibi bir muhtariyet idaresinin verilmesini de belirtilmişti¹³² ancak ada Osmanlı'dan tamamen koparılmamalı ve Osmanlı'nın yönetimi altında kalmalıydı.¹³³

İngiliz politikalarının Osmanlı devletinin içinde de destekçileri mevcuttu, bu duruma örnek olarak Rüstem Paşa gösterilebilir. Rüstem Paşa yazdığı layihasında, Girit meselesinde İngiltere hükümetinin kötü fikir ve niyetinin olmadığı görüşündeydi, ona göre İngilizler, Osmanlı Devleti'nde bulunan Girit halkının rahat, bolluk içinde ve memnun olarak yaşamalarını arzu ediyordu. Paşa'ya göre İngiliz hükümeti, Girit'te ortaya çıkan karışıklıkların yerel bir şey olup bunu engelleme hukuki görevlerinin ise tamamen Osmanlı hükümetine ait bir iş olduğunu kabul etmiş ve harekâtın tamamında bu görüşü savunmuştu.¹³⁴ İngiliz hükümeti ayaklanma karşısında, devletler tarafından yapılan uyarıların Osmanlı yönetimi tarafından dikkate alınmasını yeterli bir tutum olarak görmekteydi.¹³⁵

Fransa adadaki olayların genişleyip büyümesinden çekinmekte, Osmanlı'nın karışıklıklar karşısında ileriye düşünerek hareket etmesinden yanaydı. Bu doğrultu da Fransa elçisi Cambon, II. Abdülhamid'e Girit'teki ayaklanmanın Balkanları ve Yunan krallığını da saracağı endişesi

¹²⁹ Tuncer, 2017, 275.

¹³⁰ BOA. Y. A. HUS 366/47 Fi 08.09.1314 H - 10 Şubat 1897 M.

¹³¹ BOA. Y. A. HUS 367/90 Fi 24.09.1314 H - 26 Şubat 1897 M.

¹³² BOA. HR. SYS 2869/2 Fi 19.09.1314 H - Fi 21.02.1897 M.

¹³³ BOA. Y. PRK. HR 23/35 Fi 19.09.1314 - 21 Şubat 1897 M.

¹³⁴ BOA. Y. EE 8/23 Fi 08.11.1307 H - 26 Haziran 1890 M.

¹³⁵ BOA. Y. A. HUS 355/48 Fi 09.02.1314 H - 20 Temmuz 1896 M.; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 151.

taşıdıklarını ve isyanın yatıştırılması için istenilen taleplerin karşılanması yönünde görüş bildirmişti.¹³⁶ Cambon, Sultan ile yaptığı ikinci görüşmede ise, işin önünü almak için zamanın giderek daraldığını, bir an önce Meclis-i Umuminin toplanıp, ahalinin şikâyetlerine kulak verilmesi, bir af çıkarılması, askeri harekâtların durdurulması ve soruna bir çözüm bulunması amacıyla da büyük güçlerin aracı olmasının talep edilmesi gerektiğini bildirmişti.¹³⁷

Adaya abluka uygulanması gündeme geldiğinde ise, Fransa Hariciye Nazırı Hanotaux, Petersburg elçisi Prens Gorçakov ile temas kurarak, abluka koşullarının tayini konusunda Rus Hariciye Nazırı Lobanov'un fikrinin ne olduğunu öğrenmesini istemişti. Fransa, adanın Osmanlı hâkimiyetinde kalmasını ancak kontrolün iki devlete de bırakılamayacağını, adaya geniş bir özerklik tanınarak bu sorunun üstesinden gelinebileceği düşüncesindeydi. Bunun yanında Fransa'nın her ihtimale karşı Ege'de bulunan filosuna destek amacıyla da 450 personeli ve 27 topa sahip gambotu, Cezayir'den Girit adasına gönderdiği de basında yer almıştı.¹³⁸ Yine Fransız kamuoyunda, Fransa Başbakanına sorulan, adanın Yunan krallığına bırakılıp bırakılmayacağı şeklindeki soru üzerine başbakan, Avrupa'nın birliği ile bu durumun mümkün olacağını beyan etmiş "*Avrupa ittihadı bozuldu mu da Girit verildi*" ifadesinde bulunmuştu.¹³⁹ Fransız hükümeti adadaki karışıklıkları Fransa'nın Girit konsolosu Blanc sayesinde yakından takip etmekteydi. Blanc Yunan devletinin çıkan karışıklıklardaki rolü hakkında da önemli bilgiler veriyordu, bu konu ile ilgili olarak Blanc bir telgrafında, Girit'te Yunan ajanları bulunduğunu ve bunların adada bulunan Rumları tahrik için başkent Atina'daki komiteler tarafından gönderildiğini belirtmişti. Blanc bu süreçte, Fransız devlet politikaları üzerinde belirleyici bir rol üstlenmişti.¹⁴⁰ Diğer yandan Blanc'ın 1896 isyanı sırasında Fransa Hariciye Nezaretine çektiği telgrafla İstiye/Estiye'de vukubulan bir olayı Türklerin Hıristiyanlara katliam yaptığı şeklinde bildirilmesiyle, Fransız kamuoyu bu

¹³⁶ Türkgeldi, 1987, 54-55; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 151.

¹³⁷ Yavuz, 2017, 276.

¹³⁸ Karan, 2006, 72.

¹³⁹ Karan, 2006, 73.

¹⁴⁰ Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 161.

olaya büyük tepkiler göstermiş, Paris'te üniversite eğitimi gören Türk öğrencilere saldırıda dahi bulunulmuştu.¹⁴¹

Rusya bu süreçte, adada karışıklıkların büyümemesi ve sükûnetin sağlanması yönünde bir tutum içerisindeydi.¹⁴² Fransız hükümetinin abluka meselesi hakkında Rus bürokrasisinin fikrini merak ettiği noktada Rus bürokrasisi, Osmanlı'yı işin içine katmadan yapılacak hareketleri doğru bulmadıklarını ifade etmiş ve böyle bir harekâtın Osmanlı Devleti tarafından icra edilmesinde ısrar etmişti. Rus hükümeti her ihtimale karşı, isyan sırasında Ege'de bulunan kuvvetlerini, iki zırhlı göndererek takviye etmiş, bunun yanında Rusya'nın Atina sefiri ise, Yunan krallığının Girit de bulunan gemilerini geri almasını Rus imparatoru adına talep etmişti.¹⁴³ Rusya Başbakanı Prens Lobanov ise karışıklıkların büyümesine karşın Bâb-ı Âli'deki elçisine, Girit'e bir Hıristiyan vali tayini ve Halepa Sözleşmesini geçerli kılacak bir düzenlemenin gerçekleşmesi için elçiler arası girişimde bulunmasını bildirmişti. Devletlerin adaya müdahalesi sırasında da aktif rol olan Rusya, Girit'e gönderilecek altı yüz Rus askerinin nakli için Filot Patriyotif'in bir vapurunu tayin etmişti.¹⁴⁴

İtalyan hükümeti de Fransızlarla aynı düşünce de olup isyanın bastırılması için Osmanlı devletinin bu durum karşısında ihtiyatlı davranmasını tavsiye etmekteydi.¹⁴⁵ İtalyanlar bir Akdeniz devleti olduklarından bu hadise ile yakından ilgilenme taraftarıydı öyle ki Yunanlıları ablukaya alan işgal güçlerinin de komutanlığını üstlenmişlerdi.¹⁴⁶ İtalyan hükümeti, olayın büyüyüp Avrupa sorunu olmasından çekinmiş olacak ki olası bir çatışmadan ziyade sorunun sulh yolu ile çözülmesi taraftarıydı. Diğer yandan İtalyanlar sulh yolunu izlediklerini iddia etseler de İtalya'dan Osmanlı hariciyesine gelen haberler farklıydı. Bu haberlere bakıldığında, İtalya'da Girit'teki isyancılara yardım için gönüllü toplandığı, bunların İtalyan savaş gemileri ile adaya

¹⁴¹ Karan, 2006, 73.

¹⁴² Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 227.

¹⁴³ Karan, 2006, 75.

¹⁴⁴ BOA. Y. A. HUS 369/48 Fi 14.10.1314 H - 18 Mart 1897 M.

¹⁴⁵ BOA. Y. A. HUS 353/5 Fi 02.01.1314 H - 13 Haziran 1896 M.; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 151.

¹⁴⁶ Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 227.

gönderildiği yolundaydı.¹⁴⁷ Diğer yandan ise İtalyan hükümeti bakanlarından oluşan olağanüstü meclis, Girit'e yabancıların yavaşmalarını engellemek üzere donanma kumandanına, doğu sularına hareket emrini¹⁴⁸ vermişti.

İtalyan kamuoyuna bakıldığında ise geçmiş yıllardan beri Osmanlı askerini adada olan olaylar dolayısıyla suçlamaya devam etmekteydi. İtalyan basını genel olarak isyanın kötü bir hal aldığı ve Osmanlı askerlerinin Girit'te katliam ve yağma yaptığını dair haberleri yayınlamaktaydı, bunun sonucunda da İtalyan halkının isyancılara sempati duyup daha da ileri giderek isyan için gönüllü olmalarını dahi sağlamaktaydı.¹⁴⁹ İsyancılara İtalyanların da katılması üzerine ise Osmanlı Devleti ve İtalyan hükümeti arasında yürütülen diplomasi ile bu durum engellenmişse de Zanta adasında isyancılara yardım toplamak için bir eğlencenin düzenlendiği de bilinmekteydi.¹⁵⁰

II. Abdülhamid'in Rusya'dan nefret etmesi, İngiltere'den korkması ve Fransa'yı da küçümsemesi¹⁵¹ onu bu dönemde Alman imparator II. Wilhelm'e dolayısıyla Alman politikalarına yakınlaştıran etmenler olmuştu. Alman İmparatoru saray balosunda yaptığı konuşmada Girit ile ilgili, *"Yunan askeri Girit'ten çıkmadıkça Osmanlılarda çıkmayacağını ilan etmeli ki bu şekilde meselenin belki kan dökülmeden Osmanlı lehine sonuçlandırılması için Almanya'ya bir yardım sebebi olabilir."*¹⁵² şeklinde beyanatta bulunmuştu. Alman Hariciye Nazırı da karışıklıklar karşısında sert bir tavır ortaya koymuştu, bakan, Yunan tavrını eleştirmekte, büyük güçlerin, Osmanlı devletinin kendi haklarını koruma hakkına sahip olduğu konusunda hemfikir olduğunu, bu noktada garanti verdiklerini, belirtmişti.¹⁵³ Ayrıca Alman kruvazörlerindeki askerin gerekirse karaya çıkacağı yönünde açıklamada da bulunmuştu.¹⁵⁴ Almanya, Yunan krallığından adaya gönderilen silahların Pire limanından gönderildiğini ve

¹⁴⁷ Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 227.

¹⁴⁸ BOA. Y. PRK. PT 10/98 Fi 09.09.1314 H - 11 Şubat 1897 M.

¹⁴⁹ Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 234.

¹⁵⁰ BOA. Y. A. HUS 357/122 Fi 14.03.1314 H - 23 Ağustos 1896 M; Cengiz 1999, 91.

¹⁵¹ Tuncer, 2017, 279.

¹⁵² BOA. Y. A. HUS 367/149 Fi 30.09.1314 H - 4 Mart 1897 M.

¹⁵³ BOA. Y. A. HUS 366/94 Fi 14.09.1314 H - 16 Şubat 1897 M.

¹⁵⁴ BOA. Y. A. HUS 366/94 Fi 14.09.1314 H - 16 Şubat 1897 M.

bu limanın abluka altına alınmasından da yanaydı.¹⁵⁵ Alman kamuoyu da genel itibariyle hükümetleriyle aynı doğrultuda hareket etmişti. Alman gazeteleri, Newyork Herald gazetesinin Prens Bismark ile yaptığı röportaja geniş yer ayırarak; Prens Bismark'ın Giritlilerin Yunan krallığından daha fazla Osmanlı Devleti'nin yönetiminde bulunmaktan mutluluk duyacaklarını ve Osmanlı Devleti'nin daha büyük sorunları bertaraf etmiş oldukları şeklindeki ifadelerini yayınlamışlardı.¹⁵⁶

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu XIX. yüzyılın genelinde olduğu gibi 1890'larda da sınır hattında belirecek yeni bir gücün ve arkasındaki hamilerinin kendi toprakları için ne gibi facialara zarar vereceğinin farkındaydı, bundan dolayı geleneksel olarak sürdürdüğü Osmanlı toprak bütünlüğü politikasına bu süreçte de devam etmişti. Diğer yandan Avusturya hükümeti Yunan krallığının Osmanlı Devleti'ne fiilen düşmanlık ettiği fikrindeydi¹⁵⁷

Adada çıkan karışıklıklar karşısında Avusturya-Macaristan devletinin Hariciye Nazırı Kont Goluchowski'de ön plana çıkmaktaydı. Kendisi Yunan krallığının adaya müdahalesini, Avrupa barışını bozabilecek bir durum olarak görmekteydi. Olaylara karşı takındığı tutum da diğer büyük güçler tarafından olumlu karşılanmıştı.

Avusturya-Macaristan yönetimi gibi kamuoyu da bu süreçte diğer devletlerle aynı politikayı gütmüştü. 22 Şubat tarihli Viyana gazeteleri Girit'te isyancıların karargâhının düvel-i muazzama'nın harp gemilerince topa tutulmaları hadisesi üzerine "*sulh-i umumi için emir bir harekât*" değerlendirmesini yapmışlar, tebligatlara rağmen Yunanistan'ın serkeşliğe devam etmesi durumunda sonuçlarına katlanacağını ifade etmişlerdi.¹⁵⁸

Yunan Krallığı 1890'larla beraber mali açıdan zor duruma girmişti. Trikoupis'in ekonomik alanda gerçekleştirdiği kapsamlı reform programı büyük borçlanmaya yol açmış ve Yunan hükümeti, 1893 senesinde iflas

¹⁵⁵ Armaoğlu, 1997, 561.

¹⁵⁶ BOA. Y. A. HUS 355/23 Fi 05.02.1314 H - 16 Temmuz 1896 M.; Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 235.

¹⁵⁷ BOA. Y. A. HUS 367/18 Fi 17.09.1314 H - 19 Şubat 1897 M.; Adıyeke ve Adıyeke, 2006, 228.

¹⁵⁸ Karan, 2006, 80-81.

ettiğini açıklamak zorunda kalmıştı. Bu iflas ile Yunan Krallığı'nın uluslararası güçlere bağımlılığı da ortaya çıkmıştı.¹⁵⁹ Helenler bu dönem boyunca Girit'ten çok Makedonya'da artış gösteren Bulgar faaliyetleriyle ilgilenmişlerdi.¹⁶⁰ Yunan hükümetinin Koundouros'un başlattığı harekete karşı çıkması ve itidal tavsiye etmesi bu koşulların ürünü olarak şekillenmişti.¹⁶¹

Genel olarak büyük güçler arasında, adada yaşanan karışıklıkların büyüyüp bir savaş durumuna gelmemesi¹⁶² ve Avrupa barışının tehlikeye atılmaması için birlik mevcuttu.¹⁶³ Devletlerin birlikteliği işe yaramış, Yunan bürokrasisi geri adım atarak mevcut durumu kabul etmişti.¹⁶⁴ Büyük Güçler için bu süreçte Girit adasında çıkabilecek bir soruna karşı gösterilecek yegâne refleksin Osmanlı merkezi yönetiminin adaya imtiyazlar vermesi ve bunun karşılığında da Osmanlıya, Girit adasının hiçbir zaman Yunan krallığına katılamayacağını garantisini vermek olmuştur.¹⁶⁵

Dömeke Savaşı

Savaşın gerekçelerine bakıldığında her şeyden önce Yunan krallığının bitmek bilmeyen megali idea ülküsü gelmektedir. Yine Yunan krallığının 1897 tarihine kadar, savaş istercesine Girit adasında gösterdiği tutum Osmanlı ile bir savaşın yapılmasını kaçınılmaz kılmaktaydı. Daha önce değinildiği üzere Girit'e asker çıkaran Yunan krallığı, büyük güçlerin bu olaya müdahil olması ve Yunan kuvvetlerini ablukaya alması ile geri adım atsa da hedefinden geri adım atmamıştı. Yunanlıların Makedonya ve Teselya bölgesindeki sınır faaliyetleri de bu dönemde devam etmekteydi.

Yunan Krallığı, halkının da bu işlerin nihayete erdirilmesini istemesinden dolayı savaş ilanı dahi vermeden, saldırıya geçerek

¹⁵⁹ Yavuz, 2017, 268-269.

¹⁶⁰ Yavuz, 2017, 269.

¹⁶¹ Yavuz, 2017, 269.

¹⁶² BOA. Y. A. HUS 367/77 Fi 22.09.1314 H - 22 Şubat 1897 M.

¹⁶³ Türkgeldi, 1987, 61; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 151-152.

¹⁶⁴ Armaoğlu, 1997, 561.

¹⁶⁵ BOA. Y. A. HUS 353/66 Fi 16.01.1314 H - 27 Haziran 1896 M.; BOA. Y. A. HUS 354/76 Fi 29.01.1314 H - 10 Temmuz 1896 M.; Adıyeke ve Adıyeke, 2000, 150.

Osmanlı'ya saldırmıştır.¹⁶⁶ Bu durum karşısında Osmanlı yönetimi ise müzakerelere yönelmiş bunun yanında büyük güçler nezdinde devletin topraklarını koruma yönünde haklı durumda olması, Osmanlı'yı savaşa sokan etmenlerden olmuştur. 17 Nisan 1897 tarihinde Osmanlı Devleti bir bildiri yayınlayarak Yunan krallığına savaş ilan etmiştir. Atina sefiri Asım Bey de Yunan Hariciye Nazırına nota vererek, Yunan hükümetinin tecavüzkâr hareketinden dolayı savaşın çıktığını ve iki ülke arasında siyasi ilişkilerin kesildiğini bildirmiştir.¹⁶⁷ Süreç içinde Türk kuvvetleri için bu harekât bir gövde gösterisine dönüşmüştü. Özellikle Milano geçidinin çok hızlı geçilmesi Avrupa devletlerini şaşkırtmıştı. Yunan birlikleri son olarak Dömeke mevkinde mevzilenmiş bunun üzerine 17 Mayıs 1897 tarihinde harekete geçen Türk birlikleri 3 gün süren Dömeke Savaşı ile Yunan birliklerini mağlup edince, başkent Atina'nın yolu açılmıştı. Başkent'in tehlikeye girmesi sonucunda Rusya, Fransa, İngiltere devreye girerek Yunan krallığından Girit adasında muhtariyet idaresinin kurulmasını kabul etmesini bunun yapılması halinde Osmanlı Devleti'ne ateşkes teklifinde bulunacaklarını bildirmişler ve yapılacak antlaşmanın herhangi bir toprak kaybına neden olmaması esasına bağlı olacağı bildirilmiştir. Bu durum karşısında Yunan Hariciye Nazırı, devletlere gönderdiği telgrafta Yunan hükümetinin barışa yanaşarak Ruslardan yardım isteği ile Rus Çarı II. Nikola, II. Abdülhamid'e telgraf göndererek Yunanlıların masaya oturacağını, Girit'e muhtariyetin verileceğini, Yunan hükümetinin de büyük güçlerin belirleyeceği şartları kabul edeceğini bildirerek bir anlamda sıcak çatışma dönemini sonlandırmıştır.¹⁶⁸

Devletlerin Politikaları

Girit'in Yunanistan'a verilmesi, Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde özellikle Makedonya, Epir ve Arnavutluk'ta karışıklıkların çıkmasına da sebebiyet verebilirdi.¹⁶⁹ Büyük devletler genel itibarıyla savaş sürecinde tarafsızlık politikası gütmüştü. Devletler sürece, savaşın Osmanlı üstünlüğünde geçmesi sonucu müdahil olmuştur. Yunan hükümetinin durum karşısında yardım isteği ile devletler harekete geçmişti. Bu

¹⁶⁶ Sannav ve Turan, 2019, 995.

¹⁶⁷ Cengiz, 1999, 125.

¹⁶⁸ BOA. Y. PRK. ASK 128/122 Fi 07.02.1315 H - 8 Temmuz 1897 M.

¹⁶⁹ Ünsal, 2009, 85.

durumdan kârlı çıkararak da Girit adası üzerinde hakimiyetlerini pekiştirme yoluna gitmişlerdi. Savaşın sona ermesiyle de masada ortaya koydukları tavır ile Müslümanlara karşı Hıristiyan bir devleti ezdirmeme görüntüsü vermişlerdi öyle ki savaşı ezici bir şekilde kazanan Osmanlı Devleti masada büyük güçlerin araya girmesi ile ne yazık ki istediğini alamamıştı.

İngiliz ve Fransız politikaları bu dönemde tarafsız bir tutum içindeydi. Rusya ise her ne kadar geçmişten gelen Osmanlı'ya hasmane bir politika belirlese de bu olayda Yunan devletine destek verme konusunda isteksizdi. Diğer devletlerin politikalarına karşı çıkararak, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile arasının açılması pahasına Yunan krallığına yardım da edemezdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yunan genişlemesine karşıydı. Balkanlarda ortaya çıkabilecek yeni bir güç kuşkusuz Avusturya'nın işine gelen bir durum değildi. Almanya bu dönemde Osmanlı ile en yakın ilişki yürüten devletti ve politikaları gereği ilişkilerini geliştirdiği bir dönemde Osmanlı'nın karşısında bir tutum sergilemesi pek düşünülemezdi. Osmanlı Devleti'nin uluslararası antlaşmalarla belirlenmiş haklarını ve toprak bütünlüğünü koruma noktasında gerekli önlemleri almasında serbest olduğunu belirtmişti.¹⁷⁰ Alman İmparatoru II. Wilhelm Girit meselesi hakkında büyük güçler tarafından oluşturulan ittifaka karşı yardımlardan geri durmamış bunun yanında Osmanlıya da yardımdan geri durmayacağını belirtmişti.¹⁷¹

Süreci istedikleri gibi tayin eden büyük güçler savaşın çıkış sebebi olan Girit'te Yunan krallığına muhtariyet yönetimini kabul ettirmiş ve adaya tam anlamıyla hâkim olmuşlardır. Bunun yanında Girit'in başına Yunan kralının oğlu Prens George getirilerek Yunan krallığının ada üzerindeki hedefleri de diri tutulmuştur.

Sonuç

Çalışma, Osmanlı Devleti'nin denizlerdeki egemenliğinin simgelerinden Girit adasını kaybetme sürecini ve bu süreçte büyük güçlerin etkilerini ortaya koymayı hedeflemiştir. İçinde bulunduğu coğrafya nedeniyle tarih boyunca stratejik önemini koruyan Girit Adası, Fransız

¹⁷⁰ BOA. Y. A. HUS 367/25 Fi 18.09.1314 H - 20 Şubat 1897 M.; Cengiz, 1999, 124.

¹⁷¹ BOA. Y. PRK. EŞA 27/89 Fi 10.03.1315 H - 9 Ağustos 1897 M.

İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik düşüncesi ile politik bir mesele haline gelmeye başlamıştır. XIX. yüzyıl ile birlikte küreselleşen dünyada önemli pazar alanlarının güzergâh noktasında olması nedeniyle önemini daha da artıran Girit Adası yaşanan isyanlarla Osmanlı askeriyesi ve bürokrasisinin gelişmesi için bir talimhane görevi görmüştür. Osmanlı'nın adada yaşanan olaylar karşısında genellikle uyguladığı tavizkâr politikalar devletin çözülmesinin önemli noktalarından biri olmuştur. Yaşanan süreç Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin gözden geçirilmesine ve yeniden şekillenmesine de sebebiyet veren faktörlerden biri olmuştur.

Girit'in Türk hâkimiyetinden çıkışının en önemli sonuçlarından birisi adanın Müslüman halkının zorunlu göçü olmuştur. Yaşanan göç sadece fiziksel bir yer değiştirme değil kültürel ve sosyal bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Adadan ayrılmak zorunda kalarak Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirilen Müslümanlar bu süreçte çeşitli zorluklar yaşamıştır. Yine adanın Osmanlı hâkimiyetinden çıkışı devletin denizlerdeki egemenliğini ve stratejik üstünlüğünü zayıflatmış ve çıkar amaçlı politika yürüten büyük güçlerin bölgedeki etkisini arttırmıştır.

Nitel araştırma yönteminin benimsendiği çalışma arşiv belgeleri gibi birincil kaynakların yanında araştırma ve inceleme eserleri gibi ikincil kaynaklarla da desteklenmiş, elde edilen veriler karşılaştırmalı analiz yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu kaynaklar büyük güçlerin ada üzerindeki çatışmalarını ve Osmanlı'nın adadaki egemenliğini koruma mücadelesini detaylı bir şekilde okuyucuya sunmuştur.

Sonuç olarak çalışma, Girit'in elden çıkış sürecinde Osmanlı Devleti'nin yaşadığı zorlukları ve büyük güçlerin bu süreçteki rolünü detaylı bir şekilde analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, yıkılmak üzere olan devletin askeri ve politik dinamiklerini anlamamıza katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA. Y. A. HUS	228/69, 228/65, 228/54, 355/85, 354/68, 345/96, 366/81, 366/75, 367/129, 368/3, 369/23, 369/53, 240/70, 366/47, 367/90, 355/48, 369/48, 353/5, 357/122, 367/149, 366/94, 355/23, 367/18, 367/77, 353/66, 354/76, 367/25.
BOA. Y. EE	114/30, 8/23.
BOA. Y. PRK. HR	18/50, 23/70, 23/100, 23/35, 23/79.
BOA. Y. PRK. BŞK	11/80, 46/110.
BOA. Y. PRK. EŞA	9/101, 10/42, 26/46, 26/78, 26/108, 27/89.
BOA. İ MTZ. GR	30/1136, 31/1168, 31/1205.
BOA. Y. PRK. PT	10/98.
BOA. Y. MTV	151/182.
BOA. HR, SYS	2869/2.
BOA. Y. PRK. ASK	128/122.

2. Tezler

Aksoy 2006	İdris Aksoy, Girit ve Girit'teki Ayrılkçı Hareketlerin Tarihi Süreci ve Kıbrıs'a Yansımaları, İstanbul Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2006.
Cengiz 1999	Hasan Ali Cengiz, Girit İsyanları (1866-1908), Trakya Üniversitesi,

- (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
Edirne; 1999.
- Karan 2006 Niyazi Karan, Girit'in Yunanistan'a İlhakına Türk Kamuoyunun Tepkisi, İstanbul Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2006.
- Küçükler 2005 Osman Zahit Küçükler, Türk-Yunan İlişkileri (1876-1909), Ankara Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara; 2005.
- Menekşe 2018 Metin Menekşe, Girit Müslümanlarının Zorunlu Göçü: Sevk ve İskân (1897-1913), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla; 2018.
- Özcan 2011 Arif Behiç Özcan, Batılılaşma Döneminde Osmanlı Devleti'nin Doğu Politikaları, Selçuk Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya; 2011.
- Ünsal 2009 Emin Ünsal, Girit'in Türk Hakimiyetinden Çıkışı, Trakya Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne; 2009.

3. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Adıyeke ve Adıyeke 2000 Ayşe Nühket Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Osmanlı Devleti ve Girit Bunalımı (1896-1908), Ankara; TTK Yayınları, 2000.

- Adıyeke ve Adıyeke 2006 Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Fethinden Kaybına Girit, 1. Baskı, İstanbul; Babıali Kültür Yayınları, 2006.
- Adıyeke ve Adıyeke 2021 Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi, İstanbul; Türkiye İş Bankası Yayınları, Şubat 2021.
- Ahmet Cevdet Paşa 2008 Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti Tarihi, Ed. Mustafa Güçlükol & Bilge Bozkurt, Cilt 2, İstanbul; İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Armaoğlu 1997 Fahir Armaoğlu, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara; TTK Basımevi, 1997.
- Aydın 2008 Mahir Aydın, Girit Sarı Kitap, İstanbul; Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2008.
- Aydın 2005 Mithat Aydın, "Sir Henry G. Elliot'un İstanbul Büyükelçiliği (1867-1877), Dönemindeki Bazı Büyük Siyasi Olaylara Bakışı", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt 18, Sayı 18, Ankara; 2005, 21-49.
- Başeren 2006 Sertaç Hami Başeren, Ege Sorunları, İstanbul; Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2006.
- Bourne 1963 Kenneth Bourne, "İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-69", Çev. Yuluğ Tekin Kurat, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 1963, 249-274.

- Dakin 1972 Douglas Dakin, The Unification of Greece 1770-1923, New York; New York St. Martin's Press, 1972.
- Detorakis 1994 Theocharis E. Detorakis, History of Crete, Iraklion; Translated by John C. Davis, 1994.
- Eren 2019 Erdem Eren, "Yunan Milliyetçiliğinin Tarihsel Arka Planı ve Politik Yansıma Örneği Olarak Batı Trakya Sorunu", İzmir Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, 2019, 77-85.
- Etensel İldem 2000 Arzu Etensel İldem, Fransız Gezginlerin Gözüyle Türkler ve Yunanlılar, İstanbul; Boyut Kitapları, 2000.
- Gümüş 2016 Musa Gümüş, "1866-1869 Girit İsyanı ve Yunanistan: Namık Kemâl'den Tespitler", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2016, 28-41.
- Hülagü 2001 Metin Hülagü, Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Kayseri; Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Karal V 2007 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara; TTK Yayınları, Cilt 5, 8. Baskı, 2007.
- Karal VII 2003 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara; TTK Yayınları, Cilt 7, 6. Baskı, 2003.

- Karal VIII 2007 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Ankara; TTK Yayınları, Cilt 8, 6. Baskı, 2007.
- Miller 1923 William Miller, The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1922, London; Cambridge University Press, 1923.
- Moorey 2019 Chris Moorey, A History of Crete, United Kingdom; Haus Publishing, 2019.
- Örenç 2006 Ali Fuat Örenç, "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunanistan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askeri Durumu", Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi, Sayı 10, İstanbul; 2006, 167-196.
- Özgün 2019 Cihan Özgün, "Osmanlı'nın Bitmeyen Sancısı Girit Problemi ve Dış Politika", Tanzimat'tan Günümüze Olaylar ve Kişiler Ekseninde Türk Hariciyesi, Ed. İrşad Sami Yuca, Hidayet Kara, İstanbul; Kitabevi, 2019, 7-35.
- Özkaya Duman 2006 Olcay Özkaya Duman, "Bir Orta-Doğu Buhranı Cebel-i Lübnan Olayları (1860-61)", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 5, 2006, 1-14.
- Pınar 2008 Hayrettin Pınar, "Diplomasi ile Siyasetin Birlikteliği: Girit İsyanı ve Âli Paşa", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 18, Aralık 2008, 1-22.

- Salâhî 1967 Mehmed Salâhî, Girit Meselesi 1866-1889, Haz. Münir Aktepe, İstanbul; Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Sannav ve Turan 2019 Sabri Can Sannav ve Cem Turan, "Askeri Zaferden Diplomatik Yenilgiye Bir Örnek: 1897 Dömeke Meydan Muharebesi ve Sonrasında Meydana Gelen Gelişmeler", Turkish Studies, Cilt 14, Sayı 4, 2019, 989-1000.
- Shaw 1977 Stanford J. Shaw, and Ezel Kural Shaw, History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol 2, Cambridge; Cambridge University Press, 1977.
- Şenışık 2014 Pınar Şenışık, Girit Siyaset ve İsyân, İstanbul; Kitapyayınevi, Eylül 2014.
- Toprak 2012 Serap Toprak, "Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2012, 118-142.
- Tuncer 2017 Hüner Tuncer, Türk Dış Politikası, Cilt 1, Ankara; Kaynak Yayınları, Ekim 2017.
- Tural 2005 Erkan Tural, "Bir Akdeniz Adasının Serencamı ve 1868 Girit Vilayet Nizamnamesi", Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 14, Sayı 3, Ankara; Temmuz 2005, 67-98.
- Türkgeldi 1987 Ali Fuat Türkgeldi, Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye, Haz. Bekir Sıtkı

- Baykal, Cilt 3, 2. Baskı, Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Türkmen 2001 Zekeriya Türkmen, "Girit Adasını Osmanlı İdaresinden Ayırma Çabaları (1821-1869)", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Cilt 12, Sayı 12, Ankara; 2001, 219-244.
- Uçarol 2006 Rifat Uçarol, Siyasi Tarih (1789-2001), 6. Baskı, İstanbul; Der Yayınları, 2006.
- Yavuz 2017 Mustafa Yavuz, Demokratik İhtilaller Çağında Girit, İstanbul; Belge Yayınları, Haziran 2017.
- Yazıcı 2017 Nuri Yazıcı, "Batılı Büyük Güçlerin Osmanlı Devleti ile Münasebetlerinde "Çifte Standart" Meselesi", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 1, Özel Sayı 2, 2017.

BİRGİ ve BİRGİ MEDRESELERİ*

AKSEKİLİ AHMED HAMDİ**

YAYINA HAZIRLAYAN: SAMET YILDIZ***

Geliş Tarihi: 12 Aralık 2024

Kabul Tarihi: 27 Aralık 2024

BİRGİ

Bu yazı¹, hava değişikliği için Birgi Nâhiyesi'nin yaylası olan Bozdağ'a gittiğimi ve bu gezi dolayısıyla elde ettiğim bilgileri aktaracağımı birkaç hafta evvel

* Aksekili Ahmed Hamdi Bey tarafından kaleme alınan yazılar, *Sebilürreşad*'da yayımlanmıştır. Birbirini tamamlayan iki yazı hâlinde yayımlanmış olan eserler; Ahmed Hamdi Bey'in Birgi'yi ziyaret etmesinin üzerine yazılmıştır. Osmanlı Türkçesi olarak yazılan ve içerisinde halk tarafından anlaşılması güç kelimeler, tamlamalar barındıran yazılar; akıcılık ve anlaşılabilirlik noktasında birtakım pürüzler içermektedirler. Bahsedilen durum dolayısıyladır ki; iki parça hâlinde, "Osmanlı Türkçesi" olarak yayımlanan eser üzerinde birtakım düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir. Dolayısıyla, eserin dili sadeleştirilmiş ve metin içerisinde açıklama yapılmasına lüzum görülen hususlar da "dipnot" olarak açıklanmıştır. Her iki yazının orijinal künyeleri için bkz. Aksekili Ahmed Hamdi, "Anadolu Mektupları: Birgi", *Sebilürreşad*, C.11, S.268, (127 Teşrin-i Evvel 1329), ss.124-125; Aksekili Ahmed Hamdi, "Anadolu Mektupları: Birgi Medreseleri", *Sebilürreşad*, C.11, S.274, (28 Teşrin-i Sâni 1329), ss.220-221. (S.Y.)

** Mütevazı bir aileye sâhip olarak Akseki'nin Güzelsu (Sülles) Nahiyesi'nde dünyaya gelen Ahmed Hamdi Bey, çocukluk yıllarında Kur'ân-ı Kerim okumaya ve Araçça öğrenmeye başladı. Temel eğitimini birtakım müderrislerden aldı. Dine ve dinî tedrisata olan ilgisi ve yatkınlığında, Güzelsu Camii'nin imamı olan babası Mahmud Efendi'ni, etkili oldu. On dört yaşında Ödemiş'e gitmesi ve Karamanlı Süleyman Efendi Medresesi'nde öğrenime başlamasında da babasının rolü büyüktü. Ödemiş'teki dinî öğrenimin ardından İstanbul'a, Bayındırlı Mehmed Şükrü Efendi'nin yanına giden Ahmed Hamdi (1905); Mehmed Şükrü Efendi'den icazet aldı (1914). İstanbul'a geldiği günden itibaren alanında mahir olan farklı hocalardan çeşitli dersler aldı ve öğrenimini Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'nde tamamladı. Mezuniyetinin ardından öğrenimine devam etti, başarılı oldu ve Rûûs imtihanını kazandı. 32 yaşında hocalık mertebesine erişen Aksekili Hamdi Bey, birtakım mecmualarda yazılar kaleme aldı ve *Sebilürreşad*'ın muhabirleri arasında kendisine yer edindi. Muhabirliği süresince Balkanlar'daki pek çok bölgede bulundu ve gözlemlerini çeşitli türlerdeki eserleri vâsitasıyla aktardı. Aynı süreçte pek çok câmide vazife aldı. I. Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin ardından Anadolu'ya geçti ve Millî Mücadele'yi destekleyecek eserler neşretti. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun akabinde, alanıyla alâkalı birtakım mevkilere getirildi ve "Kütüb-i Sitte" arasında bulunup oldukça önemli Hadisleri bünyesinde barındıran *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* gibi önemli eserlerin yayımlanmasında mesai harcadı. Soyadı Kânunu dolayısıyla bir soyadı alması gereken Ahmed Hamdi Bey, "Aksekili" müstearını bırakmak istememiş ve soyadını "Akseki" olarak seçmiştir. Sonrasında, Diyanet İşleri Riyaseti'nde "reis muavini (1939)" ve "Diyanet İşleri Reisi (1947)" mertebelerine atandı. Önemli hizmetleriyle gündeme gelen ve geride pek çok eser bırakan Ahmed Hamdi Akseki, 9 Ocak 1951 tarihinde vefat etmiş ve Cebeci Asrı Mezarlığı'na (Ankara) defnedilmiştir. Ahmed Hamdi Akseki hakkında detaylı bilgi için bkz. Veli Ertan, *Ahmet Hamdi Akseki*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988; Ali Aslan Topçuoğlu, "Ahmet Hamdi Akseki'nin (1887-1951) Temel Haklarla İlgili Hukuki Görüşleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 36, (Ocak 2014), ss.299-326; Süleyman Hayri Bolay, "Akseki, Ahmet Hamdi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1989, ss.293-295. (S.Y.)

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Bornova/İZMİR, E-Posta: sametyildiz.iletisim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4098-2718.

¹ Yazıların yayımlandığı tarih göz önüne alınırsa; Ahmed Hamdi Bey, Birgi'ye 1913 yılında gitmiş olmalıdır. (S.Y.)

söylemiştim. Birgi ve Bozdağ'da bulunduğum iki ay kadarlık süre, oralara ilişkin bilgileri derleyip toparlamak için gayet yeterli bir zamandı. Lâkin biz, oraya gittiğimiz süreçte sağlam bir vücuda sâhip olamadığımız için -tabîî olarak- bu gibi bu kadar teferruatlı bir faaliyette bulunamadık. İnşallah, *Sebilürreşâd*'ın "Anadolu Seyyar Muhabiri" olan Ömer Fuad Bey, bize, bu tarihî belde hakkında çok önemli bilgiler verecektir. Bununla birlikte; orada kaldığım süre zarfında elde edebildiğim bilgileri, kıymetli okurlara arz edeceğim.

Bugün, Anadolu içerilerinde tarihten kalma olan ve eski ilmî eserler bakımından da önem arz eden öyle kasabalar, öyle köyler vardır ki; maatteessüf, hiçbirimiz onlardan haberdar değiliz! Çünkü; ne bulunduğumuz bölgenin tarihini biliyoruz ne de orada yetişenlerden haberimiz var! Bu, bir millet için pek hazin ve pek esef verici bir hâldir.

Birgi Nâhiyesi, her açıdan önem arz eden kasabalarımızdan bir tanesidir. Bilimin her türlü alanına dair eserleriyle İslâm dünyasında şöret bulan İmam Birgîvi Mehmed Efendi Hazretleri'nin² kabrinin orada bulunması; Birgi'nin ünlü bir ziyaretgâh olmasına vesile olmuştur. Hatta, o kadar ün sâhibi olmuştur ki; Anadolu'nun birçok yerinde "Hacca giden bir kimse, mutlaka İmam Birgîvi'yi de ziyaret etmelidir" itikadı yerleşmiştir.

Birgi, yukarıda anlattığımız meseleden ötürü önemli bir kasaba olduğu gibi tarih açısından da kıymetli bir yerdir. Çünkü; Birgi, üç-dört bin senelik "kadim bir belde" hüviyetindedir. Bu kadim belde, Lidyalılar döneminde "Dioshieron"³ nâmını almıştır. Ancak, Keyhüsrev'in⁴ bölgeyi istilâsı üzerinde bölgede başlayan Fars hâkimiyeti, şehrin adının değiştirilmesine sebebiyet vermiş ve şehir; bol miktarda yeşillik içermesinden ötürü -yeşil yaprak mânâsında olan "berk"e nispetle- "Birgi" olarak adlandırılmıştır. Akabinde, Rum'un Acem'e karşı üstünlük sağlaması

² "İmam-ı Birgîvi" nâmıyla da bilinen Birgîvi Mehmed Efendi. (S.Y.)

³ Küçük Menderes Bölgesi, Antik dönemde Lidya (Lydia) sınırları içerisinde kalmış ve "Kaystros" adıyla anılmıştır. Kaystros'ta bulunan yerleşimlerden bir tanesi, günümüzün Birgi'si olan Dioshieron'dur. "Irmak tanrısı" anlamına tekabül eden Kaystros'ta olduğu gibi; Dioshieron da kendi dönemi için kutsallık atfetmekte olup "Zeus'un Şehri" mânâsına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s.216; Samet Yıldız, "Birgi Tarihine Bir Katkı: 1845 Tarihli Temettüât Defterinde Gerçekli ve Ayasuret (Türkönü) Karyeleri", *İzmir Araştırmaları Dergisi*, C.10, S.20, (Haziran 2024) s.71. (S.Y.)

⁴ "Keyhüsrev" olarak da anılan Pers Kralı Büyük Kyros, Lidya Krallığı'na son veren ve Anadolu'da ciddi bir Pers hâkimiyeti tesis eden kraldır. (S.Y.)

üzerine; Birgi, Acem istilâsından kurtulmuş ve bu defa da “Hristoblu”⁵ adını almıştır.

Bugün, şâhit olunan “Eski Hisar” denilen kale harabesi, yeraltındaki kireç duvar ile örülmüş lâğımlar ve hamam yıkıkları, Lidyalıların şehirde bıraktıkları eserlerdendir. Tabii, bu memleket Rumlara da kalmamış ve İslâm hâkimiyetine geçmiştir. Bölgedeki İslâm hâkimiyeti, Hicrî 707 yılında, Selçuklu emîrlerinden Aydın Bey oğlu Mehmed Bey⁶ tarafından tesis edilmiştir. İslâm hâkimiyetinin tesis edilmesiyle birlikte; bölge, kadim ismi olan “Birgi” adını korumuştur. Bu yüzdendir ki; Birgi’nin fâtihi, Selçuklular olmuşlar ve bölgede inşa ettikleri iki medrese ve iki câmi-i şerifi de “kendilerinden yadigâr” olarak bırakmışlardır. Nihâyetinde, Selçuklu Devleti de dünya haritasından silinmiş ve o zamanlarda galibiyetleri ile ufukları titreten Osmanlılar, “Selçukluların vârisi” olmuşlardır. İşte bu bölge, bahse konu tarihte Osmanlı mülküne dâhil olmuştur.⁷

* * *

Birgi; günümüzde Ödemiş Kazası’na bağlı olan ve Ödemiş’e bir saat mesafede bulunan bir yerleşimdir. Şimdi, düşünülebilir ki; böyle önemli bir ziyaretgâha sâhip olan kasabaya giden güzel bir yol vardır ve bu yol üzerinde gidip-gelen mükemmel arabalar mevcuttur. Evet, gayet düzenli bir yol vardır. Bu yol o kadar düzenlidir ki; iki sene önce yıkılmış olan bir köprü -düzene halel getirmemek için- hâlâ yapılmamıştır. Her ne hikmetse; bu yıl, köprü’nün yeniden yapılması için karar verilmiştir. Arabalara gelince: Birgi’ye gidip-gelen arabalar o kadar mükemmeldirler ki; yaya olarak “bir saat yirmi dakikada” gidilen Birgi’ye, arabayla “bir buçuk saatte” ulaşılabilir.

⁵ Metinde “Hristoblu” olarak geçen kelimenin aslı, Christoupolis’tir. Hristiyanlık tesiriyle konulmuş olan isim, “İsa’nın Kenti” anlamına tekâbül etmektedir. Bkz. Hüseyin Üreten, “Tmolos’ta Saklı Kutsal Bir Kent “Dioshieron”: Bir Grup Sikkenin Yansımasında Roma Dönemi Yunan Dinsel İnançları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.9, S.44, (Haziran 2016), s.564. (S.Y.)

⁶ Metinde böyle geçmektedir. (S.Y.)

⁷ Yazının kaleme alındığı tarihte, “Tavaifü’l-Mülûk” olarak da adlandırılan Anadolu Beylikleri hakkında etraflıca üretilen eser sayısı çok değildir. Yerli tarihçilerin ve yazarların ürettikleri eserler ile yabancı tarihçi ve yazarlardan yapılan tercümelemler, tabii olarak, herkes tarafından okunan türden değildirlere. Bunun içindir ki; Ahmed Hamdi Bey, Anadolu Selçuklularının tarih sahnesinden silinmeleri, Tavaifü’l-Mülûk devri ve Aydınoğulları Beyliği’nin Küçük Menderes Bölgesi’ndeki faaliyetleri, Osmanlı-Aydınoğulları Mücadelesi, Ankara Savaşı (1402) akabinde yaşanan kargaşa ortamı ve Aydınoğullarının istiklâl kazanmaları ve nihâyet, kesin Osmanlı hâkimiyetinin bölgede tesis edilmesi gibi temel kısımları atlamış olmalıdır. Dolayısıyla; Aydınoğlu Mehmed Bey ile kuvvetlerini “Selçuklu” olarak addetmesi ve Aydınoğullarının faaliyetleri ile Birgi’deki eserlerini de “Selçuklu yadigârı” olarak nitelemesi, gayet tabiidir. (S.Y.)

Ödemiş'ten başlayan yol ile Birgi'ye gidilirken göze çarpan ilk şey - beldenin ortasından geçen ırmağın verimliliğiyle- bir yeşillik, baharı simgeleyen bahçeler ve ağaçlardır. Memleket (Birgi), bu yeşilliğin ortasında bulunuyor. *Kudret-i fâtırın*⁸ bahşettiği bu doğal manzarayı gören insan, böylesi manzaranın içinde gizlenmiş olan beldenin "cennet" misâli bir yer olacağını düşünüyor. Fakat ne gezer! Şu ferah veren manzaraya, bu güzel vadiye bakmaya doyamayan insan; beldeye girdiği vakit, hayâl kırıklığına uğrar. Vadi, evvelki güzel manzaraya mukabil, şimdi enkaz kütleleriyle dolu bir hâlde! Beldeye girerken harap, viran evler ile kasvetli sokaklar görünmeye başlıyor. Evvelce doğal manzaradan manevî zevk tadan insan; şu enkaz yığından, sunî çirkinlikten ötürü kederleniyor. Âdeta, "sâhipsiz bir yer" olduğuna hükmedeceği geliyor. Bilmem ki; nice zamanlar mamur bir yer hâlinde bulunan ve bugün de "önemli bir ziyaretgâh olması" dolayısıyla "değerli" bilinen bir kasabanın harap ve medeniyetten uzak bir hâlde bulunmasına nasıl razı oluyoruz?

Birgi'de bulunan eski eserler gösteriyor ki; bu belde, vaktiyle pek düzenli bir şehir imiş. Hâlbuki bugün, viranelikten başka bir şey değildir. Acaba, evvelce mamur olan beldelerimizin bugün harap bir hâlde bulunmasının sebebi nedir? Ben, öyle zannediyorum ki; bunun başlıca sebebi, son zamanlarda Müslümanlara musallat olan cehalettir. Evet, o cehalet sebebiyledir ki; Müslümanlar dinlerini unuttular, gayret ve çalışma ile servet edinmenin din ve dünya hayatının gereği olduğunu hatırdan çıkardılar. Aynı ânda da "Müslümanların dünya adamı olmayıp ahiret adamı olduğu" fikri -her nereden geldiyse- zihinlerine yerleşti. Bu yüzden; bizden önceki büyükler, düzenli bir şekilde çalışmalarına ve girdikleri her yeri imar ve ıslah etmelerine mukabil, torunlarında da alabildiğine atalet başladı. Dolayısıyla; bu ataletin neticesince dünyamız harap olduğu gibi ahiretimiz de bozuldu. Çünkü; dünyası bozuk bir milletin ahiretinin de öyle olacağına hiç şüphe edilmemelidir. Biz Müslümanlar, ne zaman dinimize sarılmış ve dinimizin emirlerini iyi anlamış isek; o zamanlar harikulâde gelişmeler göstermişiz ve dinden uzaklaştıkça da çöküşe geçmişiz. Demek ki; Müslümanların gelişmeleri ve gerilemeleri, dinlerine tutunma ve bağlılıklarıyla uyumludur. Bahse konu tutunma ve bağlılık ne kadar kuvvetli olursa Müslümanlar o kadar gelişmekte, ne kadar zayıf olursa da o nispette gerilemekte bulunurlar. Son asırlarda Müslümanların gerilemeleri ise, dinî ahkâma bağlı kalmamalarından ileri gelmiştir. Buna, Allah'ın birliğine olan imanım nispetinde kanaatim vardır.

Öyle ya! Din, gayret emrederken insan için gayretinden başka bir şey yoktur. Biz, tutar da mahiyeti belirsiz bir tevekkül ile oturursak; önceden mamur hâlde bulunan memleketlerimizin "baykuşlara tünek" olması, gayet tabiidir.

⁸ "Her şeyin yaratıcısı olan Allah'ın kudreti" mânâsındadır. (S.Y.)

Kur'an-ı Kerim “yeryüzünü kimler ıslah ve imar ederlerse, oraya onlar vâris olur”⁹ dediği hâlde, mümin ve Müslüman olduğumuzu iddia eden bizler, kendi evimizin bile imar ve ıslahından gaflet edersek; *Cenâb-ı âdil ve hâkim olan zât-ı cell ü âlâ*, memleketimizi elimizden alır ve onu ıslah edecek olanlara verir!

Bundan pek yakın zamanlar elimizden çıkmış olan memleketlerin ne hâle geldiğini hepimiz görüyoruz. Birgi'ye girdiğim zaman, geçen sene Bulgaristan'da gezdiğim günler hatırıma geldi. Oradaki otomobiller ve lastikli arabalara karşın, bizdeki yaysız arabaları düşündüm. Sonra da memleketin imarı, güzelliği, içindekilerin düzenli faaliyetleri...!

Birgi bugün imar edilse, gerek mevkiinin gerekse hava ve suyunun güzelliği hasebiyle ne güzel bir kasaba olur. Zannolunmasın ki; belediyesi fakirdir de onun için beldenin imar ve ıslahına bakılmıyor. Hayır! Bilâkis, belediyenin zengin olduğunu da yine kendileri söylüyorlar. Hatta kasabanın ortasından geçen çayın¹⁰ yatağını bile düzenleyemeyen belediye, çayı ciddî bir meblâğa satmıştır. Yatağı düzgün olmayan çay, yağmurun şiddetli yağdığı zamanlarda taşmış ve belediye de çayın meydana getirdiği tahribata engel olamamıştır. Buraya kadarki sözlerimizden anlaşılıyor ki; memleketimizin harap olmasına sebep, bizim fukaralığımız değilmiş. Asıl sebep; bizim iş adamı olmamız ve vazifeye yatkın bulunmamamızdır.

Memleketin ortasından geçen suyu mühim bir meblâğa sattığı hâlde, suyun yatağını düzenlemeye gücü olmadığı veya düzenlemediği için meydana gelen taşkınlara ve bu taşkınların verdiği hasara sebep olan hükûmetten ya da belediyeden “o memleket için” ne gibi bir düzenleme beklenebilir?

* * *

Bu kadim kasaba, çağların ve devirlerin yadigarı olan birçok medreseyi, câmii, zaviyeyi gözlerimize sunmaktadır. Ancak, daha sonraki süreçte bunları birer birer ele alacağımız için şimdilik bu kadarlık bilgi vermekle yetiniyoruz.

⁹ *Kur'an-ı Kerim* bünyesinde bulunan pek çok âyet, çevre ve doğa düzenini konu edinmektedir. Burada meâlen verilmeye çalışılan âyet, -kuvvetle muhtemel- Hûd Sûresi'nin 61. Ayet'i (11/61) olmalıdır. Mezkûr âyet, meâlen şöyledir: “Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber gönderdik. Dedi ki: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin. Sizin O'ndan başka hiçbir ilâhınız yok. O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı. Öyle ise O'ndan bağışlanma dileyin; sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır ve dualara cevap verendir.” Bkz. *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Haz.: Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2011, s.246. (S.Y.)

¹⁰ Şehir yerleşimini ortadan ikiye ayıran Birgi Deresi. (S.Y.)

BİRGİ MEDRESELERİ

Evvelce yazdığım üzere; Birgi kasabası, Anadolu'nun pek mühim kasabalarındandır. Denilebilir ki; zamanımızda bazı Avrupa ilmî merkezleri ne ise, Birgi de bir vakitler öyle imiş. Birgi, "*medinetü'l-ulûm (ilimler şehri)*" tanımına uygun bir memleket imiş.

Bunun içindir ki; Birgi'de -âdetâ, her birisi zamanın darülfünunu mesabesinde olan- birçok medreseler inşa edilmiştir. O zamanların ileri gelenleri, parayı, günümüz zenginleri gibi sefaya değil de "milletin saadet ve selâmeti" için gerekli olan yerlerde kullanmayı "şeref" gördüklerinden ötürü; zikredilen medreselerin pâyidar olabilmesi adına, mühim yardımlarda bulunmuşlardır. Bu yüzden; nispeten ufak bir kasaba olan Birgi'de, otuz-otuz beş kadar medrese meydana geldiği söylenmektedir. Fakat zamanında her birisi birer "darülfünun" olan o medreselerden bugün, geride pek bir şey kalmamıştır. Zira bunlardan bazısı yıkılmış, enkazı belirsiz bir hâlde kalmış ve bazısı da bahçe hâline gelmiş ve ağaçlarca sarılmıştır. Bunların medrese olduklarını ise, memleketin "ayaklı kütüphaneleri" olan ihtiyarlarından başka kimse bilmiyor. Ancak, binasını bir dereceye kadar muhafaza edebilmiş olan medreseler bulunmaktadır ki; bu medreseler, şunlardır¹¹:

1- Sultan Şâh Medresesi: Bu medresenin banisi, Selçuklu emirlerinden olan Mehmed Bey'in zevcesi Sultan Şâh Hanım'dır. 1015 tarihinde yaptırılmış olan medresenin bulunduğu mevki, gayet güzeldir.

2- Tabanoğlu Medresesi: Bu medresenin banisi, 1100 senelerine doğru Karazâde'den evvel derebeyliği eden Tabanoğlu'dur.

3- Miskinzâde Medresesi: Banisi, malûm değildir.

4- Damadzâde Medresesi: Bunun banisi, yerli ulemadan Damad Efendi'dir.

5- Mehmed Bey Medresesi: Selçuklu emirlerinden Mehmed Bey'in eserlerindedir. Meşhur Davud-ı Karsî¹² Hazretleri, bu medresede müderrislik etmiştir.

¹¹ Burada isimleri zikredilen medreselerin bazıları, *Maarif Sâlnâmelerinde* bulunmamaktadır. Bu yazı, sâlnâmelerin yayımlanmasından yaklaşık 10 yıl sonra kaleme alındığı için belki medreselerin isimleri değişmiş olabilir. Veya adı geçmeyen medreseler, yazarın Birgi'de bulunduğu süreçte faaliyette bulunmuyor olabilir. (S.Y.)

¹² Davud-ı Karsî, farklı alanlarda varlık göstermiş ve ihtisas yapmış olan İslâm âlimidir. Hakkında detaylı bilgiler için bkz. Cemil Akpınar, "Dâvûd-ı Karsî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul 1994, ss.29-62; Resul Öztürk, "Dâvud-ı Karsî (1169/1756): Kelâmî Görüşleri ve

6- Birgivî Medresesi: Ulûm-ı aklîyye ve naklîyyeyi elinde bulunduran ve ürettiği pek çok eserle tanınan İman-ı Birgivî Hazretleri'nin medresesidir. Bu medrese; İmam-ı Birgivî Hazretleri'ne mükâfat olmak üzere, Sultan II. Bayezid tarafından kargir olarak inşa ettirilmiştir.¹³

7- Beyzâde Medresesi: Büyük zenginlerden olan Beyzâde'nin eseridir.

8- Oğuz Ağa Medresesi: Büyük zenginlerden ve ulemadan olan "Oğuz Ata" isminde bir zât tarafından inşa edilmiştir.

9- Bedel Medresesi: İki daireden oluşan bu medrese, Birgi derebeylerinden olan Ankaralı Arslan Bey tarafından yaptırılmıştır.

10- Karaoğlu Medresesi: İki daireden oluşan bu medrese, Karaoğlu Hacı Mehmed Bey tarafından yaptırılmıştır.

11- Karaoğlu Medresesi: Birgi derebeylerinden Hacı Mehmed Bey'in mahdumu olan Hacı Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır.

12- Zıbın¹⁴ Medresesi: Banisi, malûm değildir.

13- Cerid Ali¹⁵ Efendi Medresesi: Banisi, malûm değildir.

Kaynakları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.41, 2014, ss.77-99; Arif Yıldırım, "Karşılı Davud (Dâvud-i Karsî) Efendinin İrade-i Cüz'îyye Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, 2000, ss.189-199. (S.Y.)

¹³ Bu ifadede, bilgi yanlışlığı ve birtakım noksanlar bulunmaktadır ki; bu hata veya noksanlar şöyle özetlenebilirler: Birincisi, İmam Birgivî ile Sultan II. Bayezid arasında bir münasebet tesis edilmesi mümkün değildir. Zira II. Bayezid 1512'de, Dimetoka'ya gönderildiği esnada vefat etmiş; İmam Birgivî ise, 1523 yılında Balıkesir'de doğmuştur. İkinci bir hata ise, bu medresenin İmam Birgivî adına yaptırıldığı ifadesidir. Aslında, bu medrese, Sultan II. Selim'in hocası olan Ataullah Efendi (vefatı 1571) tarafından yaptırılmıştır. Birgili olan Ataullah Efendi, bir müddet Birgi'de müderrislik yapmış ve memleketinin maddî ve manevî açıdan gelişmesi amacıyla burada bir medrese yaptırmıştır. Daha sonraki süreçte; bu medreseyi, dostluk ve kardeşlik münasebetiyle bağlı bulunduğu İmam Birgivî'ye vermiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C.3, Haz.: Seyit Ali Kahraman & Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, ss.987-988; Huriye Martı, *Osmanlı'da Bir Dâru'l-Hadîs Şeyhi: Birgivî Mehmed Efendi*, Dârulhadis Yayınları, İstanbul 2008, ss.36-37; Emrullah Yüksel, "Birgivî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul 1992, ss.191-194. (S.Y.)

¹⁴ Metnin orijinal hâlinde "Zıbın" şeklinde geçmekte olan bu isim, Maarif Sâlnâmelerinde "Zıbginzâde" şeklinde geçmektedir. Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye*, Asır Matbaası, Dersaadet H.1321 (M.1903), s.369. (S.Y.)

¹⁵ *Maarif Sâlnâmelerinde* "Ceridzâde" olarak geçmektedir. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye*, Asır Matbaası, Dersaadet H.1321 (M.1903), s.369. (S.Y.)

14- Hacı Osman Medresesi: Büyük zenginlerden olan Osman Ağa tarafından yaptırılmıştır.

15- Hacı Fahreddîn Medresesi: Yalnızca bir odadan oluşan medresenin diğer kısımları, yıkık bir hâldedir. Hâlbuki, vaktiyle bu medresenin müderrislerine ve hatta talebelerine bile yemek tahsis edildiği söyleniyor.

16- Emine Hatun Medresesi

17- Sunûllah Efendi Medresesi

18- Dârü'l-Hâdis Medresesi

Yukarıda isimleri sayılan, vaktiyle de sayıları otuzu bulmuş olan medreselerin vakıfları acaba nereye gitti? Medreseler ile beraber onlar da nisyanaya mı gömüldü? Nereye gittiğini sormaya hacet var mı ya! Medreselerin binaları baykuşlara mesken olduğu gibi, vakıfları da mütevellilere ve Evkaf İdaresi'ne kalmaktadır. Hemen diyebilirim ki; buradaki vakıflar, başka bir yerde yoktur! İşte, buna rağmen hâl böyle!

Hâlihazırda, Birgi'deki iki veyahut üç medresede ders okutuluyor. Talebelere gelince; talebeler de boş değil. Zira on beş-yirmi kadar talebe bulunuyor. Demek ki; her medreseye bir talebe anca isabet ediyor. Zaten Anadolu'nun hangi tarafında gidilse, işin aslı böyle değil mi?

Atalarımızın büyük emekler sarf ederek vücuda getirmiş oldukları o muazzam eserlerin her birisi, bizim gibi *şerrü'l-halef* (kötü torunların, nesillerin) ataleti yüzünden baykuşlara tünemiş ve eserlere ait vakıflar da birtakım *mütegallibeye* (zorbalara) kalmıştır. Aman ya Rabbi, bu ne kadar acınacak hâl! Acaba, Evkaf Nezâreti ile Bâb-ı Meşihat¹⁶, hâlâ bu meseleyi düşünmek istemiyorlar mı? Öyle ya, zaten Meşihat'e dair bütün ümitler kesilmektedir. Çünkü; yaşanmış bu kadar olaya rağmen, henüz bir varlık gösteremediler. Gözlerinin önündeki Dersaadet medreselerini bile aslına döndüremediler. Evkaf Nezâreti'ne gelince; o

¹⁶ Birbirinden farklı dairelerden oluşan ve "Bâb-ı Fetva", "Fetvahâne" gibi isimlerle de anılan Bâb-ı Meşihat; Osmanlı ilmî kademelerinin imtihanlarından fetvaların hazırlanmasına, devletin ve tebaanın önemli meselelerinin görüşülmesinden birtakım destek ve değerlendirme toplantılarının yapılmasına değin pek çok faaliyette bulunan kurumdur. Yeniçeri Ocağı'nın lâğvından (1826) itibaren geçen süre zarfında öneminde ve bünyesindeki kadroda ciddî artış görülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. *Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmânîyye*, Hilâl Matbaası, Dersaadet 1334 (1918), ss.138-143; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.1, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s.142; Mehmet İpşirli, "Bâb-ı Meşihat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1994, ss.362-363. (S.Y.)

da bu hususta bir karar alamıyor. Hâsılı; medreseler, tam anlamıyla evvelki perişan hâlini muhafaza ediyor.

Âciz fikrime göre; bugün, Birgi kasabasında “medrese” namına hiçbir şey bırakılmamalıdır. Medrese olarak varlık gösteren bütün binalar¹⁷ temelinden yıkılmalı ve Birgi'nin en güzel mevkiine büyük bir medrese yapılmalıdır.¹⁸ Yıkılan medreselere ait olan vakıfların hepsi bir araya toplanmalı ve toplanan varlıklar, kurulmasını temenni ettiğimiz bu medreseye sarf edilmelidir. Şu ânda Birgi'de birer medrese yakalamış olan hocaları da bir araya getirmeli ve o büyük medreseye -şimdilik herkesin iktidarı nispetinde- “muallim” olarak tayin etmelidir. Eğer böyle yapılırsa; hem hâlihazırda Birgi'de bulunan ulemanın hem de o medreseye girecek olan talebelerin maişetleri temin edilmiş olur. Binâenaleyh; medrese, âdeta “darülfünun” şekline bürünür.

Medreseleri yıktığımızdan ötürü eski banilerin ve vakıfları birtakım yapıların elinden alıp insanların lehine sarf ettiğimizden dolayı da vakıfların bize gücüneceği zannedilmesin. Bilâkis onlar, bizden razı olacaklardır. Binâenaleyh; Evkaf Nezâreti ile Bâb-ı Meşihat, bu meselede daha fazla beklememeli ve medreselerin nasıl ıslah edileceğini düşünüp akabinde işe başlamalıdır.

¹⁷ Maarif Sâlnâmelerine göre; 1903 yılında Birgi'de bulunan medreseler ve talebe sayıları, şöyledir: Sultan Şah Medresesi (14), Mekkizâde Medresesi (18) , Kara Davud Medresesi (-), Mehmed Bey Medresesi (-), Ataullah Medresesi (12), Fereşli/Faraşlı Medresesi (-), Musa Medresesi (-), Oğuz Ağa Medresesi (-), Karazâde Medresesi (-), Karazâde Medresesi (-), Çukur Medrese (6), Emir Hatun Medresesi (-), Şadırvânî Medresesi (19), Fatma Hatun Medresesi (-), Sunûllah Efendi Medresesi (-), Kâtipzâde Medresesi (-), Ceridzâde Medresesi (-), Zıbgınzâde Medresesi (7), Hacı Ali Efendi (15), Karadoğan Medresesi (-), Hapazlı Medresesi (-), Armutlu Medresesi (-). Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye*, Asır Matbaası, Dersaadet H.1321 (M.1903), s.369. (S.Y.)

¹⁸ Ahmed Hamdi Bey'in, dönemi içerisinde ileriye sürdüğü fikirlerinde “haklılık payı” bulunmaktadır. Zira bir önceki dipnotta Maarif Sâlnâmeleri'nden aktardığımız bilgilere göre; Birgi'de bulunan medreselerin tamamına yakınında, talebe bulunmamaktadır. Farklı metotlar ve müfredatlar ile eğitim-öğretim yapan hocaların yine farklı binalarda eğitim vermeye çalışmaları ve üstüne üstlük talebe bulamamaları, bölgedeki hocaların ortak bir çatı altında “müşterek” faaliyet göstermelerini “zarurî” kılmaktadır. (S.Y.)

Dergi Yayın İlkeleri

Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin yayın organı olan İzmir Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma, kongre-sempozyum haberleri ve ölüm haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Derginin dili Türkçedir. Gerekliğinde Batı dillerinde de makale yayımlanabilir. Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özet ile anahtar kelimeler konunun uzmanı bir hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla yayımlanır. Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişiklikler yapabilir. Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler yüksek çözünürlükte (JPG), teslim edilmelidir. Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

Sayfa Düzeni:

Üst: 3 cm, Sol: 2 cm

Alt: 3 cm, Sağ: 2 cm

Boyut: 16,5 X 24 cm

Üstbilgi: 2 cm, Alt bilgi: 2 cm

Makale başlığı: 16 cm

Yazar adı: 12 punto Cambria

Metin yazı tipi: Cambria, 11 punto

Dipnotlar: 9 punto

Atıfta bulunan metinlerin kısaltılmış kaynakçası dipnot olarak verilmelidir. Dipnotlar:

Tek yazarlı kaynak : Uzunçarşılı 1957, 23; Karal 1940, 234

İki yazarlı kaynak : Bilge ve Kaynak 2000, 11-12.

İkiden fazla yazarlı kaynak : Hamilton vd. 1957, 345 vd.

Birden fazla cildi olan kaynak : Ünal 2002, I; 23-24, Lev.12.

Birden fazla baskısı olan kaynak : Kınal 1982 (2. Baskı), 87, res.23.

Yazarın aynı yılda basılmış eserleri : Alkım 1990a, 45; Alkım 1990b, 90.

Kaynakça oluştururken yazarın soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Kaynakça:

Kitaplarda : Akdağ 1975 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celalî İsyanları"*, İstanbul; Bilgi Yayınevi,1975.

Çeviri Eserlerde : Jorga 2005 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul; Yeditepe, C.5, 2005.

Makalelerde : İncik 1964 Halil İncik "Sened-i İttifak ve
Gülhane-i Hatt-ı Hümâyûnu" *BELLETEN*, C.XXVIII, S.112, Ankara; TTK, 1964, 603-622.

Tezlerde : Çınar 2000 Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk
Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış
Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2000.

Tüm yazışmalar ve makaleler için adres:

Ege Üniversitesi

İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi

Gençlik Caddesi No:19, Bornova İzmir

Telefon: 0232-324-72-24

E-mail: izmiraum@mail.ege.edu.tr

izmiraum@gmail.com